

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

ТБІЛІСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА АРХЕТИПІКИ

**АРХЕТИПІКА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ:
ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ
СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

**Збірник наукових праць переможців і кращих авторів
Четвертого міжнародного конкурсу молодих учених**

**КИЇВ – ТБІЛІСІ
НТЦ «Псіхея»
2016**

УДК 351/354(477)"2016"(082)
ББК 67.9(4Укр)401я43
A87

Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 233/4-7 від 28 квітня 2016 року)

Експертна колегія:

Тетяна Данилова, канд. філос. наук (Київ, Україна);
Володимир Козаков, д-р держ. упр., проф. (Київ, Україна);
Павло Крупкін, канд. фіз.-мат. наук, с. н. с., (Париж, Франція);
Катерина Меркотан, канд. політ. наук (Борне Суліново, Польща);
Валентина Мамонова, д-р держ. упр., проф. (Харків, Україна);
Андрій Мартинов, д-р іст. наук, проф., с. н. с. (Київ, Україна);
Володимир Патраков (Степногорськ, Казахстан);
Людмила Приходченко, д-р держ. упр., проф. (Одеса, Україна)

A87

Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації [Текст] : зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Четвертого міжнарод. конкурсу молодих учених ; 28 трав. 2016 р., Київ, Україна / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – Київ ; Тбілісі : Псіхея, 2016. – 96 с.

ISBN 978-617-7234-12-7

До збірника увійшли статті переможців і кращих авторів Четвертого міжнародного конкурсу молодих учених, фінал якого пройшов у рамках Сьомого теоретико-методологічного семінару за міжнародною участю «Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації» (28 травня 2016 р., Київ, Україна ; Тбілісі, Грузія).

УДК 351/354(477)"2016"(082)
ББК 67.9(4Укр)401я43

© Українська школа архетипіки, 2016

ISBN 978-617-7234-12-7

ЗМІСТ

До читача

Костянтин ВАЩЕНКО 5

Сергій КОТОВ-ДАРТІ 6

Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації

Олексій ГАГАРІНОВ. Культурний феномен та його роль у трансформації
пострадянської системи державного управління України: основні архетипи
сталого розвитку 7

Кирило ГОРОДНИЧЕВ. Українські архетипні ролі громадянина
в державі 17

Вікторія ДРУК. Значення архетипу Європи для утвердження
євроінтеграційних цінностей в Україні 24

Ольга КОТОВСЬКА. Архетип Софійності в умовах трансформації ціннісно-
сміслових орієнтирів і психосоціальних властивостей українців 29

Олена ЛЕСИК. Архетипи та їхня роль у розвитку вітчизняної моделі
державного управління 39

Віталій ОМЕЛЬЯНЕНКО. Аналіз впливу архетипів колективного
несвідомого на соціальну динаміку на прикладі реалізації
національної стратегії економічного розвитку 49

Людмила ПОНОМАРЕНКО. Імажинер Ж. Дюрана як теоретична основа
дослідження архетипної природи національного символу 57

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА. Вплив динамічної взаємодії анархічних
і патерналістських установок менталітету українського суспільства
на тенденційність сучасних соціально-політичних трансформацій 64

Світлана СИРОВАТКА. Архетипні фактори впливу на поведінку
економічних агентів на ринку житлово-комунальних послуг
в умовах трансформації національної економіки 78

Євген СОЛОВЙОВ. Еволюція культурних архетипів населення
східної частини України в умовах вимушеної міграції 87

Українська школа архетипіки 93

TABLE OF CONTENTS

To the reader

Kostiantyn VASHCHENKO..... 5

Sergej KOTOV-DARTEY..... 6

**Archetypes and public administration:
challenges and risks of social transformation**

Oleksii HAHARINOV. Cultural phenomenon and its role in the transformation of post-soviet state system of Ukraine: the main archetypes of sustainable development 7

Kyrylo GORODNYCHEV. Ukrainian archetypes role of the citizen in the state..... 17

Viktoria DRUK. The consequence as an archetype of Europe for the approval European integration values in Ukraine 24

Olga KOTOVSKA. Archetype of Sophia (spiritual wisdom) in the transformation process of value-semantic tendencies and psychosocial features of Ukrainians ... 29

Olena LESYK. Archetypes and their role in the national public administration model development 39

Vitaliy OMELIANENKO. Analysis of influence of archetypes on social dynamics processes on example of national economic development strategy implementation 49

Lyudmyla PONOMARENKO. Imaginaire of G. Durand as a theoretical basis for studying of the national symbol's archetypal nature 57

Inna SEMENETS-ORLOVA. Impact of the dynamic interaction of the anarchic and paternalistic elements of Ukrainians mentality on trends of the current socio-political changes..... 64

Svitlana SYROVATKA. Archetypal factors influencing on the behavior of economic agents at the housing and communal services market in the terms of national economy transformation 78

Yevhen SOLOVYOV. Evolution cultural archetype population of Eastern Ukraine under forced migration..... 87

Ukrainian school of archetypes..... 93

Шановні друзі!

Радий вітати учасників, гостей та організаторів із відкриттям Сьомого теоретико-методологічного семінару за міжнародною участю: «Архетипіка і публічне управління: виклики та ризики суспільної трансформації».

Цей захід уже сьомий рік поспіль збирає фахівців, які працюють у різних галузях соціального та гуманітарного знання, однак віддані шляхетній справі – пошуку нових наукових парадигм і підходів, спроможних встановити закономірності та особливості сучасного соціального розвитку, забезпечити ефективне вирішення актуальних проблем, що виникають у ході суспільної трансформації. Архетипне підґрунтя стає сьогодні своєрідним зв'язуючим в ціле механізмом, що стверджує новий гуманістичний імператив у суспільстві.

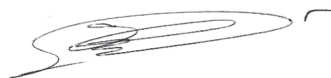
Національна академія державного управління при Президентові України може пишатися тим, що в її стінах зародилася й успішно розвивається українська школа архетипіки, розширюючи творчі можливості та суспільну цінність сучасної управлінської науки. Підтвердженням цього є нова ініціатива школи з популяризації основних результатів її роботи, яка втілена у цьогорічному форматі міжнародного лекторію «Закономірності та особливості української трансформації». Це сприятиме популяризації вагомому для сучасності наукового напрямку, підвищенню його авторитету та управлінської науки в цілому.

Подібні форуми в нинішніх непростих умовах соціального протистояння й конфліктів, недовіри до інститутів влади мають стати майданчиком для ініціювання діалогу на принципах взаєморозуміння та взаємоповаги.

Вважаю, що це унікальна можливість для науковців з різних міст України та різних країн обмінятися досвідом, новими напрацюваннями, досягненнями. Тому висловлюю особливу подяку організаторам семінару за надану можливість інтерактивного спілкування, що створює можливості для модернізації шляхів розвитку і взаємодії архетипіки й публічного управління.

Бажаю учасникам семінару міцного здоров'я, натхнення, плідної роботи та нових творчих здобутків!

Керівник Національного агентства України
з питань державної служби,
д-р політ. наук, професор,
заслужений економіст України

К. О. Ващенко

28 травня 2016 р.
Київ, Україна

Шановні колеги та друзі!

Щиро вітаю всіх учасників та гостей Четвертого міжнародного конкурсу молодих науковців і Сьомого Теоретико-методологічного семінару за міжнародною участю «Архетипіка і публічне управління: виклики та ризики суспільної трансформації» (27 травня – 3 червня 2016 року, Україна – Грузія)!

Галузь освіти та науки є основою для розвитку кожної країни, тож ми без сумніву надаємо їй особливого значення. Ці ж форуми є відкритими площадками для обміну поглядами з актуальних питань сучасного розвитку.

Сьогодні, попри всі складнощі, Україна сміливо рухається вперед. І тому потребує повної підтримки з боку держави в активному розвитку освіти й науки. Це дозволить молоді робити нові відкриття, а навчальним закладам – впроваджувати нові освітні стандарти, забезпечить освітні та наукові інститути сучасними методиками, матеріалами й технічним обладнанням, надасть викладачам можливість підвищувати свою кваліфікацію та знайомитися з новими методами підготовки.

Не маю сумніву, що семінар і конкурс нададуть чудову можливість для розвитку вітчизняної науки в Україні та матимуть вагомий вплив на залучення талановитої та обдарованої молоді до наукової діяльності.

Упевнений, що підготовлені пропозиції й рекомендації покращать якість освіти та наукових досліджень у вашій країні, і нові інноваційні проекти у цій галузі розпочнуться якнайшвидше.

Бажаю вам плідної роботи, успіху та всього найкращого.

Президент і генеральний директор
Британської академії освіти,
д-р юр. наук, д-р екон. наук,
професор

28 травня 2016 р.
Лондон, Велика Британія

С. Ф. Котов-Дарті

АРХЕТИПІКА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

УДК 351.9-044.922(477)

Алексей ГАГАРИНОВ
*аспирант кафедры государственного управления,
публичного администрирования
и региональной экономики
Харьковского национального экономического
университета им. С. Кузнеця*

КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН И ЕГО РОЛЬ В ТРАНСФОРМАЦИИ ПОСТСОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ОСНОВНЫЕ АРХЕТИПЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Автор обращается к проблеме трансформации постсоветской государственной системы Украины, учитывая нарастающую актуальность в связи с прогрессирующим системным кризисом в системе государственного управления Украиной и с изменениями мирового устройства и планируемой интеграцией с Европейским Союзом. При этом обосновывается необходимость учета культурного феномена в процессе трансформации постсоветской государственной системы Украины и предлагается к использованию теоретико-практический инструментарий, разработанный в ходе проведения системного исследования. В работе выделено два вида культуры, влияющих на процесс устойчивого развития. Предложено ввести в научный оборот авторское определение понятия «культура» как «образ жизнедеятельности» и как базис устойчивого развития. Предложена классификация культурного феномена в зависимости от его влияния на процессы функционирования и развития в государственных системах. Разработаны системная модель устойчивого развития государств и системная модель оценивания уровня состояния культуры как образ «жизнедеятельности». Определены основные архетипы устойчивого развития государственных систем.

Ключевые слова: культурный феномен, государственная система, устойчивое развитие, функциональная культура, культура как образ «жизнедеятельности», архетипы устойчивого развития.

Постановка проблемы. Процессы, протекающие сегодня в мире, характеризуются высокой динамикой изменений и необратимостью действий. Мировое устройство вступило в стадию трансформации, начало которой было положено в Украине. Будущее государственной системы Украины имеет лишь два варианта: сис-

темное развитие и переход в категорию развитых стран или же стагнация с последующей деградацией. Это – с одной стороны.

С другой стороны, в 1991 г. Украина получила независимость вследствие наступления энтропогенной системной катастрофы с государственной системой СССР. Под энтропогенной системной катастрофой следует понимать результат неуправляемого процесса нарастания энтропии в искусственной организационной системе, вызывающий её распад (саморазрушение) вследствие неспособности управляющей подсистемы трансформировать организационную систему из исходного хаотичного состояния в целевое системное состояние, то есть такое, в котором производится негаэнтропия [1].

Таким образом, кроме независимости, государственная система Украины получила в наследие в качестве доминантного регрессивного признака и системный кризис [8], который не устранен до сих пор.

В связи с планируемой интеграцией постсоветской государственной системы Украины как искусственно созданной социально-экономической системы (СЭС) с Европейским Союзом актуально решение проблемы её системного совершенствования путем общесистемной трансформации, в которой немаловажная роль отводится культурному феномену.

Следует учитывать, что постсоветскими государственными системами, включая Украину, были унаследованы рецессивные доминантные наследственные признаки элементов советской культуры, такие как: нерыночный менталитет граждан, низкий уровень их экономической, финансовой и политической грамотности, отсутствие у них деловых целеустремленности и предприимчивости, низкий уровень открытости, системного и стратегического мышления [7]. Этим в совокупности и объясняются, с научной точки зрения, системные причины неудач попыток реформирования отдельных сфер общественно-политической жизни в Украине. Поэтому определение роли культурного феномена в обеспечении трансформации постсоветской государственной системы Украины и выделение основных архетипов устойчивого развития является актуальной научно-практической задачей.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика затронутых вопросов в контексте того или иного аспекта представлена в работах отечественных и зарубежных ученых, среди которых К. Вельцель, Р. Инглхарт, Д. Лал, Д. Тросби, Л. Харрисон, О. Дацко, Е. Какутич, П. Кобзев, А. Коряков, Г. Котина, М. Степура [2, 3, 5–11, 13–15]. Но, несмотря на широкий спектр доступных исследований, на сегодняшний день до сих пор присутствует высокий уровень скептицизма как среди экономистов относительно влияния культуры на экономические показатели, так и в целом среди политических элит, которые относят влияние культуры на развитие СЭС «государство» к разряду мелочей.

Особенно это актуально для большинства СЭС «государство» постсоветского пространства, где основное внимание сосредоточено на росте экономических показателей – увеличении ВВП и т.п. При этом не принимается во внимание и не учитывается взаимосвязь культуры и устойчивого развития СЭС «государство», что в конечном итоге не приводит и не может привести к систематическому повышению уровня благосостояния народов этих СЭС.

При этом основной пласт работ посвящен именно влиянию культуры на экономику, политику и становление демократии, а в контексте устойчивого развития и выделения его основных архетипов, с применением системного подхода, культурный феномен еще не рассматривался.

Таким образом, **целью статьи** является обоснование роли культурного феномена в контексте трансформации постсоветской государственной системы Украины и выделение основных архетипов ее устойчивого развития на базе конструктивного системного подхода. Данная работа является продолжением ранее начатых автором системных исследований [1; 17].

Изложение основного материала. Исследование влияния культурного феномена на экономическое развитие СЭС «государство» позволило декомпозировать его на два вида культуры, которые непосредственно влияют как на процесс устойчивого развития, так и на конечный его результат в целом, а именно «функциональную культуру» и культуру как «образ жизнедеятельности».

Под «функциональной культурой» следует понимать определенные виды деятельности и, соответственно, продукты этих видов деятельности, которые имеют отношение к интеллектуальной, моральной и художественной сторонам жизни людей. Основными сферами «функциональной культуры» являются искусство, архитектура, дизайн, мода, кино, музыка, издательская деятельность, журналистика, программное обеспечение, радио, телевидение, реклама. Важность «функциональной культуры», по мнению автора, заключается: в генерации денежного потока, в том числе посредством создания индустрий функциональной культуры; в развитии общества в целом, в частности повышении уровня его образованности; в создании, сохранении и передаче культурной ценности следующим поколениям, например, в форме произведений искусства.

В свою очередь, культура как «образ жизнедеятельности» – это система ценностей, норм, установок, обычаев и традиций определенной группы активных элементов (людей), сложившаяся в ходе ее исторического развития и непосредственно влияющая на все аспекты их личного и группового поведения (авторское определение). Именно этот вид культуры играет наиболее важную роль при реализации программ устойчивого развития СЭС «государство», так как пронизывает все сферы жизнедеятельности активных элементов, формирует определенные их свойства, которые они затем стремятся проявлять в системах, тем самым предопределяя во многом конечный результат данного развития. При этом ценности, установки, нормы, обычаи и традиции формируют в итоге культуру как «образ жизнедеятельности», которая может иметь один из трех следующих характеров влияния на функционирование и развитие государственных систем и территорий:

– конструктивный (созидательный) – положительное влияние, которое способствует прогрессивному, общесистемному и устойчивому развитию, а также является базой максимизации синергического эффекта во всех сферах жизнедеятельности государства;

– нейтральный (безразличный) – характер влияния, который не оказывает ни положительного, ни отрицательного влияния на процессы функционирования и развития государственных систем и стран; основная характеристика – стабильность, которая плавно перетекает в застой;

– деструктивний (разрушительный) – негативное, разрушающее влияние на все сферы жизнедеятельности государства и страны; он стимулирует и в конечном итоге приводит к нарушениям, проблемам и даже энтропийным катастрофам.

Несмотря на это, на постсоветском пространстве продолжает превалировать традиционная концепция устойчивого развития, которая полностью игнорирует влияние культурного феномена, так как фокусирует свое внимание на развитии трех основных сфер: экономики, социального сектора и экологии [6; 9].

Существуют также предложения отечественных ученых [3] относительно перспективы применения опыта развитых государств в сфере устойчивого развития, а именно европейского опыта, где устойчивое развитие предполагает наличие четырех основных сфер (направлений развития): экономики, социального сектора, экологии и культуры. Но следует отметить, что в концепции устойчивого развития, которую применяют государства ЕС, акцент делается на учете и развитии преимущественно «функциональной культуры» в силу того, что состояние культуры как «образ жизнедеятельности» находится на относительно высоком уровне. Кроме того, этот вид культуры носит созидательный характер, создавая благоприятную основу для устойчивого развития государственных систем данного союза, что подтверждается их демократическим устройством, крайне низким уровнем коррупции, высоким уровнем качества жизни, корректностью рыночных отношений.

Учитывая унаследованные отечественными активными элементами рецессивные доминантные признаки, отличающиеся от признаков в культуре экономически развитых государств и учитывая интеграционные процессы между Украиной и государствами-членами ЕС, можно сделать вывод об объективной необходимости учета культурного феномена при совершенствовании постсоветской государственной системы, а также о необходимости управления его состоянием в процессе её трансформации. В связи с этим для решения поставленной проблемы автором была разработана системная модель устойчивого развития СЭС «государство» (рис. 1).

Она состоит из пяти сфер развития: культуры как «образа жизнедеятельности», экономики, социального сектора, «функциональной культуры» и экологии. При этом в основе модели лежит культура как «образ жизнедеятельности» в силу своего общесистемного влияния на устойчивое развитие остальных составляющих.

Системность данной модели заключается в ее целостности, а также в связях между её составляющими. Она предусматривает то, что параметры развития, такие как экология, экономика, социальный сектор и «функциональная культура», должны иметь высокую степень системного сопряжения как между собой, так и непосредственно с культурой как «образом жизнедеятельности». При этом данный вид культуры должен непосредственно носить прогрессивный характер с целью получения максимального синергетического эффекта в ходе ее реализации.

Из рис. 1 также следует, что связь между всеми составляющими, о которой речь идет выше, характеризуется соответствующими коэффициентами сопряжения, которые при их измерении могут дать информацию об уровне сопряжения этих составляющих между собой.

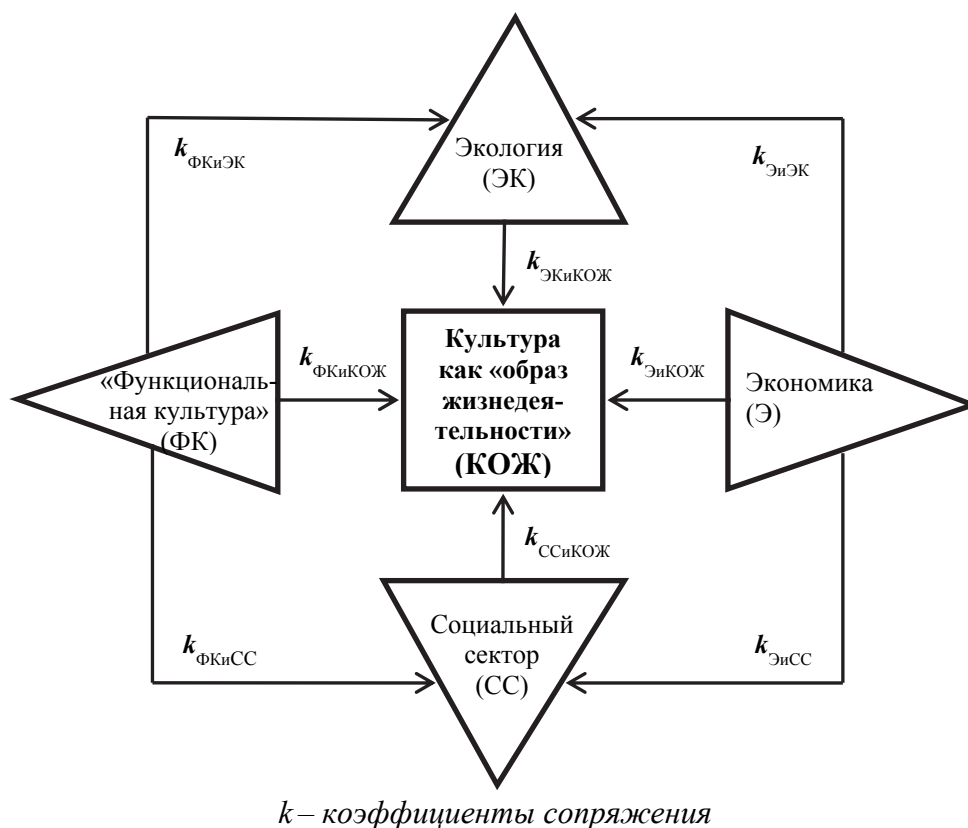

Рис. 1. Системная модель устойчивого развития «пирамида устойчивого развития» СЭС типа «государство» (разработана автором)

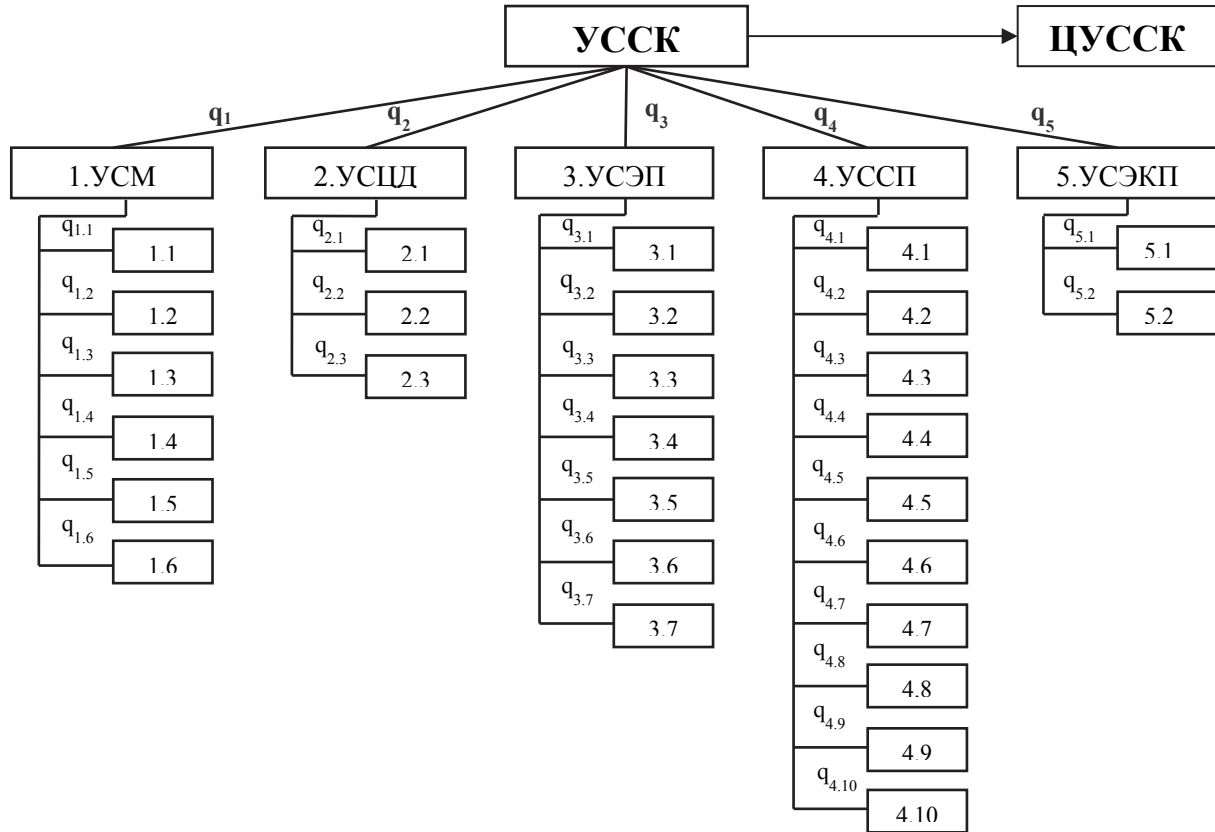
Измерение количественных значений коэффициентов сопряжения производится экспертным методом с использованием адекватных критериальных диапазонов и шкалы оценивания.

Для оценивания значений коэффициентов сопряжения принят интервал $0 \dots 1$. Значение 0 соответствует полному отсутствию сопряжения между составляющими (максимум энтропии), 1 – полному сопряжению между ними (максимум синергии). Для оценивания их промежуточных значений принимаются следующие критериальные диапазоны, которые соответствуют: $1,0 \dots 0,9$ – высокому уровню сопряжения, $0,9 \dots 0,7$ – хорошему уровню, $0,7 \dots 0,5$ – среднему уровню, $0,5 \dots 0,3$ – низкому уровню, менее 0,3 – очень низкому уровню.

Для успешной реализации программ устойчивого развития государственной системы необходимо обеспечить максимальную степень сопряжения между собой составляющих по всем сферам развития. В связи с этим возникает объективная потребность в определении уровня исходного и целевого состояний культуры как «образа жизнедеятельности» для выработки программ устойчивого развития с учетом знания этих состояний, что позволит повысить вероятность успешной реализации их на практике. Учитывая это, автором была разработана системная модель оценивания уровня состояния культуры как «образа жизнедеятельности» (рис. 2).

В основу создания системной модели для оценивания уровня состояния культуры как «образа жизнедеятельности» положена 25-ти факторная модель по типологии культур, тяготеющих к прогрессу и противящихся ему, представленная в работе [15, с. 50–52]. Кроме этого, в предлагаемой автором модели учитывается не-

посредственно экологическое поведение активных элементов (блок 5), а также такой фактор, как «мышление» активных элементов, который добавлен в блок 1. Целесообразность расширения автором типологии культур, тяготеющих к прогрессу и противящихся ему, обусловлена современными требованиями к устойчивому развитию.

УССК – обобщенный показатель исходного уровня системного состояния культуры как «образ жизнедеятельности»; ЦУССК – целевой уровень системного состояния культуры как «образ жизнедеятельности»; $q_1 = \dots = q_5 = 1/5$ – коэффициенты системной значимости (вклада) первого уровня декомпозиции; $q_{1.1} = \dots = q_{1.6} = 1/6$, $q_{2.1} = \dots = q_{2.3} = 1/3$, $q_{3.1} = \dots = q_{3.7} = 1/7$, $q_{4.1} = \dots = q_{4.10} = 1/10$, $q_{5.1} = q_{5.2} = 1/2$ – коэффициенты системного вклада второго уровня декомпозиции

Рис. 2. Системная модель оценивания уровня состояния культуры как «образа жизнедеятельности» в СЭС типа «государство» (разработана автором)

Для оценки влияния факторов используют экспертный метод и линейную шкалу оценивания 0...10 баллов, где 0 – минимальное оценочное значение (максимум энтропии), 10 – максимальное (максимум синергии). Предлагаются следующие диапазоны оценки: 10...9 – очень высокий уровень системного состояния, 9...8 – высокий уровень, 8...7 – хороший уровень, 7...5 – средний уровень, 5...3 – низкий уровень, 3...0 – очень низкий уровень. Порожденные показатели второго уровня декомпозиции, а также критерии оценивания их минимальных и максимальных значений представлены в табл. 1. Диапазон значений уровня системного состояния культуры как «образа жизни» от 5 до 10 баллов характеризует ее как прогрессивную, от 0 до 5 баллов – как противящуюся прогрессу.

**Порожденные показатели второго уровня декомпозиции и критерии
оценивания их минимальных и максимальных значений***

Оцениваемый фактор влияния		Критерии оценки	
		максимальный (10)	минимальный (0)
1. УСМ (уровень состояния мировоззрения активных элементов)			
1.1	Религия	Воспитывает рациональность и объективность, подталкивает к накоплению богатства и побуждает к этическому поведению	Воспитывает склонность к иррациональности, тормозит интерес к достижениям в реальном мире
1.2	Отношение к судьбе	Человек является творцом своей судьбы	Вера в предопределенность судьбы
1.3	Ориентация во времени	Ориентация на будущее, побуждает к планированию, сбережениям и пунктуальности	Ориентация на настоящее или на прошлое (обратный эффект)
1.4	Отношение к богатству	Продукт инициативы и усилий человека	Считается, что богатство – это то, что уже существует, и оно не увеличивается
1.5	Знания	Релевантные практические знания, в первую очередь в области создания совершенных СЭС	Абстрактные, теоретические, не-верифицируемые
1.6	Мышление	Системное, стратегическое, продуктивное, в первую очередь у руководителей СЭС	Несистемное, нестратегическое, репродуктивное
2. УСЦД (уровень состояния ценностных добродетелей у активных элементов)			
2.1	Моральный кодекс	Жесткий с реалистичными нормами, воспитывает доверие людей друг к другу	Гибкий, большой разрыв между нормами и реальным поведением, порождает недоверие к людям
2.2	Житейские добродетели	Следование приоритету качества, опрятность, учтивость, пунктуальность	Житейские добродетели не имеют значения
2.3	Образование	Незаменимо; воспитывает самостоятельность, неортодоксальность, терпимость к многообразию мнений, творческий подход	На втором плане; воспитывает зависимость и ортодоксальность
3. УСЭП (уровень состояния экономического поведения активных элементов)			
3.1	Труд	Действует принцип «жить, чтобы работать»; труд ведет к богатству	Труд воспринимается как бремя, которое не ведет к богатству
3.2	Отношение к сбережениям	Способ повышения уровня благосостояния	Сбережения являются угрозой равенству, порождают зависть
3.3	Предприимчивость	Основной двигатель экономики, базирующийся на инвестициях и творчестве	Погоня за рентой, высокий доход приносят связи в правительстве
3.4	Готовность к риску	Умеренная	Низкая

Оцениваемый фактор влияния		Критерии оценки	
		максимальный (10)	минимальный (0)
3.5	Конкуренция	Ведет к совершенствованию	Вызывает агрессию, угроза равенству и привилегиям
3.6	Инновации	Открытость, быстрая адаптация к новшествам	Подозрительность ко всему новому, медленная адаптация к нововведениям
3.7	Продвижение вверх	Преимущественно на основе заслуг, изредка на основе связей	Преимущественно на основе связей и/или покровительственных отношений
4. УССП (уровень состояния социального поведения активных элементов)			
4.1	Верховенство закона / коррупция	Законопослушание, коррупция наказуема	От закона можно откупиться, коррупция приемлема
4.2	Радиус доверия и идентификация	Наиболее сильна идентификация с обществом в целом	Наиболее сильна идентификация с узким кругом активных элементов
4.3	Семья	Идея «семьи» распространяется на общество в целом	Семья дает защиту от общества
4.4	Общественные связи (социальный капитал)	Доверие, идентификация обеспечивают сотрудничество, соучастие в общем деле	Доминирует недоверие, которое питает крайний индивидуализм
4.5	Индивидуализм/коллективизм	Умеренный индивидуализм	Безоговорочный коллективизм
4.6	Власть	Распределена: контроль и противовес, консенсус	Централизована, зачастую произвольна
4.7	Роль элит	Ответственность перед обществом	Власть и получение ренты, эксплуатация
4.8	Отношение между государством и церковью	Церковь полностью отделена от государства	Религия играет главную роль в жизни гражданского общества
4.9	Взаимоотношения полов	Равенство полов	В большинстве ситуаций женщина подчинена мужчине
4.10	Рождаемость	Количество детей зависит от способности семьи их воспитать и дать образование	Дети – это дар Божий, при этом они воспринимаются как рабочая сила и социальное обеспечение на старости лет
5. УСЭКП (уровень состояния экологического поведения активных элементов)			
5.1	Отношение к естественной системе	Гармоничное сосуществование (приспособление к законам природы)	Эксплуататорское или же фаталистическое, подчиненное отношение к природе
5.2	Экологическая деятельность	Осознанное стремление сохранить и восстановить природную среду	Борьба за получение от природы ресурсов, невзирая на наносимый ей ущерб

* построена и дополнена автором на основе работы [14]

В свою очередь, известным является тот факт, что архетипом принято считать коллективное бессознательное (доосознанное), которое имеет характерные для данного общества черты. Основываясь на системной модели (см. рис. 2) и учитывая положения табл. 1, можно сделать вывод, что основными архетипами устойчивого развития для общества и его государственной системы являются факторы влияния с характеристиками, соответствующими максимальному развитию. Это своего рода теоретический идеал, к которому следует стремиться в отечественной практике при трансформации постсоветской государственной системы Украины.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. На базе проведенного системного исследования:

- обоснована необходимость учета влияния культурного феномена при трансформации постсоветской государственной системы Украина;
- выделено два вида культуры, влияющих на устойчивое развитие СЭС: «функциональная культура» и культура как «образ жизнедеятельности»;
- предложены авторское определение культуры как «образа жизнедеятельности» и ее классификация в зависимости от влияния на процессы функционирования и развития государственных систем;
- разработана системная модель устойчивого развития «пирамида устойчивого развития» для СЭС типа «государство»;
- разработана системная модель оценивания уровня состояния культуры как «образа жизнедеятельности» в СЭС;
- выделены основные архетипы устойчивого развития в СЭС типа «государство».

Таким образом, цель работы достигнута. Автор планирует продолжение исследований в сфере оценивания уровня состояния культурного феномена в Украине и разработке научно-практических рекомендаций по его повышению в условиях глобализирующегося мира.

Список литературы

1. Гагаринов А. В. Энтропийная системная катастрофа XX века: сущность, причины, последствия / А. В. Гагаринов, П. М. Кобзев, А. А. Котляр // Бизнес Информ. – 2015. – № 5. – С. 8–15.
2. Політика сталого розвитку: досвід Німеччини у вирішенні екологічних і соціальних проблем, перспективи його використання в Україні / А. Гонга, Г. Котіна, М. Степура, О. Сущенко // Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. – К., 2015. – С. 1–36.
3. Дацко О. І. Культура як чинник сталого розвитку регіонів: європейський досвід [Електронний ресурс] / О. І. Дацко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2009_1/224.pdf.
4. Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития «Наше общее будущее» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.
5. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.

6. *Какутич Е. Ю.* Устойчивое развитие как концептуальная основа трансформации мировой экономики / Е. Ю. Какутич // *Механізм регулювання економіки.* – 2010. – № 1. – С. 62–74.
7. *Кобзев П. М.* Системный анализ созданных альтернативных иерархий организационно – экономических систем / П. М. Кобзев // *Економіка розвитку.* – ХНЕУ. – 2009. – № 4 (52). – С. 24–29.
8. *Кобзев П. М.* Системный подход к совершенствованию государственного управления и местного самоуправления / П. М. Кобзев // *Управління розвитком.* – ХНЕУ. – 2005. – № 2. – С. 13–16.
9. *Коряков А. Г.* Теоретические предпосылки развития российских регионов в контексте концепции устойчивого развития / А. Г. Коряков // *Теория и практика общественного развития.* – 2012. – № 6. – С. 186–190.
10. *Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному процессу* / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – 320 с.
11. *Лал Д.* Непреднамеренные последствия. Влияние обеспеченности факторами производства, культуры и политики на долгосрочные экономические результаты / Дипак Лал ; пер. с англ. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 338 с.
12. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Режим доступа : <http://www.ozhegov.org>.
13. *Тросби Д.* Экономика и культура / Д. Тросби. – М. : ВШЭ, 2013. – 256 с.
14. *Харрисон Л.* Главная истина либерализма: как политика может изменить культуру и спасти ее от самой себя / Л. Харрисон. – М. : Новое изд-во, 2008. – 279 с.
15. *Харрисон Л.* Кто процветает? Как культурные ценности способствуют успеху в экономике и политике / Л. Харрисон. – М. : Новое изд-во, 2008. – 300 с.
16. *Яковлева Ю. К.* Социально-экономическое развитие регионов Украины / Ю. К. Яковлева // *Економічний вісник Донбасу.* – 2007. – № 3. – С. 84–87.
17. *Naharinov O.* Cultural Phenomenon as the Basic Factor of Systemic Competitiveness of Organizations or New Paradigm of Humanity Development» / О. Naharinov, Р. Kobziev, А. Kotliar // LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2014. – 66 p.

Oleksii NAHARINOV

Postgraduate student

Chair of Public Administration and Regional Economy

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

CULTURAL PHENOMENON AND ITS ROLE IN THE TRANSFORMATION OF POST-SOVIET STATE SYSTEM OF UKRAINE: THE MAIN ARHETYPES OF SYSTAINABLE DEVELOPMENT

Author addresses to the problem of transformation of post-Soviet state system of Ukraine, given to it urgency in connection with: progressive systemic crisis in the system of state administration of Ukraine; the world order changes and planned integration with the European Union. Also the article proves the necessity of taking into account cultural

phenomenon in the process of transformation of post-Soviet Ukraine's state system with the help of theoretical and practical tools developed during systemic research. Two kinds of culture that affect the process of sustainable development were presented in the paper. The term of culture as «the way of life» was introduced into scientific circulation as a basis for sustainable development. Classification of a cultural phenomenon, depending on its impact on the processes of functioning and development in the state systems, was presented. The system model of sustainable development of the states was developed as well as the system model of evaluation of the level of state of culture as a «way of life». The basic archetypes of sustainable development of the state systems were defined.

Keywords: cultural phenomenon, transformation, state system, sustainable development, system model, functional culture, culture as a «way of life», archetypes of sustainable development, systemic approach.

УДК 323.2

Кирило ГОРОДНИЧЕВ

*аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Харківського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного управління
при Президенті України*

УКРАЇНСЬКІ АРХЕТИПНІ РОЛІ ГРОМАДЯНИНА В ДЕРЖАВІ

Розглянуто архетипи громадянина українців. Досліджено рівень розвитку патерналізму українців, рівень залучення громадян до управління суспільним розвитком. Запропоновано систему залучення громадян до управління суспільним розвитком.

Ключові слова: архетип, держава, залучення громадян.

Постановка проблеми та її актуальність. Рух України на шляху європейського розвитку зумовлює необхідність розвитку демократичних інститутів та залучення ширшого кола громадян до процесів управління суспільним розвитком. Однак методи залучення громадян або залишились у спадок із радянських часів, або були скопійовані в інших країн. Це ускладнює комунікацію громадян з органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, що, в свою чергу, призводить до численних протестів, кількість яких із року в рік зростає, як єдиного способу впливу на владу, що відповідає архетипам українців.

Безумовно, на державотворення в Україні негативно вплинули століття відсутності української держави. Зокрема, про це говорить Ю. Шевельов, який визначає наявність в українців комплексу меншовартості. Століття, проведені під владою імперій, негативно вплинули на віру українців у власні сили державного будівниц-

тва [1]. Попри це вельми важливо для розвитку держави розробляти й упроваджувати власні реформи, які відповідають архетипам українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному розгляду й аналізу архетипів різних соціально-політичних систем присвячено роботи багатьох відомих дослідників, зокрема А. Бентлі, Т. Дай, Р. Даль, Х. Зіглер, А. Лейпхарт, К. Пейтман, А. Пшеворський, Дж. Сарторі, Д. Труман, Ю. Хабермас, Й. Шумпетер. У російській і вітчизняній науці психологічно-політичні архетипи під різним кутом зору розглядаються в дослідженнях Ю. Бегунова, В. Горбатенка, Л. Зубрицької, А. Колодій, В. Колотило, О. Крюкова, А. Лукашова, В. Мартиненка, А. Мельвіля, В. Нікітіна, О. Радченка. Однак вплив архетипів на формування бачення громадянином своєї ролі в житті суспільства та держави є недостатньо дослідженим. Це обумовлює мату цієї статті.

Мета статті – дослідити вплив архетипів на бачення своєї ролі в житті суспільства громадянами України й надати рекомендації щодо залучення громадян до процесів управління суспільним розвитком.

Відповідно до мети автором було поставлено таку низку завдань:

- дослідити архетипи громадянина, які є в українців;
- визначити, які архетипи мають найбільший вплив на формування політичного світогляду українців;
- розробити рекомендації щодо залучення громадян до управління суспільним розвитком.

Термінологія. *Архетипні ролі громадянина* – архаїчні уявлення про роль громадянина, її мету, функції у суспільстві та державі.

Пошук архетипів української держави, на думку автора, доцільно почати з історії та культури України. Також для визначення архетипів використано досвід спілкування з громадськими активістами та результати соціальних досліджень [2].

Ураховуючи емпіричний досвід, історію, культуру та звичаї українського народу, автор виділяє такі архетипні ролі.

Роль «господар» – для цієї архетипної ролі притаманним є відчуття відповідальності за розвиток держави. Упродовж історичного розвитку України ця роль не могла повноцінно проявитися та нормально розвиватися, оскільки вплив громадян на розвиток держави був обмеженим, а можливостей вплинути на процес ухвалення державних рішень практично не було. Доцільно припустити, що ця роль розвивалась як компенсація неможливості громадянам впливати на суспільний розвиток. Для ролі «господар» притаманним є високий рівень активності в суспільному житті. Цю активність спрямовано на загальний суспільний розвиток. У випадку неможливості досягнення суспільного розвитку через громадську чи публічну діяльність, «господар» намагається вплинути на суспільний розвиток в інший спосіб, у тому числі через приватну діяльність. Досягання суспільного блага через приватний розвиток є однією з рис, притаманних ролі «господар». Вплив «господаря» у такий спосіб можемо побачити як у розрізі історичного розвитку, так і в контексті сучасності. Певною мірою саме прояв «господаря» пояснює намагання «бізнесу» опинитися у «владі», хоча слід зазначити, що такі дії не обов'язково спрямовані на досягання суспільного розвитку. Можемо припустити, що певна деформація цієї ролі зумовлює наявність в Україні так званих «олігархів».

Роль «захисник» – роль, яка передбачає захист держави як головну мету громадянина. Вона розвивалась унаслідок складного процесу становлення держави та тривалої історичної боротьби за свободу та незалежність. Як бачимо, ця роль і досі не втрачає своєї актуальності. Цій ролі, як і «господарю», притаманна висока соціальна активність, однак проявляється вона в специфічних умовах. У мирних умовах роль «захисник» або не проявляється взагалі, або трансформуються у захист держави від внутрішніх ворогів. У такому випадку енергія цієї ролі спрямовується на боротьбу з особами або групами осіб, які, на думку громадянина, становлять небезпеку для держави та суспільства. Як «господар», так і «захисник» мають схожу мету, але обирають різні способи її досягнення. Так, наприклад, захисник, на відміну від «господаря», більш схильний до акцій протесту та силового протистояння з опонентами. Цей архетип пов'язується з архетипом Героя, який описував К. Г. Юнг [3]. Часто саме ці «ролі» претендують на провідні ролі в суспільстві. Як наслідок, в Україні є велика кількість людей, які активно намагаються втручатися в державну політику. Прислів'я «Де два українця – там три гетьмани» характеризує вплив цього архетипу.

Роль «крайня хата». Найбільш характерною для цієї ролі є соціальна пасивність. Їй притаманні уявлення про державу як про явище далеке та не важливе у повсякденному житті. Людина з розвинутим архетипом байдужості не воліє впливати на державу, оскільки не бачить у цьому користі, й так само не хоче відчувати на собі її вплив. Свої відносини з державою та суспільством виконавець цієї ролі будує як із зовнішнім агентом. Прислів'я «Моя хата з краю» характеризує його відносини із суспільством. Люди з цим архетипом не ідентифікують себе з нацією та суспільством на противагу ідентифікації себе зі своєю сім'єю та близьким оточенням. Слід зазначити, що хоча ця роль і може зовні проявлятися так само, як і «господар», але мотиви поведінки будуть зовсім різні. Цілком зрозумілими є причини розвитку цієї ролі. Упродовж багатьох століть українці не мали реального впливу на державу, тому відсторонення від громадського життя виглядає напрочуд раціональним.

Роль «активіст» характеризується високою соціальною активністю, її виконавець сприймає державу як складову частину суспільства, яка координує сили суспільства для досягнення спільного блага. Для цього архетипу важливі демократичні та ліберальні цінності. Однак, на відміну від «господаря» чи «захисника», «активіст» не обов'язково переслідує аскетичну мету. Через свою соціальну активність він може вирішувати свої власні задачі. На нашу думку, передумовою розвитку цієї ролі була соціальна парадигма, яка склалася за часів Радянського Союзу, де досягнення особистих успіхів (просування кар'єрними сходами тощо) залежало від громадянської позиції та її прояву.

Роль «трутень». Для цієї ролі характерним є запит громадянина на задоволення його потреб. Потреби можуть бути найрізноманітнішими на кшталт забезпечення роботою, житлом, медичним обслуговуванням тощо. Уся суспільна активність, якщо вона і має місце, зводиться до обстоювання тих благ, які громадянину обіцяла держава. Для соціальної держави, якою себе декларує Україна, наявність і великий вплив цієї ролі є досить передбачуваним. Слід зазначити, що «трутень» хоч і воліє розширити соціальні гарантії, однак або через соціальну пасивність, або

через велику кількість невиконаних обіцянок не має схильності генерувати нові запити. Часто вплив цієї ролі переростає в «пасивний протест», тому його важко оцінити й дослідити.

Оскільки власне архетипні ролі важко дослідити через їх нематеріальність і підсвідомий характер, вирішено досліджувати їх через їхні впливи та прояви.

Архетипі ролі громадянина проявляють себе через суспільну активність громадян і через ставлення до неї. Проаналізувавши сучасну історію України, можемо переконатися в такому.

Українці схильні до протесту. Про це свідчить відсоток громадян, які брали участь в акціях протесту. Він набагато вищий, ніж у сусідніх країнах [4]. Протест набуває дедалі важливішого значення у політичному житті. Можна говорити про сформований патерн поведінки, за якого українці висловлюють своє ставлення до дій органів державної влади та місцевого самоврядування саме за допомогою акцій протесту. Про це свідчить як зростаюча кількість протестів, так і збільшення частки успішних протестів [4]. Що більш важливо, за останнє десятиліття влада змінювалась саме за допомогою акцій протесту.

Українці ладні виходити на протести не за особисті інтереси, а за інтереси суспільства та загальнолюдські цінності. Про це свідчить відносно незначна частка протестів, вимогою яких є здобуття певних соціальних виплат [5].

Українці дедалі менше залежать від лідерів у політичному житті. Про це свідчить дедалі менша кількість протестів, організаторами яких є політичні організації. Українці не довіряють виборчій системі. Про це свідчить негативна динаміка відвідуваності виборів. Українці схильні до самоорганізації. Про це свідчить зростаюча кількість громадських організацій і волонтерських рухів.

Проблема такого аналізу полягає в тому, що поза увагою залишається більша – пасивна – частина суспільства. Так, той факт, що активну участь у суспільному житті бере менша частина суспільства, є цілком нормальним порівняно з більшістю європейських країн та країн світу [6].

Так само некоректно порівнювати й оцінювати рівень залучення українських громадян у порівнянні з громадянами інших країн, оскільки в різних країнах передумови до будь-якої громадської діяльності є різними. Також складно оцінити рівень залучення через форми участі, оскільки вона більше залежить від загального рівня розвитку демократичних інституцій.

Тому було вирішено, що для оцінки впливу кожного архетипу в українському суспільстві слід провести опитування. Під час опитування намагалися оцінити, наскільки громадяни схильні до участі у процесі управління суспільним розвитком і з якою метою вони долучаються до процесу: для того щоб задовольнити власні інтереси або з метою досягнення суспільного блага.

Громадяни з активною позицією беруть активну участь у суспільному та громадському житті, беруть участь у виборах та акціях протесту. Громадяни з пасивною позицією не беруть участі у виборах, акціях протесту тощо. Часто вони не цікавляться політичним життям країни та не проінформовані про можливості впливу на процес ухвалення державних рішень. Громадяни з прагненням поліпшити суспільство переймаються суспільним благом. Головною мотивацією до громадської дії у них є досягнення спільних інтересів і цінностей. У громадян із прагненням вирі-

шити власні потреби головною мотивацією до участі в громадському житті є досягнення власних цілей та задоволення власних потреб. Якщо для їх задоволення можна не вдаватися до громадських акцій, вони не будуть вдаватися до них.

Проаналізуємо, яким чином проявляються архетипні ролі у розрізі наведених вище характеристик. «Господар» належить до громадян із сильною орієнтацією на досягнення спільного блага та є швидше активним, ніж пасивними. «Захисник» також має схильність до досягнення спільного блага, однак також має сильну виражену активну громадянську позицію. Люди з архетипом «Моя хата з краю» характеризуються пасивною громадянською позицією. Для ролі «трутень» характерним є піклування про власні інтереси на противагу спільним. Активність, з якою «трутень» буде їх обстоювати, залежить від обставин. Для ролі «активіст» характерною є активна громадська позиція.

На думку автора, ці показники є достатніми для того, аби оцінити вплив архетипів ролі громадянина у суспільстві.

Для визначення впливу архетипів на державу було проведене соціологічне опитування. Вибірка склала 2000 осіб. Опитування проводилось серед громадян України, які згідно з чинним законодавством мають право голосу. Були враховані вік, стать, місце проживання та мова спілкування. Анкета, яку заповнювали респонденти, містила «паспорт», дані для визначення мови, територіальної приналежності, віку й статі респондента, а також питання закритого типу, які визначали ступінь залучення до управління суспільним розвитком і мету, з якою громадяни займаються громадською діяльністю. Анкета була анонімною й не містила персональних даних. Респондент мав можливість відмовитись від заповнювання анкети чи не відповідати на окремі питання.

Грунтуючись на результатах цього опитування й опитувань Центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, виявлено, наскільки сильно українці воліють впливати на державу і що їх спонукає до цього.

Для демонстрації результатів дослідження автор пропонує позначити точку вподобань українців на системі координат, де вісь абсцис показує, яку мету переслідують українці, долучаючись до громадянського життя, і з рухом праворуч збільшується мотивація до досягнення спільного блага. Вісь ординат показує, наскільки активною є громадянська позиція громадян, рух угору означає збільшення активності. Початком відліку системи координат є точка невизначеності.

У такій системі координат Україна отримала точку $(-2,6; -0,8)$. Це свідчить про бажання українців долучатися до управління суспільним розвитком задля досягнення суспільно важливих цілей.

Однак загальна оцінка виявилася слабко узгодженою. Щоб оцінити узгодженість думок респондентів, було використано коефіцієнт конкордації:

$$W = \frac{\sum_{j=1}^n d_j^2}{\frac{1}{12} \left[m^2 (n^3 - n) - m \sum_{i=1}^m T_i \right]},$$

де n – кількість факторів; m – кількість експертів; d_j – відхилення суми від середньої; T_i – результати проміжних розрахунків.

Коефіцієнт конкордації змінюється в діапазоні $0 \dots 1$. Коли $W = 0$, узгодженість думок респондентів відсутня, коли $W = 1$ – узгодженість є абсолютною. Коефіцієнт конкордації думок респондентів становив 0,51, отже думки є слабо узгодженими. Це свідчить про неоднорідність думок серед різних верств українців.

Було виявлено залежність від статті й віку респондентів. Так, із віком збільшуються активність та «егоїзм» у мотивації. Жінки, в свою чергу, на 12,5 % активніші за чоловіків. Також існує тенденція, що зі збільшенням активності зростає аскетичність намірів.

Отримані результати корелюються з опитуваннями, проведеними Центром Разумкова. Так, найпопулярнішим уявленням про те, що означає бути громадянином, є можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії. Такі уявлення мають 24 % українців [7]. Цікавим є те, що більшість вважає, що потрібно проводити заходи із залучення громадян до управління суспільним розвитком: 67 % «за» і лише 8,3 % «проти» [8]. Однак беруть участь у таких заходах від 2 до 3 % громадян [9]. Третина респондентів стверджує, що готова залучатися до управління суспільним розвитком. Найчастішою причиною відмови від громадської діяльності є відсутність вільного часу. Так відповіли 43,4 % респондентів. Другою найсильнішою перепорою є «незнання, як досягти своєї мети» [10].

Виходячи з результатів соціологічних досліджень, можна зробити висновок, що в українців немає єдиної архетипної ролі громадянина. Досить розвинутими є архетипи ролі «господаря» та «захисника», які по-різному проявляються залежно від обставин. Загалом можемо констатувати, що для більшості українців архетипом є «трутень» і «крайня хата», однак їхній вплив на суспільне життя є обмеженим за рахунок їх громадянської пасивності. Також можемо переконалися, що сучасні механізми залучення громадян до управління суспільним розвитком є неефективним, оскільки не використовують потенціал громадян повною мірою. Велика частка громадян воліє впливати на ухвалення управлінських рішень, але не робить цього, оскільки вважає механізми залучення неефективним, такими, що вимагають великих витрат часу, або незрозумілими.

Цей факт є передумовою для змінення методів залучення громадян. Щоб залучати громадян, в яких провідною архетипною роллю є «господар» (як ми переконалися вище, це одна з провідних ролей для українців), треба зменшити бар'єри для залучення та мінімізувати затрати часу. Зробити це можна за допомогою сучасних інформаційних технологій. Слід надати можливість українцям долучатися до управління містом, регіоном та державою онлайн. Саме так можна мінімізувати затрати часу й сил для громадян і витрати коштів для держави як організатора волевиявлення. Наразі існують технічні передумови та суспільний запит на створення такого сервісу, де громадяни зможуть обговорювати проблеми та голосувати за способи їх вирішення.

Висновки. Під час дослідження було виявлено, що українці схильні обирати активну громадянську позицію. Це зумовлюється впливом двох архетипних ролей громадянина – «господар» та «захисник». Однак слід зазначити, що для значної частини населення суспільне життя не є цікавим узагалі. Це зумовлюється впливом архетипної ролі «крайня хата».

Також було виявлено, що найбільш активна частина населення готова обстоювати скоріше суспільні інтереси та загальнолюдські цінності на противагу задоволенню власних інтересів. Водночас «пасивна» частина населення чекає від держави задоволення їх власних потреб. Наразі важко сказати, зумовлено це впливом архетипу чи взятими на себе державою зобов'язаннями.

Слід урахувувати вплив архетипів під час залучення громадян до управління суспільним розвитком. Так, третина громадян воліє брати участь в управлінні на різних рівнях, але не робить цього, бо механізми залучення громадян є занадто складними й потребують від них значних часових затрат.

Змінити ситуацію може використання інформаційних технологій. Слід надати можливість громадянам обговорювати суспільні проблеми онлайн і голосувати за певні способи їх вирішення. Така практика дозволить долучити до ухвалення рішень значну частину суспільства.

Подальші дослідження архетипів громадянина будуть спрямовані на порівняльний аналіз архетипів різних націй та глибший аналіз архетипів українців. Також планується розробити концептуальну модель управління державою залежно від національних архетипів громадянина.

Список літератури

1. *Шевельов Ю.* Москва, Маросейка / Ю. Шевельов // Нові дні. – 1954. – 50. – С. 8–10.
2. *Підсумки Другого форуму солідарності громадських організацій* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maidanua.org/2014/04/yak-nam-objednaty-ukrajinu>.
3. *Юнг К.-Г.* Подход к бессознательному / К.-Г. Юнг // Архетип и символ. – М. : Ренессанс, 1991. – С. 65.
4. *Протести, перемоги і репресії в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/041/original/CSR_-_Protests_in_2013_-_29_Apr_2014.pdf?1399981680.
5. *Петруня О.* Григорій Осовий: «Профспілки вимагають від влади поважати права простих громадян» / Олексій Петруня // Голос України. – 2014. – № 199. – С. 11.
6. *Ченовет Е.* Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Е. Ченовет, М. Дж. Стефан. – К. : Кліо, 2014.
7. *Уявлення про те, що означає бути громадянином* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=765.
8. *Чи потрібно сприяти підвищенню громадянської активності киян через їх залучення до управління міським господарством, до ухвалення рішень у всіх сферах?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=540.
9. *Чи берете участь або готові взяти участь у таких формах громадської діяльності?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=541.
10. *Що заважає Вашій громадській активності?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=368.

Kyrylo GORODNYCHEV

Postgraduate student

Chair of Social and Humanitarian Policy

Kharkiv regional institute of public administration

National Academy of Public Administration,

Office the President of Ukraine

UKRAINIAN ARCHETYPE ROLE OF CITIZEN

Article is about Ukrainian archetype role of citizen. The levels of paternalism and involvement of Ukrainians to the management of social development are explored. The system for involving citizens in the management of social development is proposed.

Keywords: *archetype, state, decentralization.*

УДК 351.327

Вікторія ДРУК

*докторант кафедри інформаційної
політики та електронного урядування*

*Національної академії державного управління
при Президентові України*

ЗНАЧЕННЯ АРХЕТИПУ ЄВРОПИ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано соціологічні дослідження громадської думки щодо вступу України до ЄС і на цій основі виокремлено архетип Європи. Досліджено основні аспекти становлення архетипу Європи на сучасному етапі розвитку суспільства.

Ключові слова: *архетип Європи, архетипні аспекти, інтеграція, європейська інтеграція, європейська інтеграція України, євроінтеграційна політика України, Європейський Союз, державне управління.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційна політика України є настільки досліджуваною проблематикою, що обійтись без висвітлення її основних аспектів не може жодна наука. Це зумовлено підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС та необхідністю адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Разом із тим євроінтеграційні процеси тривають, а отже є потреба в сучасних наукових дослідженнях, які б урахували останні суспільні трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано останні дослідження, здійснені Інститутом соціології Національної академії наук України та Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно зі соціологічною

службою Центру Разумкова щодо бачення громадянами України євроінтеграційних явищ і процесів.

Метою статті є вироблення рекомендацій на основі моніторингу соціальних змін у суспільстві в контексті подій 2013–2014 років. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, які цінності є бажаними сьогодні для українського суспільства та влаштували б більшість його громадян, адже суспільні суперечності та різне бачення вектору розвитку держави протягом останніх років лише роз'єднували нашу державу й призвели в кінцевому підсумку до вкрай негативних наслідків. Не реагувати на суспільні настрої сьогодні означає штовхати суспільство у ще глибшу прірву.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Курс на європейську інтеграцію українським суспільством було визнано пріоритетним ще давно; цьому сприяли становлення могутніх, економічно стабільних сусідніх держав, покращення добробуту їх населення, позитивні аспекти поглиблення економічних зв'язків держав-членів ЄС, установа безвізового режиму та єдиної валюти, спільна боротьба з тероризмом і багато інших факторів. Переговори між Україною та ЄС щодо укладення Угоди про партнерство й співробітництво досягли найактивнішої фази з березня 2007 року, а вже в вересні 2008 року між сторонами було домовлено, що нова, посилена угода матиме назву «Угода про асоціацію». Після цього відбулося надзвичайно багато переговорів між сторонами, результатом яких стало оголошення 19 грудня 2011 р. на Саміті Україна – ЄС про завершення переговорів, а 30 березня 2012 року в Брюсселі в два етапи була парафована Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 15 травня 2013 р. Колегією Європейської Комісії було ухвалено рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду, а саме підписання угоди планувалося здійснити на Третньому саміті Східного партнерства 28–29 листопада 2013 року у Вільнюсі. Однак відповідно до розпорядження [3] було ухвалено рішення призупинити підготовку до укладання Угоди про асоціацію.

Відповідно до п. 2. розпорядження ЄС та Російській Федерації було запропоновано утворити комісію на тристоронній основі для опрацювання комплексу питань, спрямованих на відновлення втрачених обсягів виробництва та напрямів торговельно-економічних відносин, розширення та сприяння міжнародній торгівлі, подальшу лібералізацію ринку й узгодження регуляторної бази для покращення умов провадження підприємницької діяльності [3]. 22 листопада 2013 р. цю пропозицію було відхилено ЄС.

У відповідь на рішення Уряду призупинити підготовку до укладання Угоди про асоціацію в різних містах почали стихійно збиратися протестувальники. Це явище отримало назву «Євромайдан» і продемонструвало Європейському Союзу прагнення українського народу до вступу в ЄС, результатом якого стало кардинальне перезавантаження української влади, що в кінцевому підсумку призвело до двоетапного підписання 21 березня та 27 червня у Брюсселі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони [4].

Ураховуючи такі доленосні для українського народу історичні обставини, важливо розуміти, що означає «Євромайдан» для більшості населення. Соціологічні

дослідження з цього приводу надають можливість проаналізувати багато явищ і процесів, які мали місце під час Революції Гідності.

Можна простежити існування таких тенденцій у євроінтеграційній політиці в Україні протягом останніх 15 років: зменшення бажаючих вступити до ЄС у 2002 році на 11,6 %; збільшення прихильників євроінтеграції України у 2014 р на 9,3 % (рис. 1). Останнє, ймовірно, було зумовлене відмовою уряду В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію [3]. Разом із цим, у 2015 р. зменшилася кількість тих, хто вважає, що зближення України з ЄС відповідає інтересам України з 72 % у 2013 р. до 57 % у 2015 р. [1].

Серед мотивів, що спонукали людей вийти на Майдан, трьома найбільш поширеними виявилися: жорстоке побиття демонстрантів на Майдані у ніч на 30 листопада, репресії (70 %), відмова Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом (53,5 %) та прагнення змінити життя в Україні (50 %) [2]. Цікаво те, що 5,2 % опитаних указали, що вони вийшли на Майдан через бажання помститися владі за все, що вона коїть в країні.

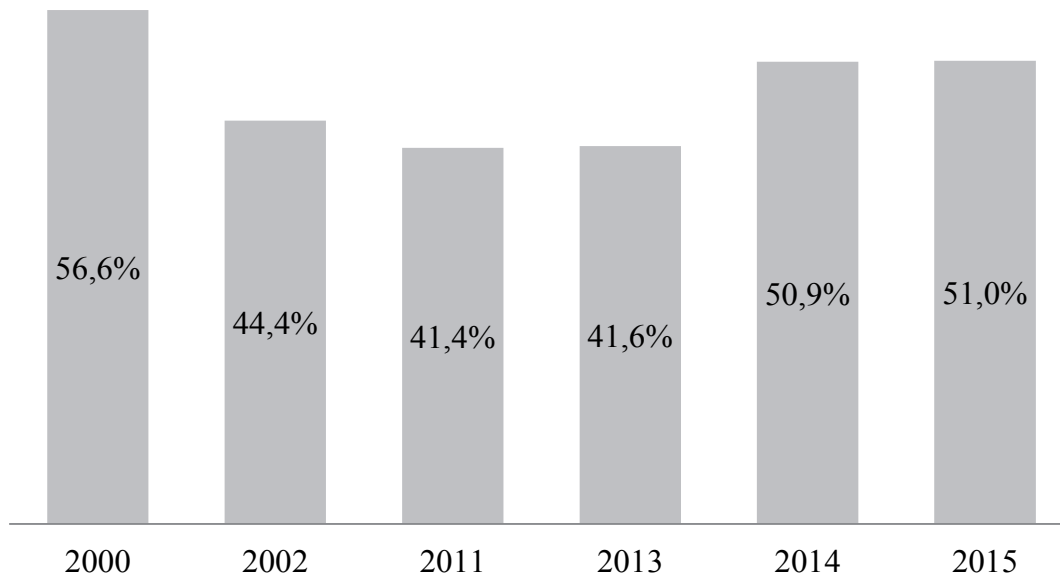

Рис. 1. Динаміка розподілу відповідей громадян України на запитання «Як ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу» (відсоток опитаних, які відповіли позитивно) [6]

Проаналізувавши різні соціологічні дослідження, можна спроектувати архетип майданівця як людини з вищою освітою, яка приїхала за власним бажанням, не є учасником жодної політичної сили, має 36 років, вдома розмовляє українською мовою й прагне до демократичних змін у суспільстві. Відповідно до опитувань, майданівці більш схильні до протестів порівняно з іншими категоріями населення.

Ураховуючи вищезазначене, можна констатувати утворення в Україні унікального за своєю суттю архетипу – архетипу Європи, який базується на демократичних засадах та принципах. Важко точно визначити, в який період цей архетип почав формуватися, але відомо, що ще у 2000 році 57 % українців ставились позитивно до вступу України до ЄС [2].

Із 28 лютого по 17 березня 2016 р в Україні проводилось опитування на тему «Україна – ЄС: рух назустріч». Результати цього дослідження є значущими для українського суспільства хоча б з огляду на те, що респондентами виступили народні депутати України, європейські та українські експерти. Головними перевагами європейської інтеграції для України, на думку українських експертів, є «Отримання доступу до ринку капіталів, продукції та послуг ЄС, запровадження європейських норм і правил у різні сфери політики та можливості адаптувати українське законодавство до стандартів ЄС» [5]. На наш погляд, такі переваги для українського суспільства є доволі сумнівними, оскільки продукція та послуги ЄС є для українського громадянина економічно недоступними, запровадження європейських норм і правил у різні сфери вимагає чіткого дотримання відповідних процедур і містить у собі певні загрози, а необхідність адаптувати українське законодавство до стандартів ЄС вимагає не лише ухвалення великої кількості нормативно-правових актів, але і подальшого створення механізмів їх упровадження. На думку європейських експертів та народних депутатів України, «головними плюсами для України є утвердження верховенства права в країні та модернізація її економіки» [5].

Спільний висновок українських та європейських експертів щодо того, що «європейська інтеграція України вигідна ЄС насамперед тому, що дасть змогу йому покращити безпеку на своїх східних кордонах завдяки стабілізації та демократизації України» [5], дозволяє пояснити причини зацікавленості ЄС у якнайшвидшому утвердженні євроінтеграційних процесів в Україні. І стає цілком зрозуміло, що «нові можливості економічної співпраці з Україною», які, на думку українських і європейських експертів, є важливими перевагами для ЄС, не є ключовим фактором у процесі взаємодії між ЄС та Україною.

Стійкою тенденцією, що з роками лише утверджується в українському суспільстві, є віднесення українцями себе до європейців. Так, якщо у травні 2013 р. відчували себе європейцями 34 % і не відчували 55 % українців, то у грудні 2013 р. це співвідношення становило 44 % і 50 %, відповідно, а в листопаді 2015 р. ті, хто відчуває себе європейцями, вперше склали відносну більшість: 47 % тих, що можуть себе назвати європейцями, і 42 % – тих, що не можуть [7].

Важливим є розуміння українцями європейських цінностей та прагнення до змін. Для того щоб відчувати себе європейцями повною мірою, українцям потрібен певний рівень матеріального добробуту – так вважають 47 % населення; відчуття захищеності з боку закону (33,5 %), поважання цінностей демократії та прав людини (23 %) та можливість їздити до інших європейських країн без віз (23 %). Найбільше приєднанню України до ЄС, на думку населення, заважають корупція та повільний темп реформ (43 %), недостатній економічний розвиток України (41 %) та низький рівень життя населення (36 %). Окрім цього, 27 % вважають, що на заваді євроінтеграції України стоїть агресія Росії та воєнні дії на Донбасі; 22 % називають перешкодою позицію західних держав-членів, які не прагнуть бачити Україну членом ЄС, і 20 % вважають, що на шляху до ЄС стоять проблеми з демократією та правами людини в Україні. Цікаво те, що на запитання «Чи доводилося Вам бути у якійсь із країн, яка є членом ЄС, у США чи Канаді?» лише 26,2 % опитаних відповіли «так» [7], тобто в українців сформувався архетип Європи навіть без відвідування самої Європи.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що невід'ємною складовою архетипу Європи є європейські цінності. Прагнучи до вступу в ЄС, українські громадяни бажають утвердження європейських цінностей і навіть готові до боротьби за них, що вимагає негайного проведення дієвих реформ у державі.

У цьому контексті було б доречно провести кілька досліджень щодо того, наскільки збігається в українців та європейців бачення європейських цінностей.

Висновки й перспективи подальших наукових розвідок. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що бажаними сьогодні для українського суспільства є європейські цінності, і саме вони влаштували б більшість його громадян, сприяли б утвердженню демократії, свободи слова та правової держави.

Ключовим висновком статті має стати усвідомлення зацікавленості в якнайшвидшому утвердженні європейських цінностей в українському суспільстві не лише з боку України, але й з боку ЄС із метою встановлення високого рівня безпеки на своїх східних кордонах.

Архетип Європи сформувався в Україні на хвилі прагнення вступити до ЄС і викликав масові протести в Україні тоді, коли влада намагалася призупинити євроінтеграційний курс України. Архетип Європи настільки сильно вплинув на громадян, що протести в Україні набули масового характеру й мобілізували населення до тривалої боротьби. Сьогодні архетип Європи дуже міцно вкоренився в усі сфери суспільного життя та в багатьох випадках став рушійною силою до змін у суспільстві, втім він має свої регіональні особливості. Дослідження архетипу Європи є надзвичайно важливим для української держави, а тому перспективи подальших наукових розвідок цієї статті матимуть велике наукове та практичне значення.

Список літератури

1. *Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/zovnishnja-politiennja.htm>.
2. *Майдан-2013: хто стоїть, чому і за що?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/mogjorjghoeoj.htm>.
3. *Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони* : розпор. Кабінету Міністрів України від 21 лис. 2013 р. № 905-р // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 92. – С. 56.
4. *Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* : закон України від 16 вер. 2014 р. № 1678-VII // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 75. – С. 82.
5. *Україна – ЄС: рух назустріч* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukraina-es-ruh-nazustrich.htm>.
6. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* / гол. ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – Вип. 1 (15). – 650 с.
7. *Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja-ta-nastroi-suspilstva.htm>.

Viktoriya DRUK

Doctoral student

Information and E-government Policy Chair

National Academy of Public Administration,

Office the President of Ukraine

THE CONSEQUENCE AS AN ARCHETYPE OF EUROPE FOR THE APPROVAL EUROPEAN INTEGRATION VALUES IN UKRAINE

The article implemented the analysis of sociological researches of public opinion in relation to Ukraine's accession to the European Union. The archetype Europe was differentiated on this base. The main aspects of Europe's archetype formation nowadays were investigated.

Keywords: *archetype of Europe, archetypal aspects, integration, European integration, European integration of Ukraine, Ukraine's European integration policy, the European Union, governance.*

УДК 35:316.61:159.964

Ольга КОТОВСЬКА

*доцент кафедри європейської інтеграції та права
кандидат філософських наук, доцент*

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України*

АРХЕТИП СОФІЙНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ І ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ УКРАЇНЦІВ

Статтю присвячено дослідженню традиційних образів колективного несвідомого й архетипу софійності, який розглядається як український архетип Самості (К.-Г. Юнг). На підставі емпіричних даних авторка аналізує особливості соціетальної ідентичності (О. Донченко), яку, на відміну від соціальної ідентичності, спрямовано на нематеріальні культурні цінності, з точки зору ототожнення індивіда із самим собою в контексті цілісності та безперервності власної зміни. Зважаючи на постмодерні соціальні трансформації впродовж періоду української незалежності, на основі емпіричних даних розкриваються зміни у соціетальній ідентичності українців через дослідження бінарних психосоціальних властивостей. Ці емпіричні дані українських досліджень порівнюються із даними опитувань, які проводились в Україні впродовж 1996–2015 рр. у рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey).

Ключові слова: архетип софійності, соцієтальна ідентичність, бінарні психосоці-альні властивості, ціннісно-сміслові орієнтири, цінності, проект «Всесвітнє дос-лідження цінностей».

Постановка проблеми. Із перспективи подолання постколоніального мину-лого та психотравмуючих подій сьогодення для українського народу важливо від-найти автентичні орієнтири, стержневі, центральні цінності, «які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність на всечасність метаісторії» [10, с. 77]. Ці базові, інваріантні щодо часу економічні, громадсько-політичні й державно-управлінські структури, на які «накручуються спіралі історії», найбільш об'єктивно «виявляються в культурі, де вони здебільшо-го характеризуються як *архетипи*» [10, с. 77]. У цьому контексті для українського народу важливого значення набувають пошук і відновлення традиційних образів колективного несвідомого, які внаслідок тривалої колонізації були витісненні або заміщені чужорідними культурними зразками. Як стверджує у своїй праці «Внут-рішня колонізація: імперський досвід Росії» (2011 р.) колишній радянський психо-лог, а тепер відомий британський культуролог і філолог А. Едкінд: «Дві складові завжди присутні під час колонізації: культура та політика... Тільки-но ми говоримо про процес колонізації, ми бачимо культурну гегемонію й політичне домінування, які формують своєрідну коаліцію, кореляцію чи конфронтацію» [17, с. 6–7]. З огля-ду на це відновлення українського *архетипу Самості* через подолання «білих плям» історичної пам'яті, цілісне переосмислення «свого» й «чужого» минулого та визначення власного шляху державотворення через віднаходження ціннісно-сміслових орієнтирів є сьогодні ключовою проблемою, від вирішення якої зале-жать консолідація українського суспільства та духовне відродження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених ра-ніше частин загальної проблеми. Від часу формулювання у 1920-х юнгіанська теорія архетипів знайшла широке застосування в психології, культурній антропо-логії, фольклористиці та літературознавстві (М. Еліаде, С. Гроф, Дж. Кемпбел, М. Фуко, Н. Фрай та інші). Неоднозначне пояснення поняття «архетипу» [16] са-мим засновником теорії Карлом-Густавом Юнгом (1875–1961), численні інтерпре-тації послідовників і противників існування архетипів та їхнє символічне виражен-ня через міфи, казки, твори мистецтва й літератури сприяли тому, що колективне несвідоме стало однією з найбільш розповсюджених тем у кінематографії та попу-лярній психології. Литовський економіст і соціолог А. Аугустінавічюте (1927–2005) заклала типологію К.-Г. Юнга в основу соціоніки як теорії міжособистісних стосунків на рівнях колективу, етносу й держави. Водночас найбільш обґрунтова-ної критики теорія архетипів у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. зазнала з боку психолінгвістики та когнітивістики (Н. Хомський, Е. Рош та ін.), які, виходячи з ідей Л. Вітгенштайна, визнали, що всі поняття-образи, якими мислить людина, мають відкритий характер [19] та є світом фактів, поданих через логічний простір мовця, де «межі цієї мови є межами мого світу» [4, с. 70–71]. Ця критика знайшла своє продовження у міждисциплінарних дослідженнях представників нейронауки (Д. Деннет, Р. Докінз, С. Пінкер, П. Сміт-Черчленд та ін.), які стверджують, що по-ведінка людини зумовлюється еволюційною зміною діяльності мозку людини. В українському науковому середовищі теорія архетипів К.-Г. Юнга розглядалась го-

ловним чином у філософсько-культурологічних дослідженнях (С. Кримський [10; 11], Н. Хамітов, О. Сирцова [13] та інші). Упродовж останніх десятиліть такі вітчизняні науковці, як Е. Афонін [19] та О. Донченко [7] активно застосовують теорію архетипів для аналізу державно-управлінських аспектів і на прикладі соціологічних даних показують динаміку трансформації ідентичностей.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей зміни *архетипу софійності* в умовах постмодерних трансформацій та на основі емпіричних даних щодо психосоціальних властивостей і ціннісно-сміслових орієнтирів українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все зазначимо, що структура особистості згідно з аналітичною психологією К.-Г. Юнга визначається як унікальним поєднанням індивідуального несвідомого та свідомого й окремих складових архетипів, так і *екстравертованістю* (орієнтованість на зовнішню частину своєї душі, *Персону*) або *інтровертованістю* (зосередженість на внутрішній частині душі) особистості. Центром психіки є архетип *Самості*, тобто самореалізації особистості через заглиблення у надра колективної несвідомості, через цілісне поєднання свідомого й підсвідомого, що взаємодоповнюються. *Сліди пам'яті*, що залишаються від минулого людства, впливають на формування особистості, поведінку людини з моменту її народження. «Те, що з'являється у візії, є образом *колективного несвідомого*, а саме своєрідної вродженої структури тієї психіки, яка представляє матрицю та передумову свідомості. Згідно з основним філогенетичним законом, психічна структура так само, як і аналогічна, мусить нести на собі відзнаки розвитку попередніх поколінь» [16, с. 130], – стверджував учень З. Фрейда та засновник аналітичної психології К.-Г. Юнг. Колективне несвідоме проявляється у вигляді **архетипів** та утворюється з різних рівнів, які визначаються загальнолюдською, національною й етнокультурною спадщиною. «Чи мислимо, щоб якийсь не-німець написав такого собі „Фауста“ або „Так казав Заратустра?“ Обидва ж бо натякають на те саме, на щось, що вібрує у німецькій душі, на прадавній образ... архетип, з одного боку, Мудреця, „готового-прийти-на-допомогу“, та Визволителя, з іншого боку, Мага, Чаклуна, Спокусника й Диявола. Цей образ від сивої давнини поховано у Несвідомому, де він спить, аж поки прихильність або неприхильність часу не розбудить його саме тоді, коли велика помилка не відверне народ з правильного шляху» [16, с. 135]. Така розгорнута цитата надає можливість розкрити, по-перше, те, що К.-Г. Юнг розумів під «морально індіферентним першопочатком», тобто архетипом, по-друге, те, яке значення відіграють архетипи під час вибору конкретним народом колективних ціннісно-сміслових орієнтирів свого розвитку, а також тієї чи іншої візії державно-політичного життя.

Ціннісно-сміслові орієнтири становлять основу світогляду людини, її моральних, політичних та естетичних переконань і смаків, визначаючи й стимулюючи певний тип поведінки. Ментальність безпосередньо впливає на формування у свідомості конкретного індивіда певної піраміди (ієрархії) ідентичностей, з якими він тією чи іншою мірою себе ототожнює. У загальному значенні *ментальність* (від лат. mens – пов'язаний з духом, духовністю) як спосіб мислення та типового світосприйняття відповідним колективом у відповідний період у жодному разі не позбавлена амбівалентності [9, с. 17]. Якщо на особистісному рівні ідентичність передбачає усвідомлення себе як цілісного й неповторного індивіда з власним унікаль-

ним життєвим досвідом, то національна ідентичність, яка формується на основі почуття причетності до групи, охоплює як об'єднуючі групові фактори (мову, історичну територію проживання, релігійність, культурну спадкоємність, традицію державотворення, історичну пам'ять із відповідними національними символами, родинні зв'язки та ін.), так і індивідуальний вибір причетності до цієї групи, самоусвідомлення себе як члена цієї групи.

Соціокультурні трансформації постмодерної доби як «відносно самостійні і доволі різноманітні процеси змін в культурі соціуму, а також в нормах, цінностях, ментальності, свідомості, світогляді як індивідуальних, так і колективних суб'єктів» [5, с. 11] зумовили виникнення нового типу соціальної ідентичності, яку О. Донченко визначає як *соцієтальна ідентичність* [7]. Суть *соцієтальної ідентичності* полягає у тому, що, на відміну від соціальної, зорієнтованої на колективні уявлення про «своє» й «чуже», *соцієтальну ідентичність* спрямовано на нематеріальні культурні цінності, з точки зору ототожнення індивіда із самим собою в контексті цілісності та безперервності власної зміни [3, с. 267]. Через бінарні психосоціальні характеристики (*екстраверсія / інтроверсія; емоційність / прагматичність; ірраціональність / раціональність; інтуїтивність / сенсорність; екстернальність / інтернальність; ексекутивність / інтенціональність*) представники Української школи архетипіки досліджують особливості соцієтальних змін [3]. Із цієї точки зору, важливо порівняти з емпіричними даними ті риси менталітету, які традиційно вважаються типово українськими, й на підставі аналізу змін психосоціальних властивостей проаналізувати трансформації ціннісно-смыслових орієнтирів.

Починаючи від перших спроб Д. Чижевського (1894–1977) та О. Кульчицького (1895–1980) розглянути «*психічний уклад українця*», до основних рис української ментальності науковці досі відносять *кордоцентризм, екзистенційність, антеїзм* (любов до власної землі), *релігійність*, частковий *індивідуалізм* [12; 15]. Усі вони безпосередньо пов'язані із властивим українській культурно-світоглядної традиції переважанням «серця над головою», емоційного над раціональним. Більшість сучасних дослідників української світоглядно-культурної спадщини (С. Аверінцев, С. Кримський, В. Горський, О. Сирцова) зазначала, що понад тисячу років тому, від хрещення Київської Русі, головною ідеєю, довкола якої відбувалось формування духовно-символічних констант українського буття, була *ідея софійності* [9, с. 17].

Первинне значення поняття Софії (від грецьк. Σοφία – майстерність, знання, мудрість) пов'язується з абстрактно-умоглядною традицією еллінів, в якій наявний міфологічний аспект знайшов своє символічне втілення в образі богині Афін. Народжена з голови Зевса Афіна-Софія визначається через такі чотири найважливіші та взаємопов'язані властивості, як: 1) незайманість; 2) материнство; 3) любов до облаштованих, благозаконних міст людей; 4) готовність заступитися за ці міста перед верховним богом, батьком Зевсом [1, с. 282]. Ці її характерні особливості є універсальним принципом гармонійного впорядкування Всесвіту (космосу) й символом осмисленого впорядкування життєво-практичних вимірів людського буття. У платонівській інтерпретації «мудрість» виступає самодостатньою сутністю й «проявляється назовні як софія космосу, що надає речовині міру, красу і лад» [1, с. 285]. До того, у міфологічному типі свідомості, вічність була ознакою збереження кос-

мічного ладу, невинним переходом минулого в теперішнє. У платонівській філософії, яка містить елементи міфоциклічного світосприйняття, історичні зміни мисляться у регресивних часових координатах і розуміються як втрата Золотого віку, а отже, час має негативне значення. Відхід від Золотого віку був зумовлений викривленням у матеріальному світі сутності незмінних ідей та поступовою втратою зв'язку з божественною мудрістю. Відновлення гармонії є можливим лише через повернення до ідеалу єдності «Істини – Добра – Краси», що передбачає постійне самовдосконалення, спрямоване на поєднання раціонально-пізнавального, духовно-етичного й естетичного аспектів людського буття. Таке розуміння Афіни-Софії було співзвучним із східно-християнським єднанням людини з Богом через духовне «очищення серця», споглядальне самовдосконалення й знайшло свій прояв у образі Богородиці-Оранти [13]. У такому значенні «реальні речі трактувались не тільки в їхньому природному статусі, а як символи, знаки Божої Премудрості» [11].

Своєрідність українського *архетипу софійності* полягає у його подвійному (амбівалентному) значенні, бо з ним асоціюється ідея радісної творчості, своєрідного *онтологічного оптимізму*, позаяк важко зрозуміти багато явищ як культури Київської Русі, так і подальшого розвитку українського менталітету [10, с. 80], адже у киеворуській інтерпретації *ідея софійності* також була перенесена у громадсько-політичну й соціокультурну сфери. Суть цієї відмінності полягала у тому, що емоційна сфера нерозривно була пов'язана з оптимістичним переконанням у можливості земного втілення ідеалу *життя в істині*. На основі *архетипу софійності* за часів Київської Русі сформувались дві взаємодоповнюючі світоглядні позиції – *активна* (*vita activa*) та *споглядальна* (*vita contemplativa*). Переважання однієї з них значною мірою залежало від соціокультурних трансформацій. Зовнішні фактори виступали тими «каталізаторами», які безпосередньо посилювали або, навпаки, послаблювали активну громадсько-освітнянську чи містично-аскетичну складові української історичної ментальності.

Зважаючи на вищезазначені теоретичні міркування, важливо визначити те, як на сучасному етапі *архетип софійності* (української *Самості*) трансформувався на рівні психосоціальних властивостей українського суспільства. Згідно з науково-дослідною роботою Інституту економіки та прогнозування НАН України «Соціокультурні зміни модернізації економіки України» у 2002–2015 рр. рівень *екстраверсії* зріс удвічі, тоді як рівень *інтровертованості* знизився у 1,6 раза (табл. 1) [2]. Важливо, що загалом тенденція зростання екстраверсії була особливо помітною у 2002–2006 рр. (зростання в 1,7 раза) й характеризується незначними змінами впродовж наступного періоду до та після Революції Гідності (березень 2014 р. – грудень 2015 р.) – зростанням у 1,1 раза (табл. 1). Це може свідчити про те, що традиційно приписувана українській культурі *інтровертованість* – мовчазне й самозаглиблене пізнання Божої Премудрості у малому, у власному серці й природі – поступово втратила своє домінуюче значення.

Характерне для *інтровертованості* уникання конфліктів за будь-яку ціну, починаючи з 2002 року, коли на хвилі антипрезидентських протестів («Україна без Кучми») відбулися вибори до Верховної Ради, поступово й переконливо відійшло у минуле. Про це свідчать дані репрезентативного дослідження Інституту соціології НАН України «Моніторинг українського суспільства» (табл. 2) [14, с. 57].

**Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації**

Емоційність, яку традиційно приписують українському світовідчуттю, станом на 2002 рік поступилася діловому підходові в ухваленні рішень, але впродовж наступних років емоції взяли гору над здоровим глуздом (див. табл. 2). Якщо за досліджуваний період рівень емоційності зріс у 1,45 рази, то показник прагматичності впав у 1,59 рази, що може свідчити про неготовність до стратегічного планування й послідовної реалізації реформ (див. табл. 1).

Таблиця 1

Психосоціальні зміни українського суспільства за 2002–2015 рр., %

Психосоціальні властивості	10.2002, N = 1771	01.2006, N = 2029	12.2006, N = 2275	12.2007, N = 2109	12.2008, N = 2099	12.2009, N = 1042	12.2010, N = 2106	11.2011, N = 2106	12.2012, N = 2004	03.2014, N = 2099	12.2014, N = 2102	12.2015, N = 2004
Екстраверсія	19,3	32,7	33,4	35,2	38,9	32,3	36,9	34,4	37,0	34,7	35,8	38,6
Інтроверсія	27,9	17,7	18,6	21,6	20,1	14,4	18,7	17,5	19,7	16,8	18,6	17,5
<i>Амбівалентність</i>	52,8	49,6	48,0	43,2	41,0	53,3	44,4	48,1	43,3	48,5	45,6	43,9
Емоційність	14,6	21,5	23,3	27,2	25,0	13,5	18,8	19,8	19,3	19,7	21,5	21,1
Прагматичність	20,8	12,5	13,5	9,8	10,9	9,5	14,0	15,6	13,5	15,5	15,7	13,1
<i>Амбівалентність</i>	64,6	66,0	63,2	63,0	64,1	77,0	67,2	64,6	67,2	64,8	62,8	65,8
Ірраціональність	12,2	8,9	6,3	8,4	7,9	5,6	6,6	7,2	7,9	9,0	10,7	8,9
Раціональність	26,4	34,2	37,4	39,4	38,3	34,0	41,0	38,7	41,4	39,5	38,0	39,3
<i>Амбівалентність</i>	61,4	56,9	56,3	52,2	53,8	60,4	52,4	54,1	50,7	51,5	51,3	51,8
Інтуїтивність	8,1	23,2	26,5	28,5	29,9	18,6	25,0	23,2	25,2	26,9	25,7	26,3
Сенсорність	12,9	20,6	20,5	21,7	21,0	15,9	20,7	17,6	20,0	17,7	17,9	16,9
<i>Амбівалентність</i>	79,1	56,2	53,0	49,8	49,1	65,5	54,3	59,2	54,8	55,4	56,4	56,8
Екстернальність	7,8	22,2	22,9	25,1	26,3	18,7	23,6	17,8	20,8	19,8	19,2	22,8
Інтернальність	22,5	9,3	9,4	9,5	11,1	6,7	8,5	14,3	11,4	10,6	11,2	8,0
<i>Амбівалентність</i>	69,7	68,5	67,7	65,4	62,6	74,6	67,9	67,9	67,8	69,6	69,6	69,2
Екзекутивність	12,1	9,4	9,5	9,8	8,7	6,1	8,4	7,1	7,8	10,9	10,4	8,6
Інтенціональність	17,4	44,5	46,8	47,8	47,0	42,9	49,3	48,3	51,7	44,6	44,4	46,6
<i>Амбівалентність</i>	70,5	46,1	43,7	42,3	44,3	51,0	42,3	44,5	40,5	44,5	45,2	44,8

Таблиця 2

**Відповідь на запитання «Що, на вашу думку, краще: терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою, чи у разі значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом?»
(N = 1800, %)**

Варіант відповіді	1994	1997	1999	2002	2003	2004
Потрібно за будь-яку ціну зберегти порядок, мир та злагоду	43,8	28,9	31,1	34,0	29,0	34,2
Важко сказати	31,0	34,1	34,5	24,2	23,6	22,6
Треба активно протестувати проти постійного погіршення умов життя	22,7	36,6	34,0	41,5	46,8	42,1
Не відповіли	2,4	0,4	0,3	0,3	0,6	1,2

З іншого боку, ця бінарна пара психосоціальних властивостей перебуває у нерозривному взаємозв'язку із парою *раціональність/ірраціональність*, яка характеризує два протилежні за своїм значенням етапи мисленнєвого процесу. Якщо говорити про таку властивість, як *раціональність*, то вона вказує на домінування у мисленні одиничного над загальним, зосередженості на індивідуальному. Власне *раціональність* об'єднує українців із західноєвропейською *прагматично-раціональною* традицією та відрізняє українську ментальність від *ірраціональної емоційності* росіян, які схильні до синтезуючого, некритичного колективного мислення, захоплення месіанськими ідеями.

У шкалі *інтуїтивність/сенсорність* після Помаранчевої революції, так само, як у випадку з показниками бінарної пари *екстраверсія/інтроверсія*, відбулися кардинальні зміни. Традиційне домінування в українській ментальності *сенсорності*, тобто орієнтації на цінності безпеки, життя сьогоднішнім, потягом до зовнішньої краси й естетизму, у 2002 році змінилось *інтуїтивністю* – готовністю до нових шляхів вирішення проблем, спрямованістю на саморозвиток. Показово, що саме рівень *інтуїтивності* зазнав найбільших порівняно з усіма іншими властивостями змін і зріс за досліджуваний період у 3,3 раза. Стосовно зміни, яка відбулась після Помаранчевої революції у бінарній парі *екстернальність/інтернальність*, слід наголосити на негативному впливі зростання рівня *інтернальності* на здатність українського суспільства самоорганізовуватись. *Інтернальність* свідчить про радикалізацію настроїв у суспільстві та відхід від традиційної для українців толерантності у ставленні до інакшості. Характерне для української культури домінування жіночого начала над чоловічим, яке безпосередньо фіксується у *мовній картині світу*, тобто у мозаїчній структурі «взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний... концептуально-мовний універсум» [8, с. 15], після Помаранчевої революції також зазнало кардинальної трансформації. Про це свідчать показники бінарної пари *екзекутивність/інтенціональність*, де під *екзекутивністю* розуміється жіноче, помірковане, саморефлектуюче начало, а під *інтенціональністю* – чоловіче, активне, вольове начало (див. табл. 1).

Підсумовуючи загальні тенденції зміни психосоціальних властивостей *соціальної ідентичності*, варто погодитись із думкою засновника Української школи архетипіки Е. Афоніна, що «суперечлива зміна чотирьох якісних соцієтальних ознак – *інтроверсії* (27,9 %) на *екстраверсію* (32,7 %) – так само, як і корелюючих із цією якістю *прагматичності* (20,8 %) на *емоційність* (21,5 %), *сенсорності* (12,9 %) на *інтуїтивність* (23,2 %), *інтернальності* (22,5 %) на *екстернальність* (22,2 %), що відбулася в короткий постпомаранчевий період 2005 р. в Україні, може свідчити про розлад... „психічного здоров'я” українського соціуму» [3, с. 279]. Із цієї точки зору важливо проаналізувати національні особливості *соціальної ідентичності* та її взаємозв'язок із ціннісними орієнтирами українців, зважаючи на загальносвітові ціннісно-сміслові трансформації.

Одним із найбільш репрезентативних досліджень у сфері цінностей є опитування в рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey), що проводиться згідно з методологією вимірювання цінностей, запропонованою

Ізраїльським соціальним психологом Ш. Шварцем та американським соціологом Р. Інглхартомі з 1981 р., яка на цей момент охоплює 90 % населення Землі [20]. «Це дослідження, серед іншого, підтверджує, появу в 1950–1970-х покоління, котре є носієм нових, так званих постматеріальних цінностей, тобто прагне до максимального самовираження, відзначається скептичним ставленням до влади, релігії та ідеологій, схильне довіряти інституціям, а не окремим особам, чутливе до навколишнього середовища і терпиме до девіантних груп (наприклад, гомосексуалістів)», – зауважує відомий український історик Я. Грицак [6, с. 23–24]. На основі десяти цінностей, а саме: *безпека* (security); *конформізм* (conformity); *повага до традиції* (tradition); *самостійність* у мисленні й виборі способу дій (self-direction); *стимуляція*, бажання нового (stimulation); *гедонізм*, чуттєве задоволення від життя (hedonism); *досягнення особистого успіху* через компетентність (achievement); *досягнення влади*, соціального статусу (power); *доброзичливість* (benevolence); *універсалізм*, захист благополуччя всіх людей і природи (universalism), – були побудовані відповідні мапи цивілізаційних цінностей. За дві осі впорядкування цінностей узято бінарну пару *традиційні* (сімейні, релігійні) / *секулярно-раціональні* цінності по вертикалі та цінності *виживання* / *самовираження* по горизонталі (рис. 1).

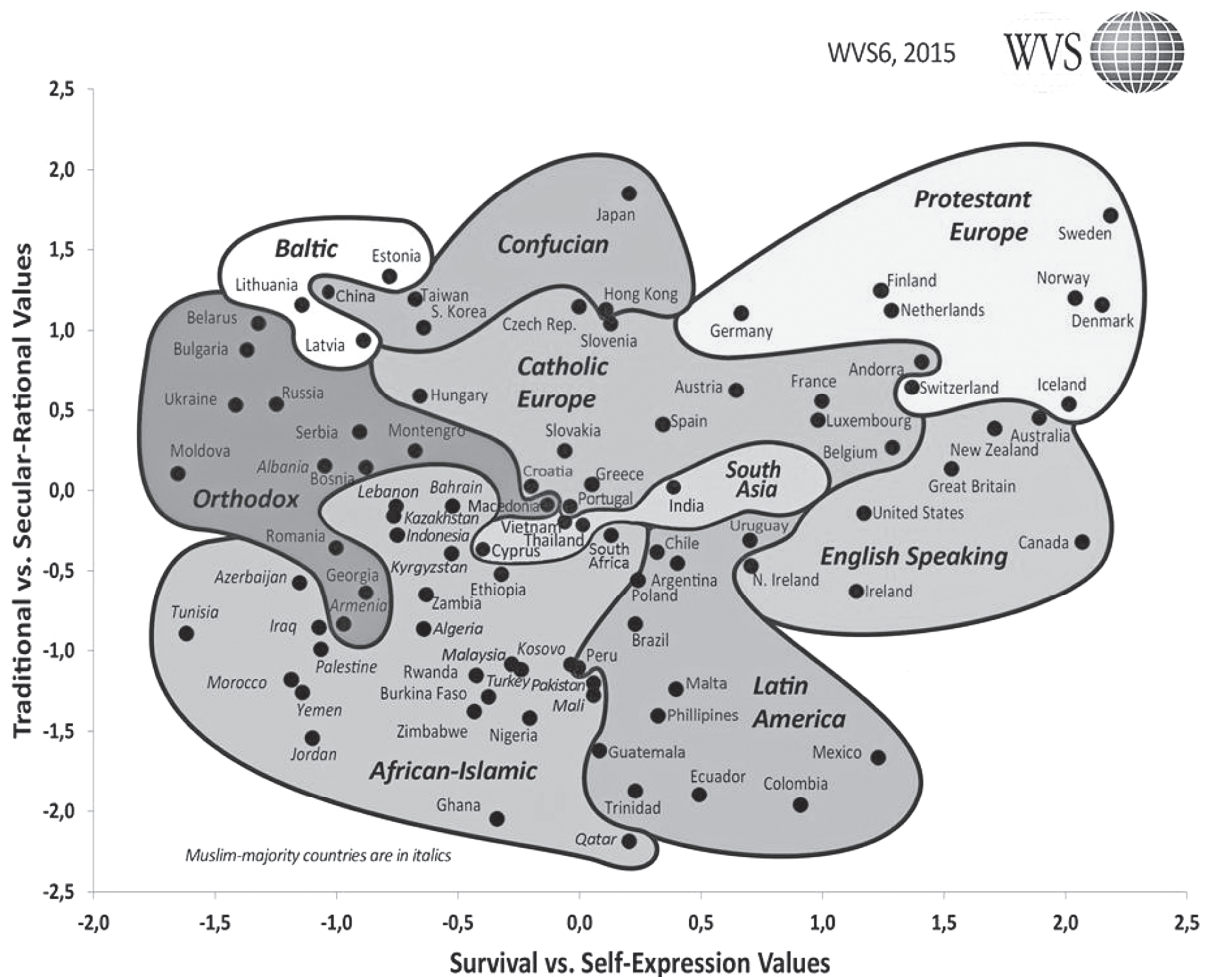

Рис. 1. Мапа цінностей за опитуванням 2015 р. у рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey)

Гіпотеза про те, що внаслідок індустріалізації світ сильно змінився, а цінності трансформувались, знайшла емпіричне підтвердження. «З іншого боку, традиція повсюди виявляє подиву гідну живучість, і то навіть у США, які є архетипом модерного суспільства» [6, с. 25]. Водночас головний висновок цих досліджень полягає у тому, що високий рівень економічного розвитку пов'язаний із високим рівнем *секулярно-раціональних* цінностей і цінностей *самовираження* (рис. 1) [18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначення ціннісно-сміслових орієнтирів на підставі аналізу українського *архетипу софійності* є важливим для: а) збереження почуття гідності на індивідуальному рівні; б) духовного єднання народу й збереження територіальної цілісності держави; в) суспільно-політичного розвитку держави. Сучасні теорії цінностей за допомогою емпіричних методів психології, соціології та економіки намагаються пояснити природу цінностей і те, чому певна ієрархія цінностей безпосередньо пов'язана з економічною успішністю держави. Упродовж незалежності у своєму ціннісному виборі українці подолали шлях від *раціонально-секуляризованих* цінностей *виживання* до кардинальної їх переорієнтації в напрямку до *традиційних* цінностей *самовираження*. Із незначними коливаннями ця тенденція простежувалася в 2004–2012 рр. й була змінена зростанням рівня цінностей *виживання* у 2014–2015 рр. практично вдвічі та незначним зростанням рівня *раціонально-секуляризованих* цінностей порівняно із 2010–2012 роками. Ці показники у зіставленні з даними дослідження психосоціальних властивостей українців свідчать, що успішне реформування української держави безпосередньо залежить від ціннісно-сміслових орієнтирів.

Список літератури

1. *Аверінцев С.* До з'ясування смислу напису над конхою центральної апсиди Софії Київської / С. Аверінцев // Софія-Логос : словник. – 2-е видання. – К. : Дух і Літера, 2004. – С. 278–315.
2. *Ментальная модель украинской трансформации как движение к точкам сингулярности* / Э. А. Афонин, О. Н. Балакирева, Н. А. Носко, И. И. Половников // Соціокультурні зміни модернізації економіки України : звіт про НДР (держ. реєстр. номер 0114U004642). – 6 с.
3. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265–289.
4. *Вітгенштайн Л.* Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн ; пер. з нім. Є. Поповича. – К. : Основи, 1993. – С. 70–71.
5. *Воропаєва Т.* Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Українознавство. – К., 2010. – № 14. – С. 11–14.
6. *Грицак Я.* Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с.
7. *Донченко О. А.* Соціетальна психіка / О. А. Донченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
8. *Жайворонок Н. В.* Українська етнолінгвістика. Нариси / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

9. *Історія європейської ментальності* / за ред. П. Дінцельбахера ; пер. з нім. – Львів : Літопис, 2004. – 720 с.
 10. *Кримський С.* Українська культура та її базові архетипи / С. Кримський // Система сучасних методологій : хрестоматія. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 75–85.
 11. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 310.
 12. *Кульчицький О.* Український персоналізм / О. Кульчицький. – Мюнхен ; Париж : Український вільний університет, 1985. – 192 с.
 13. *Сирцова О. М.* Апокрифічна апокаліптика: філософська екзегеза і текстологія з виданням грецького тексту Апокаліпсиса Богородиці за рукописом XI століття Ottobonianus / О. М. Сирцова. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 324 с.
 14. *Степаненко В.* Ідіоми української трансформації крізь призму помаранчевої революції / В. Степаненко // Агора. Україна – нові перспективи. – К. : Стилос, 2005. – Вип. 1. – С. 34–60.
 15. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с. – (Серія «Спадок»).
 16. *Юнг К.-Г.* Психологія та поезія / К.-Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е видання, доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С. 119–138.
 17. *Etkind A.* Internal Colonization: Russia's Imperial Experience / Alexander Etkind. – Cambridge and Malden : Polity Press, 2011. – 289 p.
 18. *Inglehart R.* What Do We Know About Modernization Today? / R. Inglehart, C. Welzel // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88 (2). – P. 33–48.
 19. *Rosch E.* Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization. – Hillsdale ; N.Y. : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.
 20. *World Values Survey* [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>.
-

Olha KOTOVSKA

PhD, Associate professor

Chair of European Integration and Law

L'viv Regional Institute of Public Administration

National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

ARCHETYPE OF SOPHIA (SPIRITUAL WISDOM) IN THE TRANSFORMATION PROCESS OF VALUE-SEMANTIC TENDENCIES AND PSYCHOSOCIAL FEATURES OF UKRAINIANS

The article investigates traditional images of collective unconscious and archetype of Sophia (spiritual wisdom), which considered to be Ukrainian archetype of the Self in Jungian psychology. Basing on empirical data author analyzes the features of societal identity (O. Donchenko), which differs from social identity in its focusing on intangible cultural values, individual identifying himself in the context of integrity and continuity of his own changes. In the situation of postmodern social transformation, societal Ukrainian identity is considered in its binary psychosocial features through empirical data studying of changed features during the period of Ukrainian independence. The empiri-

cal data of Ukrainian surveys is compared with the World Values Survey, conducted across Ukraine during 1996–2015 years.

Keywords: *archetype of wisdom, societal identity, binary psychosocial features, value-semantic tendencies, values, World Values Survey.*

УДК 351:159.964.22:303.446(477)

Олена ЛЕСИК
аспірант кафедри державного управління
і місцевого самоврядування
Одеського регіонального інституту державного
управління
Національної академії державного управління
при Президенті України

АРХЕТИПИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Проаналізовано історію становлення вітчизняної моделі державного управління. Виокремлено та охарактеризовано такі притаманні їй основні архетипи: народодовладдя, самоврядності, відсутності власної державності, місцевої самоідентифікації, самоорганізації, олігархічності, єдиновладдя, формування національної еліти. Простежено відображення основних особливостей цих архетипів у поглядах на українську державність представників народницької, державницької та самостійницької теорій в історіографії початку ХХ ст. Із використанням методу SWOT-аналізу визначено основні сильні та слабкі сторони архетипів, сформованих протягом становлення вітчизняної моделі державного управління. Окреслено можливий вплив виокремлених архетипів на розвиток моделі державного управління.

Ключові слова: *архетип, державне управління, вітчизняна модель державного управління, традиція державотворення.*

Постановка проблеми. Зараз відбувається процес активного реформування вітчизняної моделі державного управління. У руслі євроінтеграційних трансформацій урядовці приділяють значну увагу впровадженню світового досвіду, залученню закордонних консультантів та експертів до процесу реформування. Однак фактором успіху реалізації реформ є, в першу чергу, врахування низки етнонаціональних, геополітичних та історико-культурних особливостей. Екстраполяція будь-якого, навіть найуспішнішого, досвіду без адаптації його до наявних у країні реалій може призвести щонайменше до зниження очікуваної ефективності реформування, або ж і взагалі не викликати позитивного результату. Виокремлення основних архетипів, притаманних вітчизняній моделі державного управління, аналіз особливостей їх реалізації та в цілому їх ролі в процесі здійснення реформ є ключовим аспектом урахування накопиченого історичного досвіду та подолання негараздів, які склалися історично. Таким чином, детальне дослідження історичної традиції державного управління крізь призму наявних у ньому архетипів у світлі сучасних обставин стає

нагальним. Урахування уроків вітчизняної історії, архетипів, етнонаціональних і геополітичних аспектів та адаптація до них найактуальніших світових напрацювань є запорукою становлення нової вітчизняної моделі державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зазначеного предметного поля присвячено низку праць вітчизняних науковців. Так, об'єктом досліджень В. Бакуменка є закономірності та принципи державного управління [4]. Особливий акцент зроблено на системному характері державного управління, вивчено процеси самоорганізації в такій складній соціальній системі, як система державного управління. Також автор визначив базові моделі державного управління. П. Надолішній розкривав етапи становлення вітчизняної традиції урядування, провідні напрями перебудови системи публічної адміністрації в Україні та проблеми її наближення до стандартів країн – членів ЄС. Особливу увагу автор приділив етнонаціональним особливостям розбудови системи державного управління, вітчизняним демократичним традиціям та можливостям їх урахування в процесі реформування системи державного управління [12]. Сутність механізмів державного управління, принципи державного управління та низка інших аспектів входять до предметного поля наукових досліджень Л. Приходченко [14]. Питання структури та функцій органів державного управління в Україні й за кордоном, їх спільних і відмінних рис та особливостей відносин із різними суб'єктами висвітлено в працях О. Барабашева, В. Дзюндзюка, В. Корженка, Н. Мельтюхової, О. Оболенського, Г. Одінцової. Окремим аспектам історичної традиції державного управління присвячено дослідження авторів В. Заблоцького [7], О. Лазор [10], В. Нікітіна [13], Б. Шевчука [15] та низки інших авторів. Архетипи, їхня роль та місце в державному управлінні й управлінських процесах у цілому є предметним полем досліджень Е. Афоніна [3]. Архетипову парадигму та моделі публічного адміністрування досліджено О. Амосовим і Н. Гавкаловою [1].

Таблиця 1

Науковці, праці яких було використано, згруповані за проблематикою

Предмет дослідження	Науковці
Загальні теоретико-методологічні засади	В. Бакуменко, О. Барабашев, В. Дзюндзюк, В. Корженко, Н. Мельтюхова, П. Надолішній, О. Оболенський, Г. Одінцова, Л. Приходченко
Історичні аспекти	В. Заблоцький, О. Лазор, В. Нікітін, П. Надолішній
Архетипна складова	Е. Афонін, О. Амосов

Однак комплексному дослідженню ролі архетипів у розвитку вітчизняної моделі державного управління увага поки що не приділялася.

Мета статті – на підставі аналізу історії становлення вітчизняної моделі державного управління визначити основні архетипи, характерні риси та особливості, без урахування яких неможливим є її подальший розвиток.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історії становлення вітчизняної моделі державного управління розпочнемо з періоду Київської Русі. Вона була типовою феодальною монархією, в якій волостями (регіонами) управляли удільні князі, які, в свою чергу, підпорядковувалися Великому князеві. Однак, ураховуючи той факт, що більшість європейських держав того часу були монархіями, зазначимо, що відмінною рисою Київської Русі є значна роль віче як прояву прямої, а не притаманної

періоду Середньовіччя станово-представницької демократії з абсолютно монархічною тенденцією. У державному управлінні можна простежити монархічну (княжа влада), аристократичну (боярська дума) та демократичну (народне віче) тенденції.

Першим архетипом є архетип народовладдя. Його роль ми спробуємо простежити на інших історичних етапах. Також важливим є елементи самоврядності, оскільки, крім центрального представницького органу – віче, існували також і територіальні, які впливали на вирішення питань місцевого значення.

У період Галицько-Волинського князівства віче занепадає, окремою характеристикою цього періоду є посилення олігархічної складової, а саме впливу боярства. На цьому етапі можна виокремити рхетип наявного олігархічного впливу.

Наступним періодом є перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського. На чолі цієї держави стояв Великий князь, який зосереджував у своїх руках абсолютну владу. У 1507 р. було створено двопалатний сейм, і монархічна влада з абсолютної перетворилася на обмежену.

Досвід цих періодів закріпив традицію народовладдя та важливу роль самоврядності, а відповідні архетипи набули подальшого розвитку. Архетип олігархічності також продовжує бути присутнім, оскільки загалом для історичного етапу розвитку суспільства в цілому та українства зокрема майновий статус особи тих часів дозволяв здійснювати вплив на державне управління. Виокремлюється дещо видозмінений архетип народовладдя – архетип парламентаризму. Тому можна сказати, що в архетипі народовладдя виокремлюються два напрямки: архетип прямої демократії – «віче» й архетип представницької демократії – парламентаризм. Однак, окрім позитивних рис зазначеного етапу, з'являється ще і один негативний архетип – архетип відсутності власної державності. Архетипом ми можемо назвати його саме тому, що факт реального зникнення національної держави залишив відбиток на способі мислення українського суспільства та досить негативно сказався як на його розвитку в цілому, так і на розвитку системи державного управління зокрема.

У період Гетьманщини найвищим органом влади була Січова Рада, гетьман займався військовим керівництвом і, крім цього, мав низку повноважень законодавчого й адміністративного характеру, однак вони були досить обмеженими. Генеральна Рада була вищою станово-представницькою установою й жодних ознак парламенту не мала. Із часом ключову роль почала відігравати Старшинська Рада, яка могла ухвалювати законодавчі акти (саме в цьому аспекті вона мала певні ознаки парламенту) й була верховною судовою інстанцією.

Важливим здобутком цього періоду є Конституція прав і вольностей війська Запорізького, або Конституція Пилипа Орлика. Власне, цей документ є першою в світі конституцією; хоча він і не набрав чинності, однак норми, передбачені ним, були інноваційними для тих часів і в сукупності закладали підвалини парламентсько-президентської республіки. На цьому етапі можна простежити розвиток архетипів, притаманних попереднім етапам, однак у дещо видозміненому вигляді, що зумовлюється адміністративно-військовим (полково-сотенним) устроєм.

Наступним етапом в розвитку української державності можна вважати період Української Центральної Ради. Відповідно до Першого універсалу було проголошено автономію України, почалося створення першого уряду (Генерального секретаріату). Також було створено Малу Раду, якій підпорядковувався Генеральний секретаріат. 20 листопада 1917 р. було видано Третій універсал, відповідно до якого

було проголошено Українську Народну Республіку й ухвалено рішення про проведення виборів до Українських Установчих зборів. Також було обрано Президента УНР (М. Грушевського) та схвалено основний закон – Статут про державний устрій, права і вільності УНР (Конституцію УНР). З ухваленням Четвертого універсалу Україну було проголошено парламентською республікою, унітарною державою з демократичним режимом. Українська Центральна рада отримувала законодавчі функції, тоді як виконавчими наділялася Рада Народних Міністрів.

Значним етапом в історії розвитку української державності є період Гетьманату. 29 квітня 1918 р. було видано «Грамоту до всього українського народу» [5] та «Закони про тимчасовий державний устрій України» [8]. Відповідно до них верховна влада в Українській державі належить Гетьману. Однак таке одноособове повновладдя передбачалося тимчасово, до обрання Сейму й відкриття його діяльності. Рада Міністрів існувала при Гетьманові як орган виконавчої влади, її функції були обмежені. Також тоді було започатковано Малу Раду Міністрів, яка формувалася із заступників міністрів. Виконавча влада була представлена системою міністерств, структурованих на департаменти, інколи на управління. Значного розвитку набув інститут державної служби. Однак більшість із запланованого реалізовано не було.

Після приходу до влади Директорії УНР було здійснено низку перетворень, які різночесно різнилися від концепту періоду Гетьманату. Директорія була сформована кількома політичними партіями й організаціями і не мала під собою правової основи. Її функції не були чітко визначеними. 26 грудня 1918 р. була оприлюднена Декларація, яка проголошувала ліквідацію гетьманської держави й відновлення незалежної Української Народної Республіки, також відновлювалася дія законів доби Центральної ради. Директорія визначалася як тимчасовий орган, що діє до скликання Конгресу трудового народу, який мав виконувати законодавчі функції, тоді як виконавча влада мала покладатися на уряд – Раду Народних Міністрів.

Визначимо основні архетипи, притаманні українській моделі державного управління, виокремлені в процесі історичного аналізу (табл. 2).

У сучасній науці існує кілька підходів до того, як інтерпретувати історичний досвід і його характерні риси, яким чином його можна застосувати для вироблення нової моделі державного управління. Ще у другій половині XIX – на початку XX ст. українськими науковцями було сформульовано дві позиції щодо моделі державного управління, які ґрунтуються на українській традиції державотворення: народницьку та державницьку.

Основоположником народницької теорії є М. Костомаров. Автор відзначає суттєві відмінності між українським та російським народами, які з періоду Київської Русі успадкували дві різні за своєю суттю традиції: українці – народоправства, росіяни – єдиновладдя [9]. Поняття народоправства трактувалося як своєрідна самоуправна держава, що веде свій родовід від давньоруської держави, яка ґрунтувалася на двох різночинних ідеях – ідеї віче та ідеї князя.

Ще одним прибічником народницького (громадівського) напрямку є В. Антонович – автор теорії про «споконвічну недержавність» українського народу [2], яка полягає в тому, що українцям не притаманно зосередження всіх сил на побудові «політичного організму». Однак, незважаючи на ослаблене прагнення до політичної самостійності та повагу до авторитету верховної державної влади, українство обстоювало суспільні ідеали й основи внутрішнього устрою своєї країни.

Архетипи вітчизняної моделі державного управління

Назва архетипу		Ключові характеристики	Приблизний період зародження
Народо-владдя	«віче»	пряма демократія, на сучасному етапі проявляється в ідеї Майдану	Київська Русь
	парламентаризм	представницька демократія	Велике Князівство Литовське
Самоврядності		наявність місцевого самоврядування в різних його формах	Київська Русь
Недержавності (відсутності власної державності)		полягає в тривалій відсутності наявності власної національної держави, що спричинило низку проблем	у період включення до складу іноземних держав, хоча частково можна виводити його початок із часів Київської Русі, враховуючи федеративний устрій країни, значну територіальну віддаленість та відмінності між князівствами
Місцевої самоідентифікації		асоціювання себе з територіальною одиницею, де мешкає особа, муніципальний патріотизм, любов до малої батьківщини та ідентифікація себе як частини села / міста/ району / області швидше, аніж громадянина країни	зародження в період Київської Русі, виокремлення в період входження до складу Великого Князівства Литовського
Самоорганізації		схильність до організації мешканцями одного населеного пункту задля вирішення локальних завдань	Київська Русь
Олігархічності		наявність впливу на сферу державного управління осіб із значним майновим статусом	Галицько-Волинське князівство
Державництва / єдиновладдя		потреба в монархічному устрої, обґрунтована В. Липинським, однак і в його працях простежується думка, що потреба в такому устрої – лише шлях до якнайшвидшого становлення національної держави	простежується автором крізь призму аналізу історії з часів Київської Русі
Формування національної еліти		через низку факторів, серед яких і історичні особливості, національна еліта перебуває на стадії її формування, чи доречніше буде сказати, відродження. Ураховуючи тривалий період часу, що займає формування національної еліти, і факт, що цей процес не є скінченим, отже, згодом переросте у розвиток національної еліти, його можна виокремити як окремий архетип	зародження можна визначати з періоду Київської Русі, однак через історичні особливості можна зазначити, що майже на кожному етапі історичного розвитку цей процес починався наново, і нині після проголошення Незалежності розпочався черговий виток цього процесу

Окремої уваги потребує визначене автором підвищене прагнення українства до збереження власної місцевої автономії, яка була поєднана з відсутністю «державного інстинкту». Провідною ідеєю українського народу є ідея, втілена в принципі вічного устрою – у широкому демократизмі, визнанні за кожною особою певної рівності з іншими в правах. Головними історичними особливостями українців є традиції рівноправства, общинності та демократизму.

Позицію М. Грушевського важко віднести до однієї з цих двох основних теорій, найчастіше його відносять до прибічників проміжної ланки – національно-державницької (Я. Дашкевич, Л. Винар), або самостійницької (Р. Пиріг) теорії. Порівнюючи українську народність із російською, М. Грушевський визначав, що, на відміну від останньої, для українства на перший план вийшли соціальний і культурний процеси, а не політичний та державницький. Цей факт він пов'язував із тим, що тривалий час Україна не мала власної державності. У його працях чітко визначено, що за існування можливості самовизначення українського народу завжди були і прагнення, і сили для політичного та державного життя. М. Грушевський обстоював позицію створення «народної держави», а ідеальним устроєм для нього, в першу чергу, була ідея самоврядуності: «оперти наше правління на широких основах самоврядування, залишаючи адміністрації міністерській тільки функції загального контролю, координування й заповнення тих прогалів, які можуть виявлятися в діяльності органів самоврядування» [6]. Пріоритетними під час створення такої держави є громадянські вольності та демократичний устрій.

Найвідомішим прибічником державницької теорії в українській історіографії є В. Липинський. Відштовхуючись від ідей В. Антоновича та М. Грушевського про українську недержавність, автор зазначає, що країну на ті часи дійсно можна було вважати недержавною, однак така недержавність не є вихідним пунктом української історії, а є тогочасним станом, який, у свою чергу, є наслідком відмови від старої державницької традиції. В. Липинський пропагує монархічно-класократичну модель державного управління в Україні. Досліджуючи українську історію, автор визначає, що українці – хліборобський народ, а хлібороби-землевласники є носіями державної ідеї [11]. Визнаючи всю складність діалектики держави та суспільства, він визначав, що період входження України до московської та польської держав призвів до втрати українською державотворчою провідною верствою своєї консервативної єдності та до розкладання її на москвофілів (прибічників поневолення громадянства державою) та полонофілів (прибічників демократичної анархії, яка поневолює державу громадянством). Ідеалом для автора була трудова українська спадкоємна монархія, правова держава, очолювана кращими представниками національної еліти. Формуючим фактором нації повинна виступати держава. Головною умовою для створення міцної української державності є релігійна, регіональна, організаційна, політична та національна єдність.

Одним із перших В. Липинський усвідомив необхідність української держави як соціального інструменту, який може значно прискорити суспільний розвиток, держава мала очолити суспільство на шляху розвитку. Автор відокремлює поняття урядової влади від поняття держави взагалі. Так, держава містить у собі як уряд, так і добре організовану національно-державницьку еліту, яка допомагає керувати державою, та народ, який є об'єктом управління. Однак В. Липинський не відокре-

**Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації**

млює народ від еліти, оскільки, на його думку, еліта постійно поповнюється кращими представниками народу.

Узагальнивши вищезазначене, визначимо основні архетипи, які простежуються в поглядах на українську державність в історіографії початку XX ст. (табл. 3).

Таблиця 3

Погляди на українську державність в історіографії початку XX ст.

Теорія	Науковець	Ключові характеристики	Архетипи
Народоправства	М. Костомаров	народоправство, ідея віче	народовладдя: віче
	В. Антонович	«споконвічна недержавність», прагнення місцевої автономії в поєднанні з відсутністю «державного інстинкту», вічовий демократизм	народовладдя: віче, недержавності, місцевої самоідентифікації
Проміжна (національно-державницька, самостійницька)	М. Грушевський	увага до громадського життя, ідея «народної держави», ідея самоврядності, демократизм	самоврядності, відсутності власної державності
Державницька	В. Липинський	державницька традиція, монархічно-класократична модель державного управління, розкладання національної державотворчої еліти	відсутності власної державності, єдиновладдя (монархізму), формування національної еліти

Підбиваючи підсумок аналізу напрацювань українських науковців, зазначимо, що попри відмінності поглядів на українську державотворчу традицію та концептуальні підходи до майбутньої моделі державного управління, у них є спільні риси: держава має бути заснована на народницьких засадах, поєднанні зусиль і досвіду багатьох окремих громад; підвалинами української держави є принципи народоправства, сама ж держава при цьому має слугувати громаді.

Визначивши основні архетипи, притаманні вітчизняній моделі державного управління, проаналізуємо їх вплив на подальший розвиток. Для найбільш об'єктивної оцінки використаємо метод SWOT-аналізу (табл. 4).

Таблиця 4

SWOT-аналіз архетипів вітчизняної моделі державного управління

Архетип	Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
Народовладдя	участь широких кіл громадськості в житті держави; тривала демократична традиція	урахування волевиявлення активної меншості, нівелювання – пасивної більшості	розвинена демократія, яка опирається на широкі кола правосвідомих громадян	переростання демократичних тенденцій в анархічні
Самоврядності	значна традиція розвитку інституту місцевого самоврядування; участь громади в управлінні; наявність місцевої еліти	розрізненість територіальних одиниць; регіональні та місцеві диспропорції у розвитку	розбудова інституту місцевого самоврядування на основі національної традиції; формування самодостатніх громад	відсутність національної єдності

**Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації**

Продовження табл. 4

Архетип	Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
Недержавності	розвиток місцевого, регіонального рівнів управління	відсутність власної державності впродовж тривалого часу; відсутність сформованої національної управлінської еліти	розбудова національної держави, інституту якої опираються на вітчизняний і зарубіжний досвід	втрата власної державності; стирання етнонаціональних особливостей в глобалізаційному процесі
Місцевої самоідентифікації	розвиток місцевого / регіонального рівнів управління; наявність місцевої та регіональної еліт; прив'язаність до свого населеного пункту	спочатку відсутність, зараз слабка розвиненість усвідомлення себе як частини держави; сприйняття держави як чогось віддаленого від особи	розбудова інституту місцевого самоврядування; вдалий процес децентралізації; формування спроможних територіальних громад	посилення диспропорції в територіальному розвитку; втрата цілісності держави
Самоорганізації	спроможність вирішувати проблеми на рівні громади, частини громади, групи зацікавлених осіб	виникнення конфліктних ситуацій між групами осіб та всередині них	вирішення соціальних проблем без залучення бюджетних коштів	зниження авторитету органів публічної влади, зумовлене зниженням їх ролі у вирішенні проблем
Олігархічності	наявність заможного прошарку населення	можливе вирішення питань в інтересах певних груп населення, нехтування при цьому об'єктивними потребами	збагачення заможного класу	підрив авторитету органів публічної влади; зниження довіри до влади; зростання корупції; зростання диспропорцій між прошарками населення
Єдиновладдя / державництва	розбудова державного апарату	одноособовість передбачає суб'єктивізм, можливе порушення демократичних засад	укріплення апарату держави, її впливу на всі сфери суспільного життя	уповільнення процесів децентралізації; загроза переходу до диктатури;
Формування національної еліти	наявний багатий досвід формування національної еліти на різних історичних етапах; активний розвиток національної еліти	незавершеність формування, зумовлена тривалою відсутністю власної державності, асиміляційною політикою країн, до складу яких входили українські землі; відсутність сформованої державно-управлінської еліти	національна єдність; консолідація навколо національних лідерів; розбудова нової моделі державного управління, очолюваної українськими висококваліфікованими управлінцями	спроби калькування зарубіжного досвіду без урахування національної традиції

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати дослідження, підкреслимо необхідність урахування історичних особливостей та наявних архетипів. Проведений SWOT-аналіз показав, що кожен наявний архетип відкриває низку можливостей для розвитку вітчизняної моделі державного управління, однак і не позбавлений загроз, ігнорувати які не можна. Копіювання досвіду іноземних держав, ігноруючи власні традиції, – шлях в нікуди. Лише гармонійне поєднання вітчизняної традиції із зарубіжним досвідом, усвідомлення сильних і слабких сторін архетипів та рух у напрямку реалізації всіх можливостей, прихованих у них, забезпечать створення нової вітчизняної моделі державного управління.

Виходячи з позицій системного підходу до аналізу вітчизняної традиції, врахуємо, що вітчизняна модель державного управління є лише окремим елементом, підсистемою глобального врядування. Саме тому в подальших дослідженнях спробуємо проаналізувати вплив зовнішніх факторів на модель державного управління в ретроспективі та на сучасному етапі. Опираючись на визначені архетипи, окреслимо шляхи адаптації найуспішнішого світового досвіду.

Список літератури

1. *Амосов О.* Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма) / О. Амосов, Н. Гавкалова // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Спец. вип. – С. 6–13.
2. *Антонович В. Б.* Моя сповідь : вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович ; упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
3. *Афонін Е.* Архетип і соціетальне: взаємодія і взаємовпливи / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Спец. вип. – С. 193–200.
4. *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики / В. Д. Бакуменко. – К. : УАДУ, 2000. – 328 с.
5. *Грамота до всього українського народу* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18>.
6. *Грушевський М. С.* Підстави Великої України / М. С. Грушевський // На порозі нової України : статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк ; Львів ; Київ ; Торонто ; Мюнхен, 1992. – С. 39–56.
7. *Заблоцький В. В.* Державно-управлінська думка часів зародження та становлення Київської Русі / В. В. Заблоцький // Держава та регіони. – 2012. – № 4. – С. 13–19. – (Сер.: «Державне управління»).
8. *Закони про тимчасовий державний устрій України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
9. *Костомаров Н.* Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – № 3. – С. 33–80.
10. *Лазор О. Я.* Становлення представницької влади в Україні / О. Я. Лазор, В. В. Шикеринець // Ефективність державного управління : зб. наук. пр.. – Л., 2005. – Вип. 8. – С. 84–92.
11. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський ; ред. Я. Пеленський. – К. : Київ ; Філадельфія, 1995. – 470 с.

12. *Надолішній П.* Державне управління в Україні на перехресті тисячоліть: виклики, загрози і перспективи / П. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса, 2014. – Вип. 2 (58). – С. 3–11.
 13. *Нікітін В. В.* Держава і суспільство в українській громадсько-політичній та історичній традиції / В. В. Нікітін // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 4 (19). – С. 3–11.
 14. *Приходченко Л. Л.* Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади : моногр. / Л. Л. Приходченко. – Одеса : Оптимум, 2009. – 299 с.
 15. *Шевчук Б.* Європейські стандарти державного управління та формування принципів організації виконавчої влади в організованому українському націоналізмі 20–30-х років / Б. Шевчук // Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні : міжнар. наук.-практ. конф., 20 січ. 2006 р. / за наук. ред. Я. Й. Малика. – Л., 2006. – Ч. 2. – С. 155–158.
-

Olena LESYK

PhD Student

Odessa regional institute of public administration

National Academy of Public Administration,

Office the President of Ukraine

ARCHETYPES AND THEIR ROLE IN THE NATIONAL PUBLIC ADMINISTRATION MODEL DEVELOPMENT

The history of the national public administration model formation is analyzed. The basic archetypes (democracy, self-government, the lack of its own state, local identity, self-organization, oligarchic, autocracy and national elite formation) are determined and characterized. Display of these archetypes main features in views on Ukrainian state of representatives of populist, statist and intermediate theories in historiography of Twentieth century beginning is traced. By means of SWOT-analysis the main strengths and weaknesses of archetypes, which was formed during the national public administration model formation, are underlined. In addition, possible future impact of these archetypes on the public administration model development is outlined.

Keywords: *archetype, public administration, national model of public administration, state building tradition.*

Віталій ОМЕЛЬЯНЕНКО
молодший науковий співробітник
Сумський державний університет

АНАЛІЗ ВПЛИВУ АРХЕТИПІВ НА ПРОЦЕСИ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ НА ПРИКЛАДІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості впливу архетипів на реалізацію стратегічних засад економічного розвитку в рамках концепції соціального капіталу, яка досліджує соціальні мережі та взаємозв'язки в суспільстві, які впливають на ефективність використання людського капіталу. Наведено схему вироблення економічної стратегії з урахуванням архетипів на основі моделі взаємодії архетипів як інститутів, що породжують цінності, і держави як системи інститутів, що використовує ці цінності. Прояв національних архетипів розглянуто як інституційний фактор, що в господарському житті визначається на індивідуальному рівні й реалізується через соціальний капітал. Проаналізовано національні архетипи України в контексті сучасних економічних трендів через поєднання традиційного (соціокультурного) підходу до аналізу архетипів та їх функціонально-економічного аспекту.

Ключові слова: архетип, стратегія, соціальна динаміка, соціальний капітал.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших питань соціального пізнання є визначення характеру та спрямованості змін у суспільстві. Суть національної стратегії розвитку, основні її комунікаційні складові й позиція щодо інших країн мають спиратися на аналіз накопичених історичних, географічних і культурних асоціацій, традицій та особливостей економічної поведінки. Такий підхід дозволяє оцінити та скоригувати вже сформовані орієнтири та (або) сконструювати нові відповідно до потреб суспільства за умови правильного визначення базових архетипів, що є актуальним теоретико-практичним завданням. Соціальні зв'язки, норми й переконання відіграють дедалі більшу роль в економічних процесах під час переходу цивілізації в постіндустріальну епоху, а ігнорування цих зв'язків порушує структурну симетрію процесів розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вироблення органічної стратегії економічного розвитку, що базується на врахуванні національних особливостей, активно вивчається на теоретичному рівні, однак майже не знаходить втілення на практиці, зокрема і в Україні.

М. Завельський розглядає розвиток економіки як процес, що залежить від змін мотиваційно-інституційної структури [3], тобто власне характеристик соціальної компоненти. Дослідники шляхів потенціалу архетипів К. Юнга в маркетинг-

менеджменті М. Марк і К. Пірсон підкреслюють, що «архетип виражає сформований в колективному несвідомому стійкий образ, що містить у собі типові властивості великої групи людей, що відповідає сформульованому для цієї території Баченню й Місії» [5]. На основі цього підходу в роботі ми розглянемо необхідність використання локальної компоненти в економічних стратегіях.

О. Когут відзначає, що унікальність архетипів полягає в тому, що вони постають не лише в контексті мудрого минулого, а й допомагають вибудовувати орієнтири сучасного [4]. Відзначаючи аспект динамічності архетипів, М. Міщенко підкреслює, що в кожному момент існування народу піднімаються ті архетипні смисли, що відповідають запитам сучасності. Звернення до архетипів автор розглядає як особливий методологічний ракурс, в якому «завдяки перетворенню минулого на символ твориться смисл майбутнього». Дослідження та актуалізація способу функціонування архетипних моделей можуть слугувати сценаріями розвитку народів залежно від того, які архетипи будуть актуалізовані та в якій формі й за яких умов вони знову з'являться в свідомості» [7]. Цей підхід відповідає концепції Н. Шлемкевича, який у праці «Загублена українська Людина» висунув ідею різноманіття архетипів української душі й ідею духовного плюралізму, зокрема виділивши «гоголівську», «сковородянську» й «шевченківську» людину та інші архетипи, що актуалізувалися в певний історичний період.

Що стосується практичних аспектів досліджень, то відзначимо підхід О. Власенко [2], в рамках якого автор запропонував структурно-логічну схему впливу архетипів національної ментальності на формування національної соціально-економічної моделі, однак вважаємо, що запропонований підхід потребує подальшого розвитку з точки зору його концептуалізації та практичного втілення. І. С. Важеніна [1], аналізуючи економічний потенціал архетипів на прикладі формування територіального бренду, розглядає його як «сукупність унікальних якостей, неминущих загальнолюдських цінностей, що відображають своєрідність, неповторні оригінальні „споживчі” характеристики території та місцевого співтовариства, широко відомих, що одержали суспільне визнання й користуються стабільний попит споживачів території».

Виділення невирішеної раніше частини проблеми. У наших попередніх дослідженнях [9] ми вказували на необхідність урахування архетипів та розглядали їх прикладний аспект, зокрема питання вироблення інноваційної політики. Розширення об'єкта дослідження до розроблення стратегічних засад розвитку з відповідними пріоритетами обумовлюється тим, що досягнення реалізації потребує розробки методологічної основи, складовою частиною якої є врахування національних особливостей. Таким чином, доходимо висновку щодо наявності важливого практичного виміру соціокультурного аспекту економіки, який потребує додаткового аналізу з метою вироблення концептуальних підходів, зокрема щодо впливу архетипів та розробки практичних рекомендацій щодо вибору інструментів і механізмів, за допомогою яких виникне можливість цілеспрямовано використовувати та управляти цим впливом.

Метою дослідження є аналіз особливостей впливу архетипів на формування стратегічної орієнтації суспільства та розробка економічної стратегії у схемі «держава – суспільство – економіка».

Виклад основного матеріалу. У рамках аналізу економічної системи під поняттям «соціальна динаміка» ми маємо на увазі рух суспільства, який проявляється в змінах у тісно взаємопов'язаних сферах (економічній, політичній, соціальній, духовній), а також у динаміці конкретних соціально-економічних явищ та процесів.

Ураховуючи всю множинність архетипів та складність їх аналізу, в цьому дослідженні нами використано розуміння того факту, що прояви архетипів (усі аспекти існування людей, зокрема й в рамках економічної системи) підпорядковуються базовим архетипам (хаосу, порядку та гармонії), які, відповідно, формують і три базові моделі взаємодії, яким ми вказали відповідні економічні аналоги:

1) війна всіх проти всіх (*хаос*) – відсутність консолідації, соціальна напруженість;

2) рівноважні відносини, спокійний нейтралітет або співробітництво всіх з усіма (*порядок*), що є одним із базових принципів сучасної інноваційної економіки, «конкуренція з обраними, співробітництво з усіма іншими»;

3) відносини дружби, взаєморозуміння й згоди усіх з усіма (*гармонія*) – соціальна взаємодія та маркетинг партнерських відносин.

Що стосується гармонії, то її аналог – консенсус – є головною ідеєю соціальної статистики О. Конта, яка передбачає аналіз елемента (множини елементів), що саме і визначає консенсус, тобто перетворює сукупність індивідів на колектив. На підставі цього можемо розглядати вплив архетипів як складову соціодинаміки, тобто здатності соціуму реагувати на внутрішні та зовнішні зміни через певні механізми регуляції. У цьому контексті актуальним є питання вибору інструментарію визначення пріоритетів економічного розвитку через наявність стійких проявів певного типу поведінки в економічних відносинах.

Виходячи з вищезазначеного, в рамках соціоекономічного управління можемо розглядати множину економічних цілей та способів їх досягнення. Зокрема, автори виділяють наступні способи суспільного впливу на державні інституції [6, с. 73], які можемо розглядати як прояв конфліктної моделі («хаос»):

1) економічні (страйки, несплата податків, саботаж, небажання економічного співробітництва бізнесу з владою, «тіньова економіка» тощо);

2) політичні (розхитування політичної стабільності різними формами і засобами, протестні акції, відмова еліт або окремих економічних агентів від співпраці з державою тощо);

3) соціокультурні фактори (протест проти цінностей, які нав'язуються в освіті, культурі, ЗМІ тощо).

Відзначимо, що перелічені способи впливу мають характер негативного зворотного зв'язку, однак серед аспектів, що ілюструють позитивний зв'язок, відзначимо, наприклад, конструктивну активність професійних об'єднань, державно-приватне партнерство в сфері реалізації певних проектів на місцях, інноваційні кластери, соціальну відповідальність бізнесу тощо.

Виходячи з указаного аспекту, пропонуємо розглянути досліджувану проблему в рамках соціоекономічної концепції соціального капіталу, яка досліджує соціальні мережі та взаємозв'язки в суспільстві. Соціальний капітал можемо визначити як норми відносин індивідів, що підвищують продуктивність праці й дохід. Р. Патнем використав трьохфакторну модель соціального капіталу, що охоплює характе-

ристики індивіда (норми взаємності та довіри) й характеристики взаємодії (соціальні мережі), виявивши послідовність зміни якостей соціального та економічного капіталів, в якій економічному розвитку передують зміна якості соціального капіталу.

Ф. Фукуяма, виступаючи в Києві з публічною лекцією «Що таке соціальний капітал?», запропонував таке його визначення: «норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей» [12].

Економічний зміст соціального капіталу можна визначити через його розуміння як ресурсу, що підвищує суспільну ефективність; норми й цінності, узвичаєні в суспільстві; як соціальні мережі та зв'язки між індивідами на основі взаємності й довіри [16]. Зараз роль соціального капіталу суттєво зростає, оскільки на початку ХХІ ст. відбулася зміна загальної парадигми соціальної динаміки – з колективного вдосконалення соціуму на індивідуальну самореалізацію особистості, що реалізується через різні взаємодії.

Виходячи з того, що мережі виступають фактором розвитку економіки [17], модель Quintuple Helix [14] розглядає дві додаткові спіралі – споживачі й так звані «природні середовища виробництва та адсорбції знань» (соціальна екосистема). На рис. 1 показано схему співвідношення архетипів і соціального капіталу.

Рис. 1. Схема взаємодії в соціально-економічній системі (розроблено автором)

Як бачимо з рис. 1, архетипна складова виступає своєрідним каналом, який у випадку проактивної держави («держава розвитку») узгоджується з її політикою та за рахунок посилення через соціальний капітал виступає джерелом додаткового ресурсу.

Досвід низки країн, що успішно пройшли перехідний етап, показує, що успішність рішень та реформ залежить від їх підтримки широкими верствами населення. Прикладом протилежного є, наприклад, тіньова економіка як альтернативна культура поведінки, що ґрунтується на цілому комплексі архетипів, механізми якої працюють краще за формальні інститути.

На підставі цього можна запропонувати модель взаємодії архетипів як інститутів, що породжують цінності, та держави як системи інститутів, яка ці цінності використовує (рис. 2).

**Рис. 2. Аналіз ролі архетипів у стратегії економічного розвитку
(розроблено автором)**

Таким чином, прояв національного архетипу (архетипів) ми пропонуємо розглядати як інституційний фактор, що визначається в господарському житті на індивідуальному рівні через економічну культуру й реалізується через взаємодію в соціальному капіталі.

На підставі підходу рис. 2 пропонуємо розглянути і створення дієздатних та ефективних структур і механізмів державного управління, бо в Україні маємо ситуацію, коли державні структури є нестійкими, бо не користуються довірою суспільства. Зазначений аспект значною мірою обумовлюється відсутністю зрозумілих соціуму стратегічних засад (моделі) державотворення.

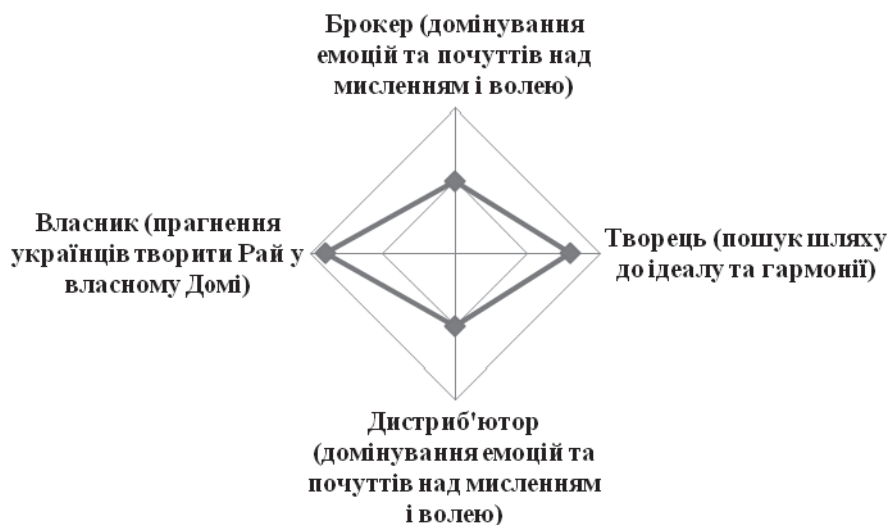
Багато соціальних інститутів та економічних структур змінюються за циклічною схемою (що значним чином обумовлюється саме архетипами, які є акумуляцією соціального досвіду), де циклічність сприяє відтворенню соціальної системи, є способом існування й збереження суспільства, а також являють собою круговорот і повторюють тенденції минулого. Кожний із циклічних процесів характеризується подібністю й станами, що повторюються, але в умовах прискорення темпів соціа-

льного розвитку, інноваційної динаміки й «стискання часу» суспільство може змінюватися непередбачено.

У рамках практичного аспекту досліджуваної проблеми ми пропонуємо поєднати традиційний (соціокультурний) підхід до аналізу архетипів та функціонально-економічний їх аспект. Серед підходів, запропонованих для класифікації архетипів бізнес-моделей, відзначимо концепцію Business Model Archetypes (BMAs) [15], розроблену фахівцями Масачусетського технологічного інституту.

Зазначена класифікація ґрунтується на двох фундаментальних вимірах економічної діяльності. Перший вимір – це типи прав на активи. Цей вимір дозволяє виділити чотири базові ролі: Творець (Creator), Дистриб'ютор (Distributor), Власник (Landlord) і Брокер (Broker). Другий вимір визначає активи, залучені в діяльність, і розглядає чотири основних типи активів: фізичні, фінансові, нематеріальні й людські. На підставі вищевикладеного до зазначених авторами активів пропонуємо також віднести і соціальний капітал, однак із суттєвим зауваженням, що соціальні зв'язки набувають статусу капіталу лише за умови, якщо вони допомагають досягти певної мети, зокрема і з економічним змістом.

Основні архетипи українців по-різному представлені в сучасній економічній моделі, однак загалом відзначимо, що архетипи українців відповідають трендам. Відзначимо найбільш багатогранний архетип «філософії серця», який характеризується суперечностями в економічній сфері (рис. 3), віддаючи суттєві переваги для ролей Творця та Власника, однак перешкоджаючи реалізації завдань Дистриб'ютора та Брокера.

**Рис. 3. Приклад функціонально-економічного аналізу
архетипу «філософії серця» (розроблено автором)**

Що стосується інших архетипів, то в першу чергу відзначимо, що архетип «Україна» візуалізується золотистим і блакитним кольорами, де золотистий символізує духовність, а блакитний – інтелект [10], що формує передумови соціально орієнтованої інноваційної економіки. Тенденціям глобалізації відповідає і те, що Український національний архетип складається з трьох основних архетипів «Святослав» (сміливість), «Єзуїт» (розум, комунікабельність), «Турок» (спокійний, ставний).

Однак деякі архетипи мають амбівалентний характер: наприклад, родинні зв'язки у справах українців традиційно превалюють над міркуваннями ефективності та доцільності, що є негативним у випадку державного управління, однак може допомогти у малому (наприклад, сімейному чи фермерському) бізнесі.

Актуалізація зазначених позитивних архетипів, зокрема пов'язаних з особистою відповідальністю, найбільш явно проявляється у молодого покоління, однак із певними проблемами, оскільки в сучасних українських реаліях у нього, з одного боку, певні імперативи сформовано батьками, а з іншого – сьогодення відкриває нові виклики й можливості, для яких оціночний апарат відсутній.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У роботі показано, що архетипи – це складне динамічне утворення, яке суттєво впливає на соціально-економічні відносини. Одним із каналів впливу архетипів визначено соціальний капітал й економічну культуру (й особливо її інноваційний вимір), які через селекційну функцію та за умови реалізації певної політики вибирають (актуалізують) із успадкованих елементів архетипів необхідні для вирішення завдань розвитку суспільства. Доведено, що економічна стратегія та політика її реалізації мають ураховувати специфічні довготривалі стратегічні життєві завдання та ціннісні орієнтації соціуму. Відсутність цілеспрямованих зусиль держави з урахування та формування (актуалізації) архетипів та рис менталітету є проявом неефективного використання соціального та людського потенціалу (капіталу). У статті через аналіз впливу стійкого типу поведінки на формування економіки визначено особливості впливу національного архетипу ставлення до влади й держави на економічну систему.

Список літератури

1. *Важенина И. С.* О сущности бренда территории / И. С. Важенина // Экономика региона. – 2011. – № 3. – С. 18–23.
2. *Власенко А.* Влияние архетипов национальной ментальности на формирование механизмов государственного управления национальной инновационной системой [Електронний ресурс] / А. Власенко. – Режим доступу: http://arhetip.esy.es/pr_5/2013_R/2013_R_04.htm.
3. *Завельский М. Г.* Социальная динамика и модернизация экономики / М. Г. Завельский // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 2. – С. 57–67.
4. *Когут О. В.* Архетипні сюжети й образи в сучасній українській драматургії (1997–2007 рр.) / О. В. Когут. – Рівне : НУВГП, 2010. – 440 с.
5. *Марк М.* Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов / М. Марк, К. Пирсон. – СПб : Питер, 2005. – 336 с.
6. *Михальченко М.* Суспільний вплив на діяльність державних інституцій / М. Михальченко // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонаціон. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – Вип. 4. – С. 72–82.
7. *Міщенко М. М.* Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу) / М. М. Міщенко // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1130. – С. 90–94. – (Сер.: «Філософія»).
8. *Нарижний Ю.* Архетипы украинской души и факторы национальной дезинтеграции [Електронний ресурс] / Ю. Нарижный // Наша философия. – 2012. – Режим доступу: <http://www.philosophy.co.ua/?p=106>.

9. *Омельяненко В. А.* Архетипний підхід до аналізу успішності системних інновацій на національному та місцевому рівнях / В. А. Омельяненко // Архетипіка і державне управління: громадянська самоорганізація, соціальна мобільність, суспільна інтеграція / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – К. : Псіхея, 2015. – С. 32–39.
10. *Смітюх Г. Є.* Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє [Електронний ресурс] / Г. Є. Смітюх, В. В. Стрілецький. – К. : Знання України, 2006. – 36 с. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine.html>.
11. *Хлебникова С. А.* Использование архетипов К.-Г. Юнга в целях позиционирования территориальных брендов [Електронний ресурс] / С. А. Хлебникова // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 10–11. – С. 184–187. – Режим доступу: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32241>.
12. *Що таке соціальний капітал?* Київська лекція Френсіса Фукуями [Електронний ресурс] // День. – 17 жов. 2006 р. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialnyi-kapital>.
13. *Scott B. R.* The Concept of National Economic Strategy. International Friction and Cooperation in High-Technology / Bruce R. Scott. // Development and Trade: Papers and Proceedings. – Washington : National Research Council, 1997. – 394 p.
14. *Carayannis E. G.* Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems / E. G. Carayannis and D. F. J. Campbell // MINERVA. – 2012. – Vol. 50, No. 1. – P. 139–142.
15. *Do Some Business Models Perform Better than Others? A Study of the 1000 Largest US Firms* [Електронний ресурс] // MIT Center for Coordination Science Working Paper. – 2005. – № 226. – Режим доступу: <http://ccs.mit.edu/papers/pdf/wp226.pdf>.
16. *Durlauf S.* Social Capital / S. Durlauf, M. Fafchamps // Handbook of Economic Growth / Ph. Aghion, S. Durlauf (eds.). – Amsterdam : Elsevier, 2005. – Vol. 1, B. Ch. 26. – P. 639–699.
17. *Krapivny I. V.* International innovation networks as new stage of innovation development [Електронний ресурс] / I. V. Кравчун, В. А. Омельяненко, Н. О. Верныдуб // Economic Processes Management. – 2015. – № 1. – Режим доступу: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_1/2015_1_17.pdf.

Vitaliy OMELIANENKO

Junior Researcher

Sumy State University

ANALYSIS OF INFLUENCE OF ARCHETYPES ON SOCIAL DYNAMICS PROCESSES ON EXAMPLE OF NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY IMPLEMENTATION

The article is about with the features of archetypes impact on the strategic aspects of economic development implementation within the concept of social capital that explores social networks and relationships in society that affect the efficiency of human capital. A scheme of economic strategy developing based on archetypes interaction model as institutions that generate value and the state as a system of institutions that use these values.

The manifestation of national archetypes we suggest to consider as institutional factor that in economic life is determined on an individual level and implemented through social capital. The national archetypes of Ukraine are analyzed in the context of current economic trends by combining traditional (social and cultural) approach to the analysis of archetypes and its functional and economic aspects.

Keywords: *archetype, strategy, social dynamics, social capital, institute.*

УДК 304.4

Людмила ПОНОМАРЕНКО
*провідний фахівець відділу міжнародного
співробітництва управління забезпечення
міжнародних зв'язків Національної академії
державного управління при Президенті України*

ІМАЖИНЕР Ж. ДЮРАНА ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕТИПНОЇ ПРИРОДИ НАЦІОНАЛЬНОГО СИМВОЛУ

У статті здійснено спробу дослідження архетипної природи національного символу через призму концепції імажинера, розробленої французьким соціологом, антропологом, релігієзнавцем, дослідником форм та функцій уяви в культурі Жильбером Дюраном. Розглянуто зв'язок імажинера з національним символом, його вплив на формування та становлення символу. Досліджено роль міфоса в природі національного символу.

Ключові слова: *імажинер, національний символ, міфос, несвідоме.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство загрузло в економічних та соціальних проблемах, великою мірою відклавши у бік вирішення культурних питань. Водночас соціальні процеси, які відбуваються у суспільстві, свідчать про необхідність забезпечити запит на національне, етнічне самоусвідомлення.

Сплеск громадської цікавості до національної символіки є свідченням потреби українців повернутися до своїх культурних витоків. Прагнення це є значною мірою результатом впливу несвідомого людини, оскільки саме національна ідентичність як вияв людської самості виступає своєрідним ментальним щитом від зовнішньої, у тому числі інформаційної, агресії. Для того щоб зрозуміти, як задовольнити такий суспільний запит, потрібно розібратися, що ж являє собою національний символ, яким його уявляють українці та як він здатен вплинути на державотворення та становлення нації сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Символи та символіка неодноразово ставали предметом досліджень учених з різних країн. Значне місце посіло вивчення символічних форм у психоаналізі й теорії архетипів (З. Фрейд, К.-Г. Юнг,

Н. Фрай, Ж. Лакан) та культурної антропології (К. Леві-Строс) [1–3]. Поняття символу набуло головного значення у дослідженні психології особистості. Зокрема, К.-Г. Юнг вважав, що існує безпосередній і тісний зв'язок між символом і прагненням людини [4].

Ідеї К.-Г. Юнга породили ціле покоління науковців, які вивчали символи, архетипи, міфи тощо. Серед них чільне місце посідає його учень і друг, французький дослідник Ж. Дюран. Його напрацювання в галузі уяви та міфів узяті за основу для дослідження архетипної природи національного символу.

Мета статті полягає у визначенні ролі імажинера у формуванні архетипної природи національного символу.

Виклад основного матеріалу. Символи – навколо нас: вдома та на вулиці, в ліфті та в громадському транспорті, на телебаченні та в Інтернеті. Символи – навіть у звуках (сирена швидко застерігає про необхідність звільнити дорогу), кольорах (світлофор підказує, коли безпечно рушати з місця) та запахах (запах газу свідчить про витік та небезпеку вибуху).

Інформаційний простір навколо нас складається з численних символів, і не має значення, бачимо ми їх чи ні, свідомо фіксуємо чи автоматично зчитуємо сигнал, який вони нам надсилають.

Знаки та символи використовувалися людьми з прадавніх часів. Вони мають лише те значення, яке ми в них вкладаємо. Білий колір – символ невинності та чистоти, в європейських країнах – є кольором трауру в деяких країнах Сходу. Сьогодні українки охоче вибираються у білосніжні весільні сукні, але свого часу наші предки слов'яни одягали в білий одяг померлих і покривали їх білим саваном [5]. Часи змінюються, змінюються символи та їх розуміння.

Творення національних символів – це складний та багатогранний процес, який об'єднує чимало соціальних процесів і містить у собі широкий спектр свідомих і несвідомих чинників. Саме спираючись на ідеї швейцарського психоаналітика, психолога, філософа культури та родоначальника аналітичної психології К.-Г. Юнга про колективне несвідоме та на теорію французького філософа й ісламознавця А. Корбена про *mundus imaginalis* як проміжний світ між світом матеріальних предметів та духовним світом метафізичних принципів, і виникло поняття *l'imaginaire*, розроблене французьким соціологом, антропологом, релігієзнавцем, дослідником форм та функцій уяви в культурі Ж. Дюраном. Поняття імажинеру не має відповідного перекладу з французької мови, оскільки об'єднує у собі не лише уяву як здатність, але й те, що уявляється, того, хто уявляє, і сам процес уяви [6].

Теорія Ж. Дюрана пропонує розірвати зв'язки з логоцентризмом та перевернути вихідні позиції: першочерговою є уява, саме вона створює під час своєї динамічної роботи і суб'єкти, й об'єкти зовнішнього світу. Імажинер – єдине, що існує. Увесь наш світ є результатом вільної гри уяви [6]. Між розумом і зовнішнім, чуттєвим світом перебуває уява. Це якраз і є імажинером.

Школа соціолога Ж. Дюрана пов'язана з поясненням логосу, тобто раціональних аспектів людської діяльності, через так званий ірраціональний пласт, який теж має свою логіку, але іншу, міфологічну логіку, або міфологіку [7].

Символи не з'являються з нічого, вони зароджуються, поступово розвиваються, а іноді занепадають. У процесі свого розвитку вони можуть змінюватися залеж-

но від потреб суспільства. Однак у підґрунті всього цього лежить імажинер, саме на ньому ґрунтується архетип національного символу.

Сьогодні символи мають широке використання у різних аспектах людського життя. Активно їх використовують, наприклад, у політиці чи рекламі. Однак такі символи рідко набувають глобального характеру, зазвичай лишаючись комерційними та штучними, і без належної рекламної підтримки швидко зникають із людської пам'яті.

Іншими є національні символи. Вони мають великий вплив на свідоме і несвідоме людини. Зазвичай цей вплив здійснюється зовсім непомітно – поза свідомістю людини. Людська уява породжує символи, щоб інші увірували в них та прийняли створене уявою за реальність.

Сьогодні ми є свідками творення історії, творення міфоса, з яким будуть жити прийдешні покоління. І цей міфос є структурованим об'єднанням архетипів і символів, які відображають глибинні властивості нашого уявлення про державу, її цінності та прагнення [6].

Міфос, у тому числі й український, є динамічним та активним, наповненим безкінечною роботою. Міфи не є статичними, вони здатні змінюватися залежно потреб і впливу реальності, зношуватися або отримувати нове звучання й трактування [6]. Так, постать Т. Шевченка, який для багатьох поколінь українців був голосом нації, символом українського, нескореного духу, отримала нове бачення сьогодні. Свідченням цього є, наприклад, використання його стилізованих зображень на муралах, графіті тощо. Силою уяви, імажинера, класик зі шкільних підручників перетворився на супергероя в синьому латексі, зробив «селфі» за допомогою сучасного айфону, одягнув будівельну каску та взяв до рук «коктейлі Молотова». Але при цьому він так і лишився совістю нації, пророком, чие слово не втрачає своєї магічної сили через століття.

Під впливом масової культури формується масова свідомість суспільства, оскільки з її допомогою посилюється роль чуттєвого, емоційного, ірраціонального сприйняття та відбувається зміна поведінки людини [8]. Тож, сучасне трактування та популяризація вітчизняних національних символів однозначно впливатимуть на становлення української нації.

У творах мистецтва, релігійних і культурних традиціях, легендах та літературних творах розкривається суть архетипу, а символи та знаки, у свою чергу, впливають на архетипну складову психіки індивіда.

Розвинуті країни докладають значних зусиль для популяризації своєї культури, стилю життя у світі. Із цією метою організовуються різноманітні культурні та освітні програми, фестивалі, знімаються фільми та пишуться пісні.

Однак коли сліпо запозичуєш чуже, існує небезпека втратити своє, власне. Людина, яка зростає на ідеалах іншої країни, захоплюється чужими героями та запозичує закордонні традиції, буде далекою від української культури й ідентичності. Непомітно для неї самої відбуватимуться десакралізація, підміна ціннісних змістів і знецінення традиційних ідеалів. Тому таким важливим є творення власного міфосу через наповнення інформаційного простору матеріалами, які відображають історію української нації, її культуру та релігію, її цінності й традиції, її досягнення та прагнення. Саме таке наповнення допоможе активізувати колективне несвідоме

нації, її імажинер, відродити або підсилити ті характерні риси, які роблять із населення, яке проживає на спільній території, один народ, одну націю.

Ж. Дюран, визначаючи міфос як зміст імажинера, розділяє його на три групи міфів-архетипів (героїчні, драматичні та містичні) [7]. У контексті національної символіки окремої уваги заслуговує героїчний міф, так званий міф вставання. Характерною рисою цього міфу, серед інших, Ж. Дюран називає боротьбу з певним ворогом, звіром чи чудовиськом. Національний символ – його архетип – значною мірою твориться саме через героїчний міф. Символічне відображення нації разом із нею самою проходять через боротьбу за власне існування, долають зовнішні загрози (той самий звір – ворог, окупант), долають внутрішні суперечності з метою досягнення вищої цілі – життя, процвітання, свободи.

Справний смак перемоги можна відчутти лише після запеклої боротьби, за свободу треба боротися, і лише ті символи стануть національними, які вистоять у боротьбі нації за її існування.

Якщо національний символ втратить свою доречність, актуальність, то він просто зникне. Зі змінами нації змінюються також колективна свідомість та пам'ять [9]. Зовнішні чинники можуть сприяти як забуттю символу, так і його перезавантаженню, відродженню під впливом, наприклад, загрози. Так, український прапор під впливом суспільних потрясінь (масові протести, військові дії, анексія територій) із формального державного символу набув статусу національного символу – знамені нації. І якщо в попередні роки окремі настрої щодо зміни (перевертання) прапору були відкриті для обговорення, то під впливом вищезазначених подій такі пропозиції втрачають свою актуальність. Уже неможливо відмахнутися від прапору, з яким у бій, а іноді й на смерть, ішли найвідважніші сини України. Не якісь невідомі, безіменні українці, а цілком реальні люди, які працюють поруч із нами, ходять тими самими вулицями, живуть одним із нами життям.

Кожне покоління має відчувати відданість подіям, які сформували націю, і ця нація маж посилюватися міфами, ритуалами та символами, які викликають емоційну прихильність. Тут, зокрема, можна говорити про міфологізацію травматичних подій, особливо якщо вони ще актуальні – як урок для теперішніх і майбутніх поколінь [9].

Дискусійність у галузі сучасної української символіки пов'язана передусім із молодістю відродженої української держави. Наші національні символи мають давню історію, однак визнання та прийняття їх на державному рівні відбулося порівняно нещодавно. Тож, вони все ще долають період раціонального осмислення та становлення. Водночас «старі нації» цей етап вже встигли минути, остаточно прийнявши міф їхнього творення [10].

Один із сучасників Ж. Дюрана та його колега по групі «Еранос», члени якої вивчали символи, архетипи, міфи, релігійні теорії тощо, французький філософ, дослідник психології художньої творчості та поетичних текстів Гастон Башляр звернув увагу на те, що в разі зміни образів змінюється погляд на фізичну картину світу [11]. Тобто замінивши символи, що нас оточують, цілком реально вплинути на світ навколо нас. Прибравши символи іноземного панування та тоталітарного минулого, поширивши традиційні українські національні символи, цілком можливо сформувати нове покоління людей з українськими цінностями.

Сьогодні у суспільстві точаться жваві дискусії щодо доцільності перейменування вулиць, населених пунктів, знесення пам'ятників радянським партійним діячам тощо. Але саме ці символічні дії і чинять вирішальний вплив на суспільну трансформацію. Вони допомагають громадянам усвідомити себе не радянськими людьми з відповідною ментальністю, а українцями, які мають давню історію, багату культуру та визначних земляків.

Усе це разом сприяє вихованню національної гордості за свою країну, породжує національну гідність. І це є першими кроками, які варто було зробити ще на зорі української незалежності у 1990-х, на шляху до переходу українського суспільства з категорії «населення» в категорію «громадяни». Від колективної відповідальності (тобто відсутності відповідальності як такої) до особистої, індивідуальної відповідальності.

Деяким представникам старшого покоління важко прийняти такі зміни. Однак це природний опір змінам, за якими стоїть страх, що все не буде як раніше, коли вони були молодші, впевненіші у майбутньому тощо. Радянські символи пов'язують сьогоднішні часи, коли все традиційно українське трактувалося як ідеологічно вороже, таке, що потребує викорінення й забуття. Події сучасної української історії свідчать, що країна повинна відкинути своє радянське минуле, інакше воно загрожувало позбавити нашу країну майбутнього. Символи є потужним засобом впливу на свідомість людини, тож, чіпляючись за залишки радянського спадку, ми самі ж гальмуємо зміни в українському суспільстві.

Уже для прийдешніх поколінь подив та обурення викликатиме, наприклад, той факт, що колись вулиці їхнього міста носили імена ідеологічних ворогів їхнього народу, організаторів голодоморів, репресій і розстрілів.

Лише усвідомивши себе громадянином України, людина зможе прийняти все українське, що є і має бути навколо. Ілюзорність минулого, ідеалістичне уявлення про яке властиве багатьом нашим співвітчизникам, призводить лише до розчарування та гальмування у розбудові самостійної монолітної української держави.

Звісно, не варто ставити партійних діячів на одні терези з поетами чи художниками. Повага до надбань світової культури дозволяє виховувати повагу до інших народів, толерантне ставлення до них. Водночас ця повага не має нав'язуватися силою, як це було в радянський період, коли всерадянські ідеали й символи нав'язувалися народам без розбору та поваги до їхньої національної ідентичності.

Без національної пам'яті та її вшанування не побудувати сильної країни. Тому навіть така повсякденна річ, як назва вулиці, є відображенням спадкоємності поколінь, тож цілком природно і правильно, що сьогодні триває відновлення оригінальних, історичних назв населених пунктів і вулиць, яким надаються імена героїв минулого та сучасності.

Перейменування виступає своєрідним ритуалом, який запускає імажинер, творення міфу. Саме в цьому, можливо, криється причина широкої поширеності різноманітних ритуалів та обрядів по всьому світу.

Релігійні ритуали – хрещення, вінчання чи сповідь – надають містичності та сакральності вірі. Вони слугують своєрідним переходом від божественного до земного, від міфу до реальності. Ту ж само роль виконують ритуали у світському житті. Присягаючи на вірність народові України, бійці не просто проговорюють заздалегідь обумовлений текст, вони проходять своєрідну ініціацію, ритуал, який урочи-

сто, перед Богом та людьми, незворотно змінює їх, їхнє життя, статус та майбутнє, наділяє особливими повноваженнями. Ритуали важливі для суспільства, бо вони слугують ланцюжком спадковості. Повторення ритуальних дій, спадкоємність поколінь – так було раніше, так є, так буде й у майбутньому.

У цьому контексті не можна не згадати клятву вірності національному прапорові. Так, зокрема, клятва вірності американському прапорю, в якій присягають у вірності прапору та державі, звучить щодня в американських школах і дитячих садках, а також на офіційних заходах і на церемоніях отримання громадянства США. Така ритуальність надає особливого сакрального значення як самому прапору, так і цінностям, які він уособлює. Більше того, вона слугує вихованню національної гідності у підростаючого покоління, якому з дитинства на рівні традиції чи несвідомої дії закладають догми про єдність американської нації, її неділимість, із свободою та справедливістю для всіх [12].

Сакральність національного символу можна порівняти із сакральністю предметів релігійного поклоніння. Наприклад, хрест – розп'яття, яке часто беруть в дорогу як оберіг або вішають у кімнаті з аналогічною метою; хрестом благословляють у храмі та проводжають в останню путь. Схожі функції можна простежити й у національного прапора: йому можуть присягати на вірність, брати із собою у далеку дорогу, використовувати для демонстрації своєї національної ідентичності під час масових заходів, для оздоблення, в ритуалі прощання – накривати домовину загиблого бійця.

Використовуючи традиційні символи, архетипи яких міцно вкоренилися у свідомості пересічних українців, можна виховати покоління новітньої України, для якого національні символи будуть священними, як і країна, яку ці символи репрезентують.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Творення сучасної української держави неможливе без національних символів, в архетипах яких відображаються культурні особливості українців, їх життєві пріоритети та цінності, цілі та сподівання. Імажинер дозволяє пояснити роль символу, його призначення через призму ірраціонального.

Творення історії, національного міфосу акумулює у собі ті архетипи національного символу, які найкраще відображають наше уявлення про державу. Реальність не є статичною, а перебуває у постійній динаміці. Символ, ті уявлення, які ми в нього вкладаємо, здатен впливати на існуючу реальність, змінювати її та змінюватися сам. Впливовість символу може зростати за рахунок ритуалів та підвищувати вплив на навколишній світ.

На сьогодні все ще малодослідженими лишаються питання соціального ефекту національних символів. Водночас питання досліджень у галузі національної відданості, патріотизму та їх виховання починають набувати особливої актуальності.

Список літератури

1. *Нестерук С. М.* Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / С. М. Нестерук ; КДПУ. – Кіровоград, 2001. – 19 с.
2. *Куровська О. С.* Поняття «символ» у конкретно-історичному вимірі / О. С. Куровська // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 52. – С. 187–194.

3. *Поняття* про психологію як науку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ua.textreferat.com/referat-106863.html.
 4. *Теорія* особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.referats.kiev.ua/_download/Реферати/Психологія/843/.
 5. *Символіка* кольорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.personal-plus.net/383/6902.html>.
 6. *Дугін О. Г.* Соціологія уяви. Введення в структурну соціологію [Електронний ресурс] / Олександр Гелійович Дугін. – М. : Академічний Проект ; Трикста, 2010. – 564 с. – Режим доступу : <http://socio.125mb.com/status-imaginera-ego-21311.html>.
 7. *Дугін О. Г.* Логос і міфос. Соціологія глибин [Електронний ресурс] / Олександр Гелійович Дугін. – М. : Академічний Проект; Трикста, 2010. – 364 с.– Режим доступу : <http://weblib.pp.ua/logos-mifos-21674.html>.
 8. *Кравчук М. А.* Роль та місце політичної символіки у державотворчих процесах [Електронний ресурс] / М. А. Кравчук. – Режим доступу : <http://zavantag.com/docs/483/index-11920-1.html?page=6>.
 9. *Geisler M. E.* National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative [Електронний ресурс] / Michael E. Geisler. – Middlebury College Press, 2005. – 330 p. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=CLVaSxt-sV0C&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
 10. *Шутов І.* Використання державної (національної) символіки і формування національної свідомості в Україні [Електронний ресурс] / І. Шутов. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/milliontourua/a39842>.
 11. *Гастон Башляр:* теоретик науки и грез [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imaginaire.ru/content/bashlyar>.
 12. *Клятва* верности флагу США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Клятва_верности_флагу_США.
-

Lyudmila PONOMARENKO

Leading Specialist

International Cooperation Division

International Relations Department

National Academy of Public Administration,

Office the President of Ukraine

IMAGINAIRE OF G. DURAND AS A THEORETICAL BASIS FOR STUDYING OF THE NATIONAL SYMBOL'S ARCHETYPAL NATURE

The article is an attempt to study the archetypal nature of the national symbol through the concept of imaginaire developed by French sociologist, anthropologist, and religious studies scholar, researcher of forms and functions of imagination in culture Gilbert Durand. The article researched connection of imaginaire with the national symbol, its impact on formation and establishment of a symbol. It also investigates the role of mythos in the field of the national symbol.

Keywords: *imaginaire, national symbol, mythos, subconsciousness.*

УДК 321.7:165.191

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА
докторант кафедри управління освітою
кандидат політичних наук
Національна академія державного управління
при Президентіві України

ВПЛИВ ДИНАМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ АНАРХІЧНИХ І ПАТЕРНАЛІСТСЬКИХ УСТАНОВОК МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Статтю присвячено системному аналізу анархічних та патерналістських установок менталітету українців, у підґрунті яких лежать архетипи нації. Автор досліджує такі риси менталітету, що проявляються у поведінці українців у соціально-політичному житті, як індивідуалізм, соціальний фаталізм, інтровертивність, кордоцентризм, гіпертрофоване волелюбство й толерантність. У контексті цієї проблематики значну увагу приділено притаманним українському менталітету архетипам – домінуванню минулого над майбутнім, «героїзованого злочинця», монархності буття, матері, тотожності істини й влади, долі, «вічного учня», «вічного повернення». Автор підкреслює, що ці архетипи впливають на особливості політичних трансформацій у сучасній Україні.

Ключові слова: архетипи, менталітет, ментальність, політичний міф, політична трансформація.

Те, що наше століття вважає «тінню» й гіршою частиною психе, містить у собі щось більше, ніж звичайний негатив. Уже сам факт того, що через самопізнання, тобто вивчення наших власних душ, ми приходимо до інстинктів світу та їхніх образів, повинен пролити світло на сили, що дрімають у психе, про існування яких ми рідко замислюємося доти, доки все в нас іде добре. Вони мають надзвичайно динамічний потенціал, а те, чи призведе виверження цих сил і пов'язаних із ними образів та ідей до створення або руйнування, цілком залежить від підготовленості усвідомлюючого розуму.

К.-Г. Юнг [11, с. 117]

Постановка проблеми. Відомий філософ С. Гантінгтон у «Зіткненні цивілізацій» прогнозував, що найбільш кровопролитні війни майбутнього проходитимуть уздовж кордонів цивілізацій між існуючими країнами чи в межах однієї країни. Формування багатополярного світу, відродження етнічного, реактуалізація етноцентристського світогляду та затяжні регіональні конфлікти знаходять свій вияв у посиленні самосвідомості народів з усіма компонентами такої (спільність долі, історії, походження, особливості психології, характеру, прихильність до національних цінностей) та усвідомленні реальних процесів суспільно-політичного життя в категоріях соціальної психіки.

У сучасному світі боротьба так званих «стрижневих держав» змістилася переважно у гуманітарний простір (намагання «перемогти» через знищення «Ворога» у суспільній свідомості). Така «війна» довела ефективність поширеної інструменталізації символічного відтворення архетипових смислів та конструктів колективного несвідомого на різних рівнях свідомості нації з певною політичною метою. Зазвичай, культури ідуть на суперництво з іншими культурами, відчуваючи внутрішнє виснаження. Держави з імперськими амбіціями озброюють соціум військовою психологією та побудованими на архетиповому матеріалі героїчними міфами. Це сповна відчула і Україна, коли після кампаній громадянської непокори під назвою Помаранчева революція стала об'єктом агресивних атак експортованих ззовні дезінтегративних політичних міфів (про неповноцінність, меншовартісність, бездержавність українців та розкол країни). Це мало плачевні наслідки для суспільно-політичного життя України. Водночас особлива гіпнабельність, сенситивність і кордоцентризм української нації, що впливають з архетипових особливостей її менталітету, значною мірою посприяли швидкій засвоюваності нав'язаних ззовні штучних, кризових міфів у суспільній свідомості. Наразі інші конструкції колективного несвідомого українців впливають на динаміку всеукраїнового розвитку та, будучи амбівалентними, можуть негативно впливати на результативність транзитологічних процесів. Певним чином пов'язаність психологічного та соціально-політичного розвитку національної спільноти зумовлює потребу управління конфліктом між свідомими та несвідомими компонентами менталітету нації, актуалізуючи наукове дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти архетипової парадигми, що охоплює позачасові та надкультурні аспекти психічного народів, досліджували У. Еко, Е. Гідденс, М. Кастельз, Т. Лукман, М. Маклюєн, Д. Норман, Е. Тоффлер, Е. Фромм та Ю. Хабермас. Разом із тим, саме К. Юнг уперше підійшов до усвідомлення позитивної для соціуму ролі несвідомого. Теоретики Б. Маліновські та Р. Арон аналізували конструкти колективного несвідомого як есхатологічні та сотеріологічні інструменти керування «розумом мас».

Серед вітчизняних праць, в яких розвивалася проблематика архетиповості свідомості української нації, слід виділити дослідження Г. Грабович, І. Грабовської, О. Забужко, С. Кримського, М. Обушного, Ю. Романенка, О. Полисаєва, Г. Почепцова. Проблема архетипових закономірностей соціальних процесів і державного управління стали предметом праць Д. Арабаджієва, Е. Афоніна, В. Войтович, О. Донченко, М. Поповича, Ю. Шайгородського. Значний внесок у теорію політичної модернізації внесли західні вчені Р. Даль, Х. Лінц, Д. Растоу, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер та українські дослідники М. Михальченко, О. Радченко, Ф. Рудич. Однак питання впливу архетипових конструктів колективного несвідомого на тенденційність демократичного транзиту є досить новим для вітчизняного наукового простору, тому аналіз ціннісних, культурних і світоглядних чинників суспільно-політичного розвитку українського суспільства на основі архетипних закономірностей процесу трансформацій наразі є методологічно та когнітивно значимим.

Мета статті – проаналізувати анархічні, патерналістські та інші установки менталітету українського суспільства у їх динамічній взаємодії та взаємозмінюва-

ності крізь призму архетиповості тенденцій розвитку нації та Української держави на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Назріла потреба вирішити специфічні глобальні проблеми людства (наприклад, тероризму); криза глобалізованого світу та раціональної ноосферно-інформаційної цивілізації реактуалізують проблему вивчення того, що зближує і толерує світ. Прийом використання архетипів для регулювання суспільно-політичних процесів є дуже дієвим, оскільки він, як зазначає філософ та релігієзнавець М. Еліаде, становить єдиний правильний метод доторкання до священного, а отже, дозволяє торкнутися людської свідомості й душі, вплинути на них [10, с. 21].

Уперше дефініцію поняття архетипу дав К. Юнг, який також уперше і запровадив це поняття [11]. Учений визначив архетип як конструкцію свідомості, що відображає символічні прообрази, які фіксують біосоціально оформлений культурний досвід людського роду, характерний для всіх народів [11]. На думку вітчизняного вченого О. Прокопенко, архетип – це генетично обумовлена модель дій, форма та спосіб зв'язку успадкованих, несвідомих праобразів і структур психіки народу [7, с. 355].

Менталітет у сучасній науці розглядається як психологія (іноді характер), свідомість і самосвідомість соціальної групи, представників певної соціально-політичної спільності людей. На думку дослідниці О. Донченко, одним з елементів політичного менталітету є колективне несвідоме певного соціуму, що дає (або ні) енергетичне живлення свідомості [3]. Різниця між ментальністю й менталітетом вітчизняними вченими чітко не детермінується (в англійській позначення цих понять взагалі не розрізняється). Ми вважаємо так: якщо ментальність – базова характеристика системи психологічної репрезентації досвіду у свідомість людей історично визначеної культурної спільноти, що фіксує функціонально-динамічні аспекти цього досвіду, то менталітет – конструкція відображення змістового наповнення такого досвіду.

Відомий історик Н. Дейвіс у своєму бестселері «Європа. Історія» виділяє п'ять кіл цивілізаційних культур Європи, кожному з яких притаманне своє архетипове підґрунтя організації суспільно-політичних відносин [2] (табл. 1).

Виходячи з підходу Н. Дейвіса, Україна містить у собі три розломи цивілізаційних культур: більша частина країни належить до греко-візантійського православного культурного кола, частина Західної України належить до західноєвропейського кола, а територія Криму – до ісламського кола. І справді, як і зображено в таблиці, українській політиці значною мірою властиві формалізм у політиці, бюрократія та автократичні тенденції, що стоять на заваді успішному демократичному транзиту. Візьмемо, наприклад, для порівняння Румунію та Болгарію, в яких транзит відбувався теж дуже повільно, однак уже давно завершився успіхом. Румунія та Болгарія належать до східнохристиянської цивілізації, яким притаманні сакралізація державної влади; у державному управлінні цих країн і досі залишаються проблемними питання, пов'язані з корупцією та економічною відсталістю.

Історик О. Субтельний, наголошуючи на кордоцентризмі православних українців, що відрізняється від прагматизму католиків (які належать до західноєвропейського культурного кола), уточнював, що жодна православна держава ніколи не

**Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації**

була багатою, адже у православних християн архетипно закладено на рівні колективного несвідомого сприймати буття на віру (що перешкоджає раціональним, економічно заощадливим поведінковим установкам), а не аналізувати світ тверезим прагматичним розумом (як це роблять католики чи протестанти).

Таблиця 1

Кола цивілізаційних культур Європи за Н. Дейвісом

Римське коло	Західно-європейське коло	Скандинавське (англосаксонське) коло	Ісламське (іберійське) коло	Греко-візантійське православне коло
Панування закону, ієрархія, католицизм, раціоналізм	Розвинені капіталізм та індустріалізм, масова культура, підприємницька культура, динамічний розвиток науки й освіти	Індивідуалізм, традиції в політиці, протестантизм	Побожність та аскетизм, розмаїття культур, традиції навернення до віри	Східне православ'я, формалізм у політиці, громадські, колективні традиції, звичаї землі та селянства, бюрократія й автократія
Рівність і братерство				
Представницьке управління і консолідована демократія				
	Традиції Просвітництва, міська культура			
Середземноморська торгівля, економіка, історичні та наукові традиції (частково)			Середземноморська торгівля, економіка, історичні та наукові традиції (значною мірою)	
Ієрархічно організоване управління, політичний формалізм в управлінні, олігархія (частково)			Ієрархічно організоване управління, політичний формалізм в управлінні, олігархія (значною мірою)	

Дослідник Н. Дейвіс, у першу чергу, застерігає Україну від проблеми із власною ідентифікацією, оскільки на території країни існує кілька цивілізаційних розломів. Зважаючи на те, що культури у різних цивілізаційних просторах на території України роками мирно й толерантно співіснують, здається, приводу перейматися цією проблемою не мало б бути. Однак на прикладі сучасного військового конфлікту на Сході України стає зрозумілим, що під впливом цілеспрямованих зовнішніх втручань ситуація в регіонах може ставати конфліктною.

Зовнішня збройна агресія, підсилена сильною пропагандистською політикою свого часу лягла на підготовлений кризовими міфами на основі архетипових конструкцій «психологічний ґрунт». Відсутність протягом тривалого часу вираженої державної інформаційної та гуманітарної політики, «ціннісний вакуум», дезорієнтація населення та провальна політика В. Ющенка щодо будівництва національної

ідентичності на основі етнічної, а не громадянської складової (на ідеях лише «вибілених хаток» Західної України) зумовили пошук масовою свідомістю населення окремих регіонів дистресових механізмів сприйняття дійсності. У нестабільних умовах розвитку (коли кожен Президент намагався бути лідером лише для своїх виборців, а не всіх громадян, парламент страждав від постійних внутрішніх криз) українці стали об'єктом війни в гуманітарній площині – «війни за розуми». І хоча громадянські протести під назвою Революція Гідності самі собою зумовили природний процес міфотворення, результатом якого стала національна ідея України про європейську інтеграцію, і, здавалось, «ціннісний вакуум» українців залишився позаду, – у східних регіонах країни він лише поглибився. Поява так званих Луганських і Донецьких «народних республік» є прикладом штучної актуалізації групової ідентичності, привнесеної ззовні, на основі маніпулювання комплексом меншовартості (та міфом про «визволення»). Частина української політичної еліти цинічно використовувала експортовані кризові міфи для нарощування власного політичного капіталу, тим самим розмиваючи українську національну ідентичність. При цьому упереджене ставлення до українців заповнило російський інформаційний простір. У результаті вибудовування власної ідентичності через заперечення чужої стало проявом дефіциту культури політичного діалогу, браку толерантності серед певних прошарків російської політичної еліти. Це із часом лише збільшувало взаємне нерозуміння між двома народами.

Як узагалі зрозуміти динаміку політичних процесів в Україні? Чому для всього світу акції громадянського протесту в Україні під назвою Революція Гідності й сильний добровольчий та волонтерських рух у 2014–2015 рр. були такими неочікуваними? Багато українців також дійшло висновку, що вони зовсім не знали власного суспільства і його прихованої сильної пасіонарності. Однією з причин цього може бути те, що вплив психічно-чуттєвих конструктів на політичну поведінку українців проявляється сильніше, ніж вплив інтелекту. Це ірраціональне, архетипове колективне несвідоме може зумовлювати як негативні явища соціально-політичного розвитку (некритичне сприйняття міфів про неповноцінність українців, що, певною мірою, посприяло військовому конфлікту на Сході України) та позитивні явища (вияв єдності нації у боротьбі за свободу, гідність та європейське майбутнє – події Революції Гідності). При цьому архетипові конструкції психічного української нації неодноразово виступали сотеріологічними й терапевтичними мотиваторами для боротьби за українську державність, однак так само неодноразово сприяли гальмуванню багатьох прогресивних процесів. Такі архетипові закономірності соціальних процесів і наразі визначально впливають на тенденції політичного розвитку сучасної України.

На доведення такої точки зору наведемо зауваження О. Донченко та Ю. Романенка про те, що українському етносу міфологічне мислення притаманне більшою мірою, ніж багатьом іншим [3], тому маніпулювати носіями такого психотипу легко. Відсутність в українському суспільстві сталих взаємозв'язків у культурі, економічній і політичній сферах посилює ймовірність маніпуляцій і робить неможливим побудову прогнозів розвитку нації хоча б на середньотермінову перспективу. Українцям, на думку О. Гриценка, завжди було притаманне «прагнення міфу» [1, с. 167] і тяжіння до ірраціональності у багатьох сферах. Це, відповідно, зу-

мовлює перманентний процес зміни традиційних політико-культурних цінностей в українському суспільстві.

Через свою відносну закритість (кулуарність) українська політика стає незрозумілою для багатьох українців. В умовах руйнування традиційної системи смислів для громадян буває особливо складно визначити своє місце в оточуючому соціальному просторі. У такій ситуації криза ідентичності може бути подолана завдяки природним компенсаторним механізмам психіки, до яких, у першу чергу, і належать архетипові структури колективного несвідомого. Як правило, найперше особистість починає ідентифікувати себе з тими групами, які є найближчими їй за типом зв'язків і які людині найпростіше виокремити серед інших (через архетипову структуру «ми – вони»). Важливо, що коли сконструйований на основі архетипів образ стає основним зв'язком індивіда зі світом, то в кожному місці, де він з'являтиметься, індивід впізнаватиме саме цей образ, який для нього міститиме в собі все. Усередині того ж самого образу без жодних суперечностей можна розташовувати що завгодно. Це, зазвичай, і використовують реальні суб'єкти міфотворчості, які цілеспрямовано займаються створенням і поширенням певних архетипових образів та смислів із певною політичною метою. Зазвичай символічний образ викликає страх і пов'язує це почуття з ім'ям певного об'єкта, а також формує громадську думку щодо іншого об'єкта, який у змозі позбавити від цього страху. За такою схемою у масовій свідомості з'являються образи Ворога та Героя. Проходячи крізь архетипові особливості національної свідомості, універсальні бінарні опозиції добра (Героя) й зла (Ворога) набувають специфічного забарвлення. Для України таке забарвлення вилилося в боротьбу Правди з Кривою. Наприклад, Л. Харченко зазначає, що вся історія української державності пов'язана з боротьбою зі злом, за правду [9, с. 195].

Про нелінійність транзитологічних процесів не лише в Україні, а на всьому пострадянському просторі писало багато вчених. Політолог А. Мельвіль зазначає, що країни пострадянського простору, зокрема через особливості суспільної свідомості, не вкладаються у рамки концепції трьох хвиль демократизації С. Гантінгтона, де кожна хвиля має свої встановлені часові рамки [6, с. 71]. А. Мельвіль наголошує, що політичний розвиток посткомуністичних країн може йти по різних траєкторіях, не обмежується часом, тут можуть реалізуватися відкладений успіх, часткова невдача або модель чергової спроби [6, с. 64]. Векторне, лінійне (від стадії до стадії) сприйняття трансформацій у парадигмі стадій демократизації, за яким перехідним країнам потрібно пройти однакові стадії, свідчить лише про обмежене мінімалістсько-процедурне трактування демократії [6, с. 65]. Погоджуючись з А. Мельвілем у більшості позицій, наведемо наступний приклад. Литва, Латвія й Естонія – це фактично єдині пострадянські республіки, які успішно та порівняно безболісно подолали шлях демократичного транзиту. Демократичний вибір прибалтійських країн був чітко усвідомленим і не викликав сумнівів. А Україна, на думку О. Фісуна, постійно застигала на півдорозі до демократії. Учений уточнює, що державне управління у зворотному контексті демократичних процесів фасадної, інверсійної демократії характеризується наступними рисами: право на управління приписується, скоріш за все, особистості, а не посаді, незважаючи на існування формально ухвалені конституції; Президент владарює над державним апаратом і стоїть над зако-

нами; відносини лояльності та залежності пронизують формальну політико-адміністративну систему, зайняття бюрократичних посад відбувається скоріше не для виконання формальних функцій, як це подається ззовні, а для примноження особистого статку [8].

Можна довго говорити про «дилему одночасності» (поєднання завдань національного будівництва із політико-культурними завданнями демократизації) як особливість пострадянських транзитів. Ми ж вважаємо, що демократизаційні практики в Україні суттєво гальмуються через бінарність ірраціонального у суспільній свідомості українців, наявність у ній двох різновекторних полюсів архетипових образів – анархічних і патерналістських установок. Такі в ролі неусвідомлених орієнтирів перебувають у постійному динамічному протистоянні між собою. У результаті наслідки транзитологічних перетворень в Україні також мають антонімічні форми – або «майданної демократії» (анархічний компонент, у підґрунті якого лежить архетипне гіпертрофоване волелюбство українців) або тяжіння до патерналізму (прагнення мати сильного Президента, зростання авторитарних тенденцій у державному управлінні, у підґрунті яких лежить героїчний архетип про всемогутнього Батька нації).

У Росії героїчний міф у своєму патерналістському форматі покладено в основу національного проекту. У частини українців він також не втрачає пріоритетних позицій світовідчуття. Однак для іншої частини українського суспільства символіка героїки трансформується в національних координатах і національному колориті як козацька легенда. У такій легенді завжди кілька отаманів. З одного боку, за всієї привабливості такий міф закріплює стереотип анархізму (згадаймо, перша анархічна держава в Європі – Гуляйполе – була розташована на території України, а життя українців в умовах лісостепової зони історично закладає схильність до анархізму). Громадянська участь населення України за такого контексту є нерегулярною й зазвичай має протестний характер, тому вона не дуже продуктивна. Однак, з іншого боку, анархічний архетип повністю відповідає стереотипізованому сприйняттю парламентаризму «по-українськи» (діяльність так званої «єдиної демократичної команди» в парламенті) зі внутрішнім розбратом, слабкими коаліціями, перебіганням депутатів із фракції у фракцію, невиконанням обіцянок і народною потребою пошуку справедливості уже з іншими «отаманами» через майданну демократію.

Роль «отаманів» в Україні на парламентських виборах 2014 року відіграла партія Народний фронт, яка позиціонувала себе як команда молодих, сильних, амбітних людей, готових узяти на себе відповідальність у складних обставинах. Що ж стосується патерналістської установки, то на позачергових президентських виборах 2014 р. українське суспільство практично одностайно проголосувало за П. Порошенка, очевидно, значною мірою, за інерцією, адже революційні події завжди мають породити харизматичного лідера (хоча в українському контексті подій 2013–2014 рр. він спочатку був «трьохголовим»), інакше закінчення революції може втратити логіку й розтягнутися в часі.

Приклади майданної демократії для України в умовах частоті й відмежованості від громадян політичного процесу – це своєрідний спосіб бути «Я-Є» на протигагу «Я-Ніщо». Колективне ототожнення – прагнення досягти задоволення бути частинкою великого цілого – є і, на нашу думку, залишиться властивим для

українського архетипу, лише проявлятиметься з різними динамікою та інтенсивністю залежно від контексту соціально-політичного розвитку. Тому звернення до архетипу Великої Матері (що знайшов вияв у символічному постаменті на Майдані Незалежності як уособлення Матері-України) скоро почне конкурувати зі зверненням до символу самого Майдану Незалежності як Батька української партисипаторної демократії. Наразі тяжіння до архетипу Матері зумовлює те, що Українській державі постійно потрібно самостверджуватися, доводити перед кимось свою самостійність. Не менш ефективним подолання «Я-Ніщо» є ототожнення індивідом себе з божественним, усемогутнім Батьком нації, під час якого сакральність конкретного володаря поширюється на його підвладних. В українському варіанті це проявляється у меркантилізмі та пасивності так званої «пострадянської людини», усунення такої від індивідуальної відповідальності. На практиці наслідками такого світогляду є легітимація в суспільстві корупції, авторитаризму, прикладів зловживання владою й непередуманої амбіційності державних лідерів.

Зважаючи на таку іншу особливу складову українського архетипу, як повага до родини (родючі землі України навіть у неврожайні роки давали змогу сім'ям селян виживати поодиноко, а не об'єднуватись у комуни, як у Росії), наразі також відтворюється відповідна цьому архетипному смислові специфічна практика в українській політиці – практика непотизму.

Проаналізуємо детальніше український архетип та його складові (табл. 2).

Компромісність українців (див. табл. 2) проявляється, зокрема, у тому, що вони дуже жалісливі й завжди прощають політикам їхні помилки, дають другий шанс, регулярно переобирають ті ж самі «обличчя» на виборах (хіба що «під іншою партійною назвою»). Принцип українського архетипу щодо низького рівня контролю пояснюється, наприклад, через екстраполяцію ситуацій «післямайданної демократії», коли через ейфорію та надмірну довіру до «нових» політиків постійний регулярний контроль за діями влади з боку громадян не зберігався надовго або взагалі був відсутній. Різновекторність і хаотичність дій проявляється у домінуванні всеохопних партій («catch-all parties»), відсутності сталих політичних традицій, чесних правил політичної гри й у частих парламентських та урядових кризах.

Важливо, що за результатами досліджень етнопсихологів, 42 % українців характеризувалися ознаками динарського прототипу, 31 % – остійського, 27 % – поєднанням динарського й остійського [7]. Таке поєднання, на перший погляд, виглядає своєрідним когнітивним дисонансом. Як на мене, це суттєвий аргумент на користь нашої гіпотези про динамічне співіснування двох установок у менталітеті українців: анархічної (носії динарського прототипу, налаштовані на колективні дії) та патерналістської (носії остійського прототипу, пасивні, налаштовані чекати милості від Батька нації). Це типова картина амбівалентності внутрішнього світу українців, у якому поєднуються авантюрно-козацький (активний) прототип і прототип «потаємного існування» (пасивний). Хоча у сучасному дефіцитарному, кризовому контексті розвитку українській нації потрібні, передусім, представники нордійського прототипу.

Конституювання картини політичних відносин в Україні забезпечується політичним конструюванням героїчної реальності. Ознак сакральності світу людині надає ритуальна суспільна дія, в якій уявний і реальний світ стають єдиним світом.

**Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації**

Прикладом сучасних проєкцій героїчного міфу на суспільно-політичне життя сучасної України можна назвати активістів Революції Гідності (Євромайдану), яких було вбито під час протестних акцій, та українських військових, які загинули у військових сутичках на Сході України. Наразі кожен, хто в різні способи допомагає армії, долучається до сакралізованих ритуальних дій, що лежать у підґрунті ідеї перемоги в конфлікті на Сході України.

Таблиця 2

Архетипні прототипи, що склалися на території України

Науковий підхід до визначення / критерій порівняння	Назва архетипного прототипу (основні риси його носіїв)				
О. Прокопенко	нордійський (порядок, сила, чесність, свободолюбство, державність)	понтійський (відкритість до змін, творчість, ідеалізм)	динарський (чуттєвість, простота, доброчесність, мораль)	остійський (суб'єктивні мотиви, індивідуалізм, матеріальні цінності)	
Л. Липа	готський (організованість, стійкість характеру, дисциплінованість, дотримання угод)	київсько-руський (традиційність, патріотизм)	понтійський (творчість, колективізм, підприємливість, сміливість)	трипільський (материнське начало, терплячість, скромність)	—
Характеристики українського менталітету, що підтримують певні архетипи	гіпертрофоване волелюбство	працьовитість	—	інроверсивність, кордоцентризм, глибинна емоційність, миролюбна вдача	соціальний фаталізм, примат індивідуалізму над колективізмом
Принципи колективного українського архетипу	—	—	гуманізм; домінування творчого переосмислення подій, нестійкість емоцій, мрійництво, романтизм, елегійність, трагізм	компромісність; низький рівень контролю за владою, різновекторність і хаотичність дій	
Принципи колективного архетипу Німеччини	самовизначення, саморядування, контроль	—	—	—	—
Принципи колективного архетипу Великої Британії	стабільність, цілісність	наукова уваженість	обережність	—	

Якщо у російському архетипі постулюється короткий зв'язок між Державою та Народом без системи складних представницьких і правових механізмів, характерних для західних демократій, і Народ є можливим лише за умови наявності Держави, то в українському архетипі Народ персоніфікується передусім із суспільством, громадою (а не Державою), і героїчний міф є досить багатоликим. Крім патерналістського варіанту, архетип самоті (героя) може мати різні форми, охоплюючи суспільство. Героєм може бути група (отамани – молоді політики), спільнота (волонтери – уособлення добра) чи ідея (євроінтеграція, що призведе до «золотого століття»). Героїчний архетип українців також має специфічні характеристики українського Котигорошка – герой малий, але сильний, може швидко вирішити всі проблеми.

Багатоликість героїчного міфу – це ще один аргумент на доказ того, що ментальні структури архетипових констант українців зміцнюють, з одного боку, напівавторитарний стиль влади, а з іншого – механізми широкої громадської участі та прямої демократії. Іноді такі амбівалентні константи можуть взаємодіяти без проявів деструкції (якщо це взаємовигідно для конкретних суб'єктів, що персоніфікуються як носії таких установок). Батьківщина або Народ також можуть трансформуватися в героїчний архетип, але таке уособлення найчастіше популяризується через цілеспрямовані комунікації влади та громадян тоді, коли владі це вигідно – дозволяє пояснити таким чином шлях важких випробувань нації.

Героїчні архетипи презентують для українців ідею політичного порядку, безпеки, стабільності й прогнозованості політики. Комунікаційна мова героїчного архетипу, як і все архетипове знання, оформлює повідомлення про легітимну владу в державі, той несвідомий текст, який читає колективна особистість, прагнучи зрозуміти актуальну дійсність.

Фаталістичне сприйняття долі, що було характерним для України із середини 90-х років ХХ ст., дещо пояснює повільний процес модернізації країни – у громадян була мінімальна цікавість до політики. Наразі в українському суспільстві створюються інтелектуальні конструкції, які по-новому обґрунтовують єдність країни, а це зумовлює запит на нових героїв, на нові лики героїчного архетипу.

Теорія демократичного транзиту, про яку уже згадувалось, пояснює перехід від недемократичних (режимів) до демократичних засобів і способів управління (табл. 3).

Архетипи української нації (наведені у табл. 3), а також ознаки й характеристики їхнього прояву з використанням матеріалів О. Донченко [3] є такими:

- домінування минулого над майбутнім (переважання звички над дією): традиціоналізм, інтелектуальна ригідність, пасивність; приклад прояву – меланхолія за «стабільним життям у СРСР»;

- монарності буття: безнадійна втраченість, закинутість у буття, монарність смутку, безнадії, власної зайвості й безпорадності, страх, пасивність; «влада злочинна і корумпована, нічого змінити не можна»;

- едукативності психокультури: цікавість до пізнання, комунікації, що на практиці, зазвичай, виявляються малоефективними; «життєвому покликанню можна навчити»;

Таблиця 3

Архетиповість стадій демократизації (на прикладі українського суспільства)

Науковий підхід	Стадії демократизації / архетипи, що відповідають стадіям демократизації				
О. Віте	1. Лібералізація (Л. Кравчук)	2. Формально-інституційна демократизація (Л. Кучма, В. Ющенко)	3. Мертва зона – період нестабільності (В. Янукович)	4. Сутнісна демократизація – формування демократичної ідентичності правлячої еліти (П. Порошенко перебуває на етапі переходу з 3 у 4)	5. Консолідація демократії
Відповідні стадіям архетипи	«Вічного повернення», долі, домінування минулого над майбутнім	Анігілятивної рівності, «вічного учня», едукативності психокультури	Звеличення юродивого, монарності буття, тотожності істини й влади, «героїзованого злочинця»	—	—
Г. О’Донелло і Ф. Шміттер	1. Лібералізація – «демократія під опікою», трансформація авторитарної влади, зміцнення громадянських прав і свобод, зіткнення громадян; за наявності сильної опозиції настає етап 2		2. Демократизація – етап, коли прихід демократії уже не можна зупинити; влада групи людей замінюється владою політичних норм і правил, стають реальністю чесні, змагальні вибори, дієвий парламентаризм, реальна участь опозиції у творенні консенсусної політики		3. Соціалізація – засвоєння громадянами демократичних цінностей, що супроводжується інституційованою політичною активністю у демократичному процесі, зростанням життєвого рівня населення та швидким економічним прогресом
А. Мельвіль	1. Ерозія і розпад авторитаризму: поява серед владної еліти прихильників консервативного та ліберального курсів	2. Режимна лібералізація: відкриття політичної системи	3. Інституціональна демократизація: прихід до влади нового уряду через вибори, реформи державних установ	4. Неконсолідована демократія: демократична і реально дієва Конституція, зміцнення громадянського суспільства	5. Консолідація демократії як завершення переходу від електоральної до ліберальної демократії, «звикання» до демократичних правил політичної гри
Д. Растоу	1. Підготовча	2. Фаза прийняття рішень		3. Фаза звикання	
З. Бжезінський	1. Трансформація вищих структур влади та первинна стабілізація економіки (1...5 років)	2. Стабілізація політичної системи – нова виборча система, ухвалення Конституції, трансформація економіки (3...10 років)		3. Політична консолідація – стійке функціонування інститутів демократії та стійкий економічний ріст (5...15 (22) роки)	

– «вічного повернення»: традиціоналізм, консервативність, що зумовлюється і специфікою історично характерної для українців сільськогосподарської діяльності; «потреба повернення до національних витоків, традицій»;

– звеличення юродивого: виправдання непродуктивності, звеличення безпорадності; «чим здібнішим є індивід, тим більше перепон та інституційних фільтрів намагаються створити для нього і держава, і соціум»;

– «вічного учня»: почуття вічної провини перед батьками, втрата стимулу до самовдосконалення; «у кожного своя доля і свій шлях широкий»;

– тотожності істини та влади: бюрократія й мудрий правитель стають єдиними носіями істини; «хто сильніший – той правий»;

– долі: аполітичність, пасивність, фаталізм історії, залежність від влади; «відбувається і відбудеться лише те, що має відбуватись»;

– «героїзованого злочинця»: індивідуалізм, зрадливість, маргіналізм; «герой-месія виступає проти існуючої влади і захистить нас»;

– анігілятивної рівності: яскраве видовище і черговий емоційний стрибок, байдужість до оточення, чуттєвий анархізм, корупція; «взагалі-то мені байдуже, що буде відбуватися в політиці».

Аналізуючи динаміку політичного розвитку у вітчизняному контексті, можемо констатувати, що Україна наразі перебуває (уже вдруге за свою історію незалежності) на переході від другої до третьої фази демократичного транзиту (Д. Растоу). Такий етап українське суспільство проходило наприкінці 2004 р. – у 2005 р. після Помаранчевої революції. Теоретики Г. О'Донелло та Ф. Шміттер наголошують, що найскладнішою є саме третя стадія транзиту, яку Д. Растоу називає фазою звикання. На нашу думку, у вимірі зазначених фаз демократичного транзиту Г. О'Донелло та Ф. Шміттера, українське суспільство (не держава!) тільки нещодавно перейшло до останньої фази – із символічної дати перемоги Революції Гідності.

Висновки та перспективи подальших досліджень: Архетиповий аналіз є дуже методологічно зручним у процесі вивчення слабкопрогнозованих процесів суспільно-політичного життя нації. Широке використання архетипових конструкцій у процесі створення символічних образів може бути результатом ціннісної кризи нації в нестабільних обставинах функціонування соціуму. На завершальних стадіях демократичного транзиту зі стабілізацією суспільного розвитку потреба систематичного звернення до архетипових конструкцій колективного несвідомого поступово зменшується (але не зникає повністю).

У контексті кризового перехідного суспільства архетипи відіграють важливу роль уродженого стереотипу поведінки спільноти чи індивіда й можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Зменшенню негативних наслідків і взагалі зниженню частоти кризової «апеляції» до архетипових свідомісних складових сприятимуть розвиток у громадян критичного мислення, налагодження дієвих і регулярних комунікацій та відносин співробітництва між владою та соціумом, сильний інститут громадянського суспільства.

Раптовість, скачкоподібність руху до демократії в Україні не забезпечує сталість демократичного режиму в політичному процесі й супроводжується реверсами, так званим «ефектом Токвіля» – гіперболізації у масовій свідомості вимог швидкого розриву з минулим і зростаючою незадоволеністю динамікою змін. Ускладеність

демократичного транзиту в Україні обумовлюється наявністю двох полярних архетипних установок у менталітеті українського народу – анархічної та патерналістської, що склалися історично. Від динаміки їх взаємодії, змінюваності й переважного прояву у суспільній свідомості однієї або іншої залежить тенденційність політичних процесів в Україні. Найчастіше ці дві установки взаємодіють конфліктно, що проявляється, зокрема, у зіткненні «інтересів» парламенту (анархічна установка) та Президента, іноді Прем'єр-міністра (патерналістська установка). Оскільки анархічні тенденції неминуче і перманентно змінюватимуть у суспільно-політичному житті патерналістські, в Україні ніколи не бути тривалому авторитарному режиму. У розвиненому громадянському суспільстві динамічна взаємодія цих двох свідомісних елементів відіграє конструктивну роль – запобігає надмірному прояву в управлінні державою однієї тенденції; обидві установки контролюють, взаємно стимулюють та взаємно врівноважують одна одну. Така особливість – невід'ємний атрибут української політичної дійсності, що склався історично. Це особлива риса української демократії, з якою потрібно навчитися жити та сповна використовувати весь її позитивний потенціал (тому наукове дослідження цієї проблеми слід усебічно поглиблювати). Виходячи з проаналізованого, чиста президентська чи парламентська форма державного правління для України, на відміну від змішаної, будуть непридатними.

Українці – нація із розвиненим чутливим колективним несвідомим. Проаналізована бінарність анархічного й патерналістського архетипних компонентів психе українського суспільства повністю вкладається у загальну схему двополюсності будь-якого архетипу (життя – смерть, інволюція – еволюція). Подвійність глибинного психе прикметно властива українському суспільству – перебуваючи на Майдані, українці апелюють до групової відповідальності, хочуть бути чесними та справедливими (окремі анархічні компоненти участі), а коли повертаються додому – індивідуальна відповідальність і чесність часто стають заважкою ношею, адже «хтось може це зробити за нас» (прояв патерналістських установок, пасивності).

Посткомуністична демократизація зачіпає культурний склад розуму громадян. За останні два роки відбулися радикальні зміни у свідомості більшої частини українців, пов'язані з колективною ідентифікацією. Тому існує велика ймовірність, що якщо сучасні політики розпочнуть курс системних реформ, то його продовжать політичні наступники (байдуже, носіями яких установок – анархічних чи патерналістських – вони будуть).

Список літератури

1. *Гриценко О.* Міфологія, ідеологія, громадянські релігії: у пошуках виходу з кризи теоретичного перевиробництва / О. Гриценко // *Дух і літера*. – 1998. – № 3–4. – С. 167–186.
2. *Дейвіс Н.* Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К. : Основи, 2006. – 1464 с.
3. *Донченко О.* Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : моногр. / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
4. *Донченко О.* Феноменологія архетипу і державне управління [Електронний ресурс] / О. Донченко // *Публічне управління*. – С. 33–37. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/1/05.pdf>.

5. Зубрицька Л. Міф як феномен сучасної політики : дис.. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Л. Зубрицька. – К., 2005. – 180 с.
 6. Мельвиль А. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
 7. Прокопенко О. Домінантні архетипи в житті українського суспільства / О. Прокопенко // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / гол. ред. В. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2014. – Вип. 86. – С. 352–356.
 8. Фисун А. Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для «четвертой волны демократизации» / А. Фисун // Ойкумена. – Х., 2007. – Вип. 5. – С. 123–137.
 9. Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя / Л. Харченко // Вісн. Львівськ. ун-ту. – 2003. – Вип. 5. – С. 190–199.
 10. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде. – М. : Академ. проект, 2000. – 222 с.
 11. Юнг К.-Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.-Г. Юнг. – М. : Харвест, 2004. – 384 с.
-

Inna SEMENETS-ORLOVA

Doctoral Candidate

PhD (Politics)

Education Management Chair

National Academy for Public Administration,

Office the President of Ukraine

**IMPACT OF THE DYNAMIC INTERACTION OF THE ANARCHIC
AND PATERNALISTIC ELEMENTS OF UKRAINIANS MENTALITY
ON TRENDS OF THE CURRENT SOCIOPOLITICAL CHANGES**

The article is dedicated to the system analysis of the anarchic and paternalistic elements of Ukrainian mentality, which are based on archetypes of Ukrainian nation. The author researches such features of Ukrainians mentality, which are important in the socio-political life of Ukraine, as individualism, social fatalism, introvertiveness, cordocentrism, hypertrophic love of freedom, tolerance. Within the context of this problem significant attention in the research is paid to archetypes, which are inherent for the Ukrainians mentality, namely, prevalence of the past over the future, unambiguity of existence, equilibrium of the truth and power, destiny, a mother, the “heroized criminal”, the “perpetual return”. The author emphasizes that these archetypes are determine specific tendencies in the process of political transformation in Ukraine.

Keywords: *archetypes, mentality, political myth, political transformation.*

УДК 332.025.1:330.16

Світлана СИРОВАТКА
завідувач сектору інформаційної політики,
департамент житлово-комунальної інфраструктури
Виконавчого органу Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)

АРХЕТИПНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ НА РИНКУ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто основні архетипні фактори впливу на поведінку економічних агентів на ринку житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП) в умовах трансформації національної економіки. Дослідження здійснювалося на підставі аналізу різних напрямів економічної думки щодо закономірностей економічної поведінки й опирається на економічну психологію із застосуванням міждисциплінарних досліджень, що дозволяє чіткіше діагностувати характер процесів, які відбуваються в сучасному економічному житті та безпосередньо на ринку ЖКП, впливає на якість пояснень та прогнозів і виводить на перший план роль психологічних, соціальних, когнітивних, емоційних і ментальних факторів під час ухвалення рішень економічними агентами на ринку ЖКП. Отримані результати дозволяють сформулювати чіткі уявлення про процес становлення економічної поведінки агентів на ринку ЖКП у сучасних умовах трансформаційних перетворень, що дає змогу спрогнозувати наслідки цієї поведінки та створює сприятливі умов для досягнення синергетичного ефекту функціонування ринку ЖКП.

Ключові слова: архетип, ринок житлово-комунальних послуг, житлово-комунальне господарство, економічні агенти, поведінкова економіка, трансформація економіки, раціональна економічна поведінка.

Постановка проблеми. Економічна наука з часів свого виникнення як самостійної галузі знань спиралась на певну модель людини та її поведінки. Використання такої моделі обумовлювалося необхідністю дослідження проблеми вибору та мотивації економічних агентів. Теоретичне обґрунтування складного та суперечливого процесу трансформації, який переживає економіка України та, зокрема, ринок житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП), ґрунтувалося переважно на постулатах неокласичної теорії, пріоритетним принципом якої вважається економічний лібералізм, дотримання чистої економічної теорії без суб'єктивізму, психологізму й інших неекономічних факторів.

Проте, очевидно, що перебіг реформування української економіки, у тому числі й ринку ЖКП, і процеси, які при цьому спостерігаються, явно не вкладаються в рамки неокласичних теоретичних уявлень. Це спонукає до застосування такого методу наукового пізнання, який дозволить вивчати наявні проблеми з точки зору міждисциплінарного підходу, на стику різних наук про людину: економіки, психоло-

гії, філософії, історії та культурології.

На сьогодні в Україні житлово-комунальна сфера – це чи не єдина галузь національної економіки, якої майже не торкнулися ринкові перетворення. Від початку 1990-х в Україні спостерігаються спроби реформування цієї соціально-значимої галузі, протягом останніх десятиріч система житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ) є одним із пріоритетних об'єктів наукових досліджень, однак і досі в ній не відбулось системних змін, і ця галузь працює за найгіршими зразками радянських часів. Тому проблеми функціонування ринку ЖКП як особливих благ, необхідних у будь-яких умовах і на будь-якому рівні розвитку соціально-економічної системи суспільства, сьогодні стають особливо значущими.

В умовах трансформаційних процесів (економічних, соціальних, правових), які наразі відбуваються у галузі ЖКГ, зокрема в контексті ринкових перетворень, зміна парадигми конкурентної боротьби в умовах глобалізаційних викликів і впливу науково-технічного прогресу на традиційну економіку підштовхують до пошуку нових підходів до управління соціально-економічними системами у галузі ЖКГ. Вищезазначені процеси не тільки вносять зміни в соціально-економічне буття економічних агентів, але і впливають на формування нових моделей їх поведінки.

Поряд із цим загострення соціальної напруженості, загальна економічна криза та суттєві законодавчі зміни, які повністю переформатовують систему відносин у сфері ЖКГ, спонукають до систематизації ролей і функцій економічних агентів у процесі інституціонального проектування змін системи державного регулювання економіки. Зазначене зумовлює потребу в дослідженні проблеми інституалізації процесів соціально-економічних змін у галузі ЖКГ і виводить на перший план вивчення впливу психологічних, соціальних, когнітивних, емоційних і ментальних факторів на рішення економічних агентів на ринку ЖКП. Результати таких досліджень дозволять прогнозувати наслідки поведінки економічних агентів на ринку ЖКП та формувати сприятливі умови для досягнення синергетичного ефекту функціонування цього ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделюванням «людини економічної», її поведінки та раціонального економічного вибору так чи інакше займалися представники різних економічних течій та шкіл, починаючи від А. Сміта. Панівною теорією пояснення раціональної економічної поведінки була і, незважаючи на критику її базових аксіом, залишається неокласична модель. У подальшому вона була доповнена аналізом ухвалення рішень за умов ризику (модель очікуваної корисності Неймана-Моргенштерна) і невизначеності (модель суб'єктивної очікуваної корисності Л. Севіджа) [1, с. 150].

Важливим у цьому аспекті є також напрацювання представників нового інституціоналізму, зокрема Г. Саймона та О. Вільямсона, які висувають концепцію обмеженої раціональності, згідно з якою люди не хочуть або не можуть максимізувати прибуток чи корисність і задовольняються розумними обсягами прибутку [2, с. 87]. Г. Саймон у своїх дослідженнях, присвячених психологічним і теоретико-пізнавальним аспектам процесів, пов'язаних з ухваленням рішень, стверджує, що сутність діяльності влади полягає у створенні фактичних або ціннісних передумов, на яких ґрунтуються рішення кожного [2, с. 89].

Серед сучасних наукових критиків ортодоксальної моделі раціонального економічного вибору слід відзначити представників поведінкової економіки, серед

яких А. Тверські, Д. Канеман, Р. Талер, Дж. Ловенстайн, М. Рабин, К. Камерер. Здійснюючи дослідження у цьому напрямі, вони запропонували альтернативну теорію ризику, в якій носіями корисності є виграші та втрати. Спільна праця А. Тверські та Д. Канемана «Теорія перспектив: аналіз прийняття рішень в умовах ризику» стала справжнім проривом у галузі неокласичних теорій ухвалення рішень [2, с. 104].

Аналіз різних підходів до вивчення людської поведінки показав, що там, де ринки функціонують добре, найчастіше використовується неокласичний підхід, що ґрунтується на моделі раціональної поведінки, а альтернативні неокласичному підходи доречні там, де ринок функціонує неефективно, немає надійної інформації про теперішнє та майбутнє, панують емоції; там, де вибір має унікальний характер і дані про розподіл імовірностей не застосовують [2, с. 102]. Вочевидь, ринок ЖКП функціонує неефективно, тому для його дослідження доцільно застосовувати саме альтернативні неокласичному підходи, які дозволяють пояснити поведінку індивідуального економічного агента та завдяки яким можна виявити вплив діяльності окремих фізичних осіб на поведінку мікроекономічних агентів – домогосподарств, підприємств, організацій тощо, на внутрішні та зовнішні фактори поведінки агентів і навіть на макроекономічні процеси.

Мета статті – дослідження архетипних факторів впливу на поведінку економічних агентів на ринку ЖКП в умовах трансформації національної економіки, що в подальшому дозволить прогнозувати наслідки їх поведінки з метою формування сприятливих умов для досягнення синергетичного ефекту функціонування цього ринку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Україна, як і інші постсоціалістичні країни, здійснює перехід від адміністративно-командної економічної системи до ринково-демократичної, а національна економіка зазнає процесу трансформації. Цей перехід є об'єктивно зумовленим, його метою є формування в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки. На сучасному етапі свого розвитку економіка нашої держави з усією очевидністю відчуває глибинні кризові процеси та явища в усіх сферах, але особливо вони відчутні у сфері ЖКГ, яка є елементом соціально-побутової інфраструктури, що забезпечує необхідні умови для життя та діяльності людини і тому має значний вплив на розвиток і функціонування соціально-економічної інфраструктури як окремого регіону, так і держави в цілому.

Загострення загальнолюдських глобальних проблем посилює усвідомлення необхідності координації дій з їх вирішення, визначення оптимальних варіантів розвитку, що базуються на врахуванні економічних потреб та інтересів особистості, суспільства й держави, високої ефективності праці та якості життя.

Потреби як визначальний чинник доцільної поведінки економічних суб'єктів є однією з фундаментальних категорій економічної науки [4, с. 39]. Вони відбивають внутрішні спонукальні мотиви діяльності людей та утворюють складну систему, яку можна структурувати за різними критеріями. ЖКП слід розглядати як економічні та фізіологічні потреби – це потреби в економічних благах, зумовлені існуванням і розвитком людини як біологічної істоти.

Задоволення економічних потреб виступає внутрішнім спонукальним мотивом виробництва, розподілу, обміну та споживання у рамках певної системи соціально-економічних відносин. У цьому дослідженні – це ринок ЖКП. Важливо за-

значити, що економічні потреби утворюють структурну підсистему всього комплексу потреб суспільства. Отже, рівень їх розвитку та ступінь задоволення залежать від рівня розвитку інших підсистем, у тому числі культурних, духовних і моральних потреб суспільства.

Усвідомлення потреб і прагнення задовольнити їх зумовлюють мотивацію поведінки людини, спонукаючи її до певної цільової дії. У реальній дійсності потреби набувають конкретної форми інтересів. Проте система взаємопов'язаних і взаємодіючих інтересів суспільства завжди є суперечливою, тому кожне суспільство постає перед проблемою пошуку ефективного механізму їх узгодження. Єдність інтересів досягається у процесі їхньої взаємодії та взаємореалізації [4, с. 52].

Поряд із тим доведено, що єдиною визначеною та передбачуваною характеристикою поведінки людини є її непередбачуваність, і немає сенсу зводити людські дії до єдиного мотиву, такого як інтерес [11, с. 445]. Економічна теорія на прикладі моделі людини загострює її специфічні поведінкові якості (егоїзм, альтруїзм, раціоналізм), розкриває її практичний бік, виявляючи нові властивості та фактори, що визначають поведінку людини, і тим самим формуючи цілісне уявлення про неї [2, с. 73].

Порівняльний аналіз різних напрямів економічної думки доводить, що в аналітичній моделі класичної та неокласичної теорії предмет вибору, зовнішні умови здійснення вибору, історична епоха, психічний стан і ментальність суб'єкта, який здійснює вибір, особливого значення не мають, що зводить економічний аналіз в абстрактну, відірвану від реального життя площину [7]. У реальній дійсності права власності ніколи не бувають повністю визначеними й абсолютно надійно захищеними, будь-які контракти є неповними, а їх учасники схильні до порушення взятих на себе зобов'язань. А отже, досліджуючи поведінку економічних агентів у реальній дійсності, доцільно відмовитись від жорстких передумов неокласичної теорії (аксіоми повної раціональності, абсолютної поінформованості, досконалої конкуренції, максимізації корисності) та зосередити особливу увагу на проблемах мотивації людської поведінки, залучивши до економічного аналізу соціокультурні, психологічні й історичні фактори, які до останнього часу залишалися поза увагою економістів.

Потужні глобалізаційні, трансформаційні тенденції, присутні нині в економіці України, викликають до життя архетипну парадигму, бо саме архетипи мають надкультурні й позачасові змісти трансперсонального, всезагального психічного [3]. Тож, спираючись на архетипну парадигму дослідження, розглянемо поведінку економічних агентів на ринку ЖКП в умовах трансформації економіки саме з позиції обмеженої раціональності, яка виходить із того, що людина прагне поводитись раціонально, але не завжди може цього досягти через обмеженість її когнітивних і передбачувальних здібностей.

Сьогодні ринок ЖКП функціонує практично за тими ж само принципами, що і за радянських часів, і нагальною потребою за сучасної доби стає подолання впливу пострадянської системи централізації влади, негативних проявів соціокультурного відчуження представників влади та «розпорошення» споживацької свідомості, які деформують ментальність українців. На нашу думку, на вказані вище процеси впливає не стільки ситуація в державі, економічні, культурні, соціальні чи політичні обставини, скільки сформовані протягом кількох поколінь моделі й форми поведінки економічних агентів.

В умовах перехідної економіки звички, норми та правила (неформальні регулятори) у багатьох випадках відіграють провідну роль у процесі формування моделі поведінки економічних агентів. Звички самі по собі формуються за допомогою повторення дій чи думок, вони обумовлюються попередньою діяльністю й володіють стійкими, самопідтримуючими якостями. Звички є підґрунтям рефлексивної й нерефлексивної поведінки. Проте звичка не означає поведінку. Тип поведінки залежить від обставин та ситуації. Звички – це прихований репертуар потенційної поведінки, вони можуть бути викликані відповідним стимулом чи ситуацією [12, с. 27].

На ринку ЖКП звички учасників ринкових відносин, сформовані ще за радянських часів, стимулюють споживачів до ірраціональної поведінки. Вони звикли отримувати ЖКП за досить низькими тарифами, тому тривалий період часу використовували енергоресурси та воду тощо нерационально й абсолютно не замислювались над необхідністю їх економії. У моделі господарювання радянського типу споживачам відводилася незначна роль у процесі ринкових відносин, вони не звикли впливати на процес надання ЖКП і не проявляють цікавості до отримання повної й достовірної інформації щодо умов і процесу надання цих послуг. За таких умов спостерігається надмірне споживання, яке в умовах обмеженості ресурсів виникає, коли права власності не є чітко визначеними [10, с. 157].

У свою чергу, виконавці ЖКП, користуючись відсутністю у споживачів повної інформації щодо якості послуг і неналежною системою контролю та спираючись на монопольне становище, набули таких звичок, як ненадання або надання послуг не в повному обсязі, отримуючи при цьому оплату як за послуги, надані у повному обсязі. Тобто виконавці ЖКП схильні до порушення взятих на себе зобов'язань. Такі умови сприяють зростанню прибутків від опортуністичної поведінки, обману й ухиляння від зобов'язань. Максимізуючи корисність, економічні агенти завжди будуть ухилятися від умов договору (тобто надавати послуги меншого обсягу або гіршої якості) у межах, поки це не загрожує їхній економічній безпеці. Саме опортуністична поведінка, суть якої виражається у прагненні людини реалізувати власні егоїстичні інтереси шляхом обману, є другою після обмеженої раціональності ключовою позицією, що пояснює людську поведінку в перехідній економіці [7].

Повертаючись до питань власності, слід зауважити, що відносини власності також доцільно розглядати як визначальний фактор формування поведінки економічних агентів. Права власності визначають, які витрати й винагороди можуть очікувати агенти за свої дії. Переструктуризація прав власності призводить до зрушень у системі економічних стимулів; реакцією на ці зрушення буде зміна економічної поведінки.

Доведено, що в перехідній економіці відносини власності мають певну специфіку, яка впливає на поведінку економічних агентів. У цей період вони мають непостійний характер. Надзвичайна рухливість власності, коли підприємства переходять «із рук до рук», дозволяє припустити, що головною метою проміжних власників далеко не завжди є ефективність використання об'єкту власності, як це відбувається за нормальних умов ринку, а зовсім інші цілі, а саме виживання, збереження кваліфікованих кадрів, підтримка підприємства «на плаву» або просто особисте збагачення [7].

У ЖКГ внаслідок приватизації житлових приміщень у багатоквартирних будинках з'явилися об'єкти різної форми власності. Ставши власниками житлових приміщень, громадяни одночасно стали співвласниками допоміжних приміщень будинку, його технічного обладнання й елементів зовнішнього благоустрою й тим самим отримали певні обов'язки щодо участі у спільних витратах на утримання будинку та прибудинкової території відповідно до своєї частки в майні. Проте навіть за радянських часів звички, недостатня поінформованість та незнання законодавства протягом тривалого часу не спонукали співвласників житлових будинків до ефективних дій щодо управління спільним майном, що значною мірою вплинуло на незадовільний технічний стан житлового фонду.

В Україні досить тривалий час застосовується так звана система «ручного» управління, коли щодо кожної окремої проблеми ухвалюється окреме рішення певним суб'єктом. Багато рішень ухвалюється в інтересах тих, хто їх ухвалює. У ЖКГ у першу чергу це стосується ухвалення рішень щодо виконання тих чи інших ремонтних робіт на об'єктах ЖКГ та розподілу ресурсів. Щоб змінити ситуацію, необхідно створити відповідне середовище, головним завданням якого має стати врегулювання пропорції між інституціональним і «ручним» управлінням [8].

У сучасних умовах відчутним фактором впливу на поведінку економічних агентів на ринку ЖКП стали зміни в законодавстві та стрімке зростання цін на ЖКП, що відбулось під впливом загальнонаціональних кризових явищ. Сьогодні на законодавчому рівні значно посилено роль співвласників житлових будинків, а саме на них покладено обов'язки ухвалення рішення щодо управління багатоквартирним будинком та зобов'язання щодо належного утримання, експлуатації, реконструкції, реставрації, поточного та капітального ремонтів і технічного переоснащення спільного майна багатоквартирного будинку пропорційно до частки його співвласника. Такий інститут, як житлово-експлуатаційна організація, ліквідовується, а управління багатоквартирним будинком здійснюється його співвласниками. За рішенням співвласників усі або частина функцій з управління багатоквартирним будинком можуть передаватися управителю або всі функції – об'єднанню співвласників багатоквартирного будинку (асоціації об'єднань співвласників багатоквартирного будинку) [5]. Тобто створюються нові інститути, які потребують сучасних підходів до їх регулювання.

Тут набувають значення дослідження архетипної парадигми таких понять, як самоорганізація (фундаментальним принципом якої, за твердженням синергетичної науки, є виникнення нового порядку й ускладнення систем через випадкові відхилення – флуктуації), громадянська комунікація, комунікативна діяльність як основа сталих відносин тощо.

Підвищення тарифів на ЖКП спонукає до пошуку економії енергоресурсів і, відповідно, власних коштів на плату за ці послуги. Вирішення енергетичних проблем слід розглядати як спільні неподільні блага. Такі блага можуть досягатися тільки завдяки зусиллям багатьох людей, і їх неможливо використовувати якійсь одній людині окремо від інших. Якщо таке благо було досягнуто, то кожна людина може ним користуватись, попри те, чи вона брала участь у його досягненні.

Соціально-економічна теорія колективних дій довела, що раціональній людині не вигідно докладати зусиль для досягнення спільних колективних благ. Люди можуть розуміти користь цих благ, бути зацікавленими, але не хотіти брати участь

особисто (можуть сумніватися в участі інших людей, не вірити в результат або хотіти отримати благо задарма). Саме це і спостерігається зараз у житлово-комунальній сфері, коли люди розуміють, наприклад, необхідність утеплення будівлі, проте не хочуть брати участь у цьому процесі.

Для подолання цієї проблеми слід застосовувати спеціальні заходи, які сприятимуть формуванню «правильної» громадської думки. До таких заходів, у першу чергу, слід віднести інформаційну складову впливу на поведінку економічних агентів, концепцію «невидимої руки», моделювання індуктивного мислення, приховані механізми переконання тощо.

У сучасних умовах до системи життєзабезпечення економічного організму активно долучаються раніше не задіяні інститути. Одним із таких є менталітет – інституціональна форма колективної свідомості, що регулює суттєві сторони поведінки людей і є важливим елементом інституціональної архітекτονіки [6, с. 802].

Доведено, що нові поняття чи нова інтерпретація старих, так само як і їх впровадження в суспільну свідомість, не є випадковим явищем. Найчастіше воно пов'язується з перехідними процесами в суспільному житті, які ставлять людину і науку перед новими умовами, а також із різними соціальними конфліктами, які не може оминати наука. Історія менталітету як поняття і реальності – гарна цьому ілюстрація [9].

На поведінковому рівні менталітет виражає готовність людини діяти в особливий спосіб у відповідності до сформованих установок. Поведінковий рівень часто відмічається вченими як відмінна характеристика менталітету. Ознакою менталітету є трансситуативність поведінки різних людей, тобто досить стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості дій і вчинків. На поведінковому рівні менталітет набуває різних рис, акцентуалізація яких усвідомлюється як особливий характер соціуму [6, с. 809].

Щодо українського менталітету дослідники відмічають анархічний індивідуалізм, надання переваги всьому особистому перед усім спільним, кордоцентричність (лат. *cordis* – серце), переважання емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом. Систематичне насилля тоталітарного суспільства й авторитарне виховання призвели до пасивності, внутрішньої несвободи, безвідповідальності, відсутності законослухняності, схильності жити не за законами, а за неформальними правилами. Тоталітарне минуле сприяло закріпленню тенденцій патерналізму, зрівнялівки, переважання вертикальних зв'язків, великої відстані від влади й відсутності функції зворотного зв'язку в управлінні [7].

Як наслідок в Україні сформувався менталітет, неадекватний традиційним ринковим відносинам. Умови буття українців, географічне розташування на стику західної та східної цивілізацій, природнокліматичні умови, релігійно-культурні особливості, соціалістичне минуле з його традиціями державоцентризму та колективізму створили соціальні норми, які істотно відрізняються від норм ринкової економіки. Тому спроби швидкої трансформації нашого суспільства зіштовхнулися із суттєвими перешкодами ментального характеру, з неприйняттям пересічним українським громадянином багатьох цінностей і норм західного світу, західної культури та способу життя.

Не є винятком і житлово-комунальна сфера. Негативний вплив ментальних факторів на формування економічної поведінки учасників ринкових відносин дуже

відчувається на всіх рівнях системи ЖКГ, і ним не можна нехтувати, адже саме ментальність, пануючі в суспільстві цінності та норми визначають економічну культуру й тип ділового середовища. Менталітет є соціокультурним чинником економічної поведінки.

Найбільш яскраво менталітет проявляється в стресових для людей ситуаціях, коли відбувається криза ціннісних орієнтирів та способів їх досягнення, що часто збігається з трансформаційними перетвореннями в суспільстві. Саме такі процеси зараз відбуваються в економіці України й, зокрема, на ринку ЖКП. На цьому етапі стає особливо помітним вплив менталітету на перебіг розвитку цієї сфери. Дослідження менталітету як важливої категорії інституціональної теорії дозволить значно збагатити методологію пізнання й інструментарій перетворень у трансформаційній економіці. При цьому важливим є дослідження внутрішньої природи менталітету як одного з вихідних інститутів становлення громадського порядку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження доводить, що соціокультурні чинники є одним із визначальних факторів впливу на поведінку економічних агентів на ринку ЖКП. При цьому важливу роль відіграє архетипна складова, зокрема такі фактори впливу, як звички та менталітет, які найбільш яскраво проявляються в стресових ситуаціях, що часто збігається з трансформаційними перетвореннями, які на сьогодні і переживає економіка України й, зокрема, ринок ЖКП. В умовах перехідної економіки набувають певної специфіки відносини власності, що також суттєво впливає на поведінку економічних агентів і особливо відчутно – на ринку ЖКП.

Визначальною рисою української культури, сформованою протягом століть, можна визнати переважання неформальних регуляторів у вирішенні будь-яких проблем. За нинішніх умов опортуністична поведінка, суть якої виражається у прагненні людини реалізувати власні егоїстичні інтереси шляхом обману, є другою після обмеженої раціональності ключовою позицією, що пояснює людську поведінку в перехідній економіці.

Це дослідження дозволяє сформулювати чіткі уявлення щодо процесу становлення економічної поведінки агентів на ринку ЖКП в сучасних умовах трансформаційних перетворень з урахуванням психологічних факторів, які сформувалися під впливом історико-культурного розвитку, що дає змогу спрогнозувати наслідки цієї поведінки та створює сприятливі умови для досягнення синергетичного ефекту функціонування ринку ЖКП. Поряд із цим набувають значення дослідження архетипної парадигми таких понять, як самоорганізація, громадянська комунікація, комунікативна діяльність тощо. Потребують вивчення механізми впливу на поведінку економічних агентів, до яких слід віднести інформаційну складову, концепцію «невидимої руки», моделювання індуктивного мислення, приховані механізми переконання тощо.

Список літератури

1. *Вергелес Т.* Теорія раціонального вибору: Еволюція та сучасна модифікація / Т. Вергелес // Вісник ТНЕУ. – 2013. – № 2. – С. 149–156.
2. *Довбенко М.* Криза економіки – не криза науки : моногр. / М. Довбенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 304 с.
3. *Донченко О.* Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як

- шлях до унікальності) / О. Донченко // Психологія особистості. – 2011. - № 1 (2). – С. 170–181.
4. *Економічна теорія. Політекономія* : підруч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2008. - 719 с.
 5. *Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку* : Закон України від 14 трав. 2015 р. № 417-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 29. – Ст. 262.
 6. *Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований* / под ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
 7. *Прутська О. О.* Особливості економічної поведінки в перехідній економіці України (інституціональний підхід) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / О. О. Прутська ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 32 с.
 8. *Клейнер Г.* Управление через ритуалы / Г. Клейнер // Прямые инвестиции. – 2012. – № 2 (118). – С. 12–14.
 9. *Лесная Л. В.* Интерпретация понятия менталитета в российских и зарубежных источниках / Л. В. Лесная // Ломоносовские чтения. – М., 2002. – С. 17.
 10. *Уолес А. А.* Чрезмерное потребление («перегрузка») / А. А. Уоллес // Экономическая теория / под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 2004. - С. 157–166.
 11. *Хиришман А. О.* Интересы / А. О. Хиришман // Экономическая теория / под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 2004. - С. 434–445.
 12. *Ходжосон Дж. М.* Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж. М. Ходжосон // Terra economica : сб. статей российских и зарубежных экономистов начала XXI века. – М. : Наука-Спектр, 2008. – С. 19–42.
-

Svitlana SYROVATKA

Head of the Information Policy Department

Kyiv City Council (Kyiv City State Administration)

**ARCHETYPAL FACTORS INFLUENCING ON THE BEHAVIOR
OF ECONOMIC AGENTS AT THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES
MARKET IN THE TERMS OF NATIONAL ECONOMY TRANSFORMATION**

The article studies the basic archetype factors which influence on the behavior of economic agents at the housing and communal services market (hereinafter - HCS) in terms of transformation of the national economy. The research was conducted by analyzing various areas of economic thought on patterns of economic behavior based on economic psychology using interdisciplinary research. This enabled to diagnose more clearly the nature of the processes taking place in modern economic life and certainly at the housing and communal services market, to increase the quality of explanations and forecasts and to stress the role of psychological, social, cognitive, emotional, mental factors in decisions making by the economic agents at the housing and communal services market.

The results allow considering a clear picture of the formation of economic behavior of

agents at the housing and communal services market in modern conditions of transformations, predicting the consequences of this behavior and creating favorable conditions for achieving the synergistic effect at the housing and communal services market.

Keywords: *archetype, housing and communal services market, housing and utilities, behavioral economics, economy transformation, rational economic behavior.*

УДК 353.1:321.7

Євген СОЛОВІЙОВ
*аспірант кафедри державної політики
та суспільного розвитку,
Національна академія державного управління
при Президенті України*

ЕВОЛЮЦІЯ КУЛЬТУРНИХ АРХЕТИПІВ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Визначено чинники, що вплинули на зміну культурних архетипів населення в умовах вимушеної міграції. Акцентовано увагу на взаємозв'язку соціальної мобільності населення в умовах існування аномії в суспільному устрої.

Ключові слова: *соціальна мобільність, вимушена міграція, аномія, культурний код, культурний архетип.*

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства найбільш значущим напрямком стало прагнення до зміцнення української національної ідентичності. Водночас соціально-політична напруженість у східних регіонах України поєднується із глобалізаційними тенденціями, що суттєво впливає на процес перетворення України на європейську державу громадянського суспільства. Так, анексія Криму, війна на сході України й погіршення якості життя людей багато в чому є наслідками неспроможності влади. Як результат, процес євроінтеграції не став закономірним, його реакційний характер призводить до множинності вибору цінностей у державному управлінні, а найбільш гостро це відображається на вимушено переміщених особах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному осмисленню культурних архетипів населення України та їх зміни внаслідок соціально-політичних, економічних і психологічних процесів були присвячені праці таких учених, як Е. Афонін, О. Бондаренко, І. Дмитрієнко, Ю. Дмитрієнко, І. Наумець, М. Северінова, М. Шутова. Разом із цим, за умов ведення бойових дій на Сході України та вимушеної міграції з цієї території вбачається актуальним звернути увагу на зміну культурних архетипів населення з метою здійснення ефективного державного управління цими процесами.

Мета статті – дослідити сутність культурних архетипів населення східної частини України за умов вимушеної міграції та виокремити фактори, що впливають на їх зміну.

Виклад основного матеріалу. Культурний архетип – це глибинна установка «колективного несвідомого», визначальними рисами якого є стійкість та неусвідомленість [1, с. 48]. Культурний архетип є своєрідним еталоном, на який орієнтується індивідуальна поведінка, в ньому в стислій формі зберігається родовий досвід. Культурний архетип слід відрізняти від культурного коду. Як зазначає І. Наумець, основою культурного коду є народний менталітет, який виражено у культурних архетипах [2, с. 110].

За К. Рапаєм, засвоєння індивідом культурного коду, «проникнення» його в індивідуальну свідомість супроводжується виникненням особистісно значущої емоційної асоціації (імпринтингом). Зафіксований емоційний образ «керує мисленням і визначає наші дії в майбутньому» [3, с. 17]. Знаючи культурний код, яким наділяється той чи інший об'єкт, можна спрогнозувати ціннісне ставлення членів певної спільноти до нього та виокремити можливі варіанти нових культурних архетипів, які формуються внаслідок процесів глобалізації та євроінтеграції.

Культурні коди створюють систему смислових орієнтирів у суб'єктивній реальності, а різні індивіди та соціальні групи можуть використовувати ці орієнтири по-різному – у тому числі і для заперечення системи цінностей, пов'язаних із певною системою культурних кодів. Але навіть заперечуючи її, індивід все одно у цьому запереченні «відштовхується» від цієї системи культурних кодів як від системи суб'єктивних орієнтирів (оскільки для того, щоб заперечувати щось, треба бути ознайомленим із тим, що заперечуєш) [4, с. 68].

Культурні архетипи, які вкорінилися у свідомості соціальних груп, можуть впливати на зміну суті культурного коду. Отже, в умовах аномії суспільства Української держави, викликаній, з одного боку, соціально-політичною напруженістю на Сході України, а з іншого – стрімкою євроінтеграцією, очікуваним результатом є зміна системи культурних архетипів населення, що без відповідного коригування й управління призведе до змін і культурного коду.

Як зазначає І. Наумець, українській соціум характеризується ознаками інтровертивності, екзекутивності, екстернальності та ірраціональності. Визначальні риси українського менталітету стереотипізуються у культурні архетипи [5, с. 118].

А. Швецова виокремлює культурні архетипи, притаманні українському народові, а саме: заснування життя на праці; непевність щодо розпорядження результатами власної праці, негарантованість достатку; неналежність світу українця і відсутність в етносі (тобто самовизначенні українства) виміру публічності; покладання більше на долю, аніж на власну самоврядну волю стосовно життєвих надбань; архетип вільності чи завзятої відчайдушності, котра виникла як відгук на деякі зовнішні виклики буття тощо [6, с. 12].

Одним із факторів, який вплинув на систему культурних архетипів населення України, є негативні процеси, що супроводжують соціальну мобільність населення, а саме маргіналізація та люмпенізація суспільства. Під маргінальністю суспільства розуміється проміжне, «прикордонне» становище соціального суб'єкта. Маргінал (від лат. «marginalis» – той, що перебуває на межі) у разі переходу з однієї соціаль-

ної групи в іншу зберігає колишню систему цінностей, зв'язків та звичок і не може засвоїти нові (мігранти, безробітні). У цілому маргінали втрачають свою соціальну ідентичність і тому відчують велике психологічне напруження. Люмпен (від нім. «Lumpen» – лахміття), намагаючись у процесі соціальної мобільності перейти зі старої групи в нову, опиняється взагалі поза групою, розриває соціальні зв'язки та з часом втрачає основні людські якості – здатність до праці й потребу в ній (перетворення на жебраків, безпритульних) [7].

Нині у зв'язку з вимушеною міграцією населення з територій України, на яких проводиться антитерористична операція, спостерігається підвищення соціальної мобільності. Тобто, соціальна мобільність і негативні процеси, які її супроводжують, стали невідворотним процесом для України з 2014 р., одночасно виступивши фактором, який вплинув на зміну культурного архетипу населення.

У цьому контексті слід установити, що являє собою вимушена міграція, та які ще автоматичні зміни нею можуть бути викликані.

Під «міграцією» розуміють переселення, просторове пересування, переміщення людей у просторі та часі. Суть міграції полягає у територіальному русі населення, на відміну від природного чи соціального руху. Під міграцією розуміють будь-яку форму територіальної мобільності населення, навіть у рамках того ж населеного пункту. Як зауважує В. Кравченко, міграція походить від різних політичних, соціальних, економічних і культурних контекстів, що опосередковує її різноманітні визначення залежно від специфіки контекстів [8, с. 378]. Особливості міграції відображаються у міграційному процесі. Міграційний процес – це сукупність подій, пов'язаних із територіальним переміщенням, тобто сукупність фактів вибуття, прибуття чи переселення [9, с. 173].

Слово «процес» означає послідовну зміну станів або явищ, що відбувається закономірним порядком; перебіг розвитку чого-небудь. Міграційний процес – це вид соціального процесу. Будемо виходити з того, що соціальний процес являє собою послідовну зміну явищ і станів, зміни в розвитку будь-чого, узагалі рух, розвиток будь-якого явища – це може бути серія соціальних явищ, пов'язаних між собою структурними чи причинними (функціональними) залежностями, які призводять до переходу певної соціальної системи, підсистеми чи будь-якого соціального об'єкта з одного стану в інший [10]. Можна стверджувати, що міграційний процес – це рух щодо послідовної зміни перебування особи на певній території, який може як опосередковувати зміну її соціального статусу або зміни в життєдіяльності особи, так і впливати на зміну сприйняття культурних архетипів і вироблення нових.

У процесі територіального переміщення люди починають спілкуватися з великим колом людей, а також звертаються до державних установ. Центральне місце серед цих відносин посідають ті, які потребують реалізації потреб, що виникають у процесі територіальної мобільності.

Об'єктом цих відносин є матеріальні та духовні блага, які особа отримує в результаті територіального переміщення. Такими благами можуть бути життя, здоров'я, можливість реалізації свого суб'єктивного права, нове місце перебування та проживання, переміщення особи. Переміщення особи надає їй можливість набувати нових навиків і вмінь, а також низки духовних матеріальних цінностей, їх розширення та покращення. Це означає, що сприйняття вимушеним мігрантом факту

переміщення як спасіння чи як покарання безумовно вплине на сприйняття культурного архетипу та його вираження в суспільній дійсності.

Особливістю цих відносин є те, що вони виникають, змінюються й призупиняються в зв'язку з подіями та діями, що змушують особу змінювати місце проживання, й самим фактом територіального переміщення особи. Так, особа набуває статусу біженця або вимушеного переселенця в силу закону і на підставі адміністративного правозастосовного акту міграційної служби.

Вимушена міграція передбачає зміну місця постійного проживання через військові чи політичні події, переслідування на ґрунті релігії або етнічної приналежності, здійснене стосовно них або членів їх родин насильство. Окремим випадком вимушеної міграції є так звані внутрішньо переміщені особи – громадяни країни, які не полишають адміністративно-територіальних кордонів і мігрують у межах власної держави за вимушених обставин. На жаль, події 2014–2015 рр. на Сході та Півдні України й анексія Криму призвели до ситуації, коли внутрішньо переміщеними особами офіційно вважають 1 459 226 переселенців [11, с. 55].

Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [12].

Аналізуючи соціально-культурний аспект вимушеної міграції, необхідно зазначити, що зустріч із новою етнокультурною реальністю змушує мігрантів відмовитися від прийнятного звичного способу життя, правил і способів поведінки та прийняти нові, що часто призводить до культурного шоку, травми.

У своїх дослідженнях П. Штомпка зазначає, що вже сама ситуація вимушеної міграції є травматичною подією для переселенців. Серед симптомів культурної травми автор виділяє: синдром недовіри; похмурий погляд на майбутнє; ностальгію за минулим; політичну апатію; травми колективної пам'яті. На думку П. Штомпки, сучасні глобалізаційні явища є чинником соціокультурної травматизації як титульного населення країни (через спрощення, зменшення культурної самобутності, нівелювання етнічної ідентичності й необхідності приймати традиції та культурні цінності інших як власні), так і вимушених мігрантів [13, с. 14].

Хоча українською владою було запроваджено низку заходів, спрямованих на адаптацію вимушених мігрантів, що виразилося в законах України «Про створення вільної економічної зони „Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [14], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [15], «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [16] тощо та внесено зміни до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, поза увагою залишається вироблення нового типу культурного архетипу як у вимушених мігрантів, так і загалом у населення України, що якісно впливає на їх участь у суспільних відносинах, а отже потребує управління.

З історії відомо, що під час захоплення територій здійснювалось постійне переміщення кочових племен та примусове переселення поневоленого населення. Управління цими процесами не здійснювалося, акцент владної верхівки племені робився не на членах племені, а на забезпеченні його необхідними ресурсами та благами, включно з територіями. Крім того, політика прихильного ставлення царської влади до мігрантів бере свій початок ще з часів Петра I. Серед мігрантів, які оселялись на українських землях, виділялися дві найбільш численні групи: по-перше, це мігранти з країн Балканського півострова та Подунав'я, так звані «задунайські переселенці», і, по-друге, мігранти з країн Західної Європи, так звані «іноземні колоністи». Ці дві групи після переселення ставали підданими Російської імперії, але вони мали низку відмінностей у своєму правовому статусі як із місцевим населенням, так і між собою [17, с. 256].

За сучасних умов спостерігається вимушена міграція як у державі, так і за її межі. Разом із цим, сучасному державному управлінню притаманне акцентування уваги на забезпеченні благами, а не вимушених мігрантах. Можна виокремити такі культурні архетипи, що виникли внаслідок вимушеної міграції: самовизначення українства, непевність щодо майбутнього, недовіра діючій владі, пошук та використання альтернативних способів забезпечення життя, невідворотність та відчайдушність, покладання більше на долю, аніж на власну самоврядну волю стосовно життєвих надбань. Вбачається доцільним урахувувати еволюцію культурних архетипів населення України та здійснити їх детальне дослідження.

Список літератури

1. *Большой толковый словарь по культурологии* / гл. ред. Б. И. Кононенко. – М. : Вече ; АСТ, 2003. – 512 с.
2. *Наумець І. В.* Культурний архетип як психокультурна складова менталітету та базовий елемент культурного коду / І. В. Наумець // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. – 2009. – Вип. 1. – С. 109–119.
3. *Рапай К.* Культурный код: как мы живем, что покупаем и почему / К. Рапай ; пер. с англ. – М. : Альпина ; Бизнес Букс, 2008. – 167 с.
4. *Кліменкова А. М.* Культурні коди як чинники формування ціннісних орієнтацій / А. М. Кліменкова // Наук. пр. [Чорноморськ. держ. ун-ту ім. П. Могили]. – 2012. – Т. 201. – Вип. 189. – С. 65–69.
5. *Наумець І. В.* Культурний архетип як психокультурна складова менталітету та базовий елемент культурного коду / І. В. Наумець // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. – 2009. – Вип. 1. – С. 109–119.
6. *Швецова А. В.* Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / А. В. Швецова ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 35 с.
7. *Соціальна мобільність* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/ponyatie-socialnoy-mobilnosti.html>.
8. *Кравченко В. Г.* Визначення поняття трудової міграції / В. Г. Кравченко // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 375–379.
9. *Качурець Ч. І.* Теоретичні аспекти впливу міграційних процесів на зовнішню політику та національну безпеку України / Ч. І. Качурець // Вісн. СевНТУ. Політологія : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 100. – С. 172–176.

10. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
 11. Жванія Т. В. Сучасна вимушена міграція: соціально-політичні аспекти / Т. В. Жванія // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 2 (2). – Ст. 46–56.
 12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жов. 2014 р. № 1706-VII // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 4. – С. 7.
 13. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–16.
 14. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 сер. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 43. – С. 2030.
 15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
 16. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 груд. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15/card6#Public>.
 17. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк / А. А. Скальковский. – Одесса, 1848. – 387 с.
-

Yevhen SOLOVYOV

Postgraduate student

Public Policy and Social Development Chair

National academy of Public Administration,

Office of the President of Ukraine

EVOLUTION CULTURAL ARCHETYPE POPULATION OF EASTERN UKRAINE UNDER FORCED MIGRATION

The article established the factors that influenced the change of cultural archetypes of the population in conditions of forced migration. The attention is focused on the relationship of social mobility in the conditions of existence of anomie in the social order.

Keywords: *social mobility, forced migration, anomie, cultural code, cultural archetype.*

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

• АРХЕТИПІКИ •

Виникнення. Українська школа архетипіки виникла як міждисциплінарний науково-практичний напрям досліджень у галузі науки державного управління. Його основу склали аналітична психологія швейцарця Карла Густава Юнга, американська типологія особистості Майерс–Бріггс, а також роботи українських соціологів Едуарда Афоніна та Олени Донченко, психодіагноста Леоніда Бурлачука й культуролога Сергія Кримського, історика Андрія Мартинова і політолога Юрія Романенка.

Становлення. Помітними віхами на шляху становлення Української школи архетипіки стала реалізація її засновниками таких завдань:

– створення й адаптація для масових опитувань спеціальних психодіагностичних інструментів, які склали проєктивна методика «колірних переваг» (автор – Е. Афонін, 1987–1992) та особистісний опитувальник «БАД» (автори – Л. Бурлачук, Е. Афонін, О. Донченко);

– започаткування соціологічного моніторингу загальносистемних змін – в Україні (1992–2014), Росії (2010, 2011) і Білорусі (2010, 2011, 2013);

– осмислення, узагальнення та концептуалізація даних моніторингових досліджень в соціетальній (1994), циклічній (1996) і, власне, архетиповій (2002–2010) парадигмах;

– популяризація результатів досліджень Української школи архетипіки у форматі міжнародного лекторія «Закономірності та особливості Української трансформації» (жовтень 2015 – грудень 2016).

Статус. Українська школа архетипіки – відкрите за своїми ідеями і складом учасників науково-громадське об'єднання представників різних галузей науки, які з позицій архетипів колективного несвідомого розглядають актуальні проблеми теорії та історії державного управління, становлення та розвитку механізмів державного управління і служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Ініційований у 2010 р. як основна організаційна форма об'єднання науковців Щорічний теоретико-методологічний семінар (ТМС) за міжнародною участю «Архетипіка і державне управління» дозволив об'єднати зусилля близько 200 дослідників із 14 країн світу, а започаткований у 2013 р. у рамках ТМС Щорічний міжнародний конкурс молодих учених склав соціальну гарантію сталого розвитку вітчизняної наукової школи архетипіки публічного управління.

Ключові наукові публікації Української школи архетипіки

Монографії та складові монографій

1. *Афонін Е. А.* Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз): монографія [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов ; Українське товариство сприяння соціаль-

- ним інноваціям, Відділ інформаційно-бібліотечного забезпечення Апарату Верховної Ради України. – К. : Видавець Парапан, 2002. – 352 с. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/povni_text/VelykaRoztoka.pdf.
2. *Афонін Е. А.* Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід : моногр. [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. – К. : Золота миля, 2008. – 504 с. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/povni_text/soz_zikl.rar.
 3. *Бельська Т. В.* Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України : моногр. [Текст] / Т. В. Бельська ; за наук. ред. Е. А. Афоніна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; Укр. тов-во сприяння соціальним інноваціям. – К. : Вид-во «ВАДНД», 2016. – 300 с. – (Відкрита дослідницька концепція ; вип. 18).
 4. *Бутирська Т. О.* Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні : моногр. [Текст] / Т. О. Бутирська. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 484 с.
 5. *Донченко Е. А.* Социетальная психика : [моногр.] / Е. А. Донченко ; НАН України ; Ин-т социологии. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
 6. *Донченко Е. А.* Архетиповий менеджмент : моногр. / Е. А. Донченко ; Нац. акад. пед. наук ; Ин-т соц. та політ. психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 264 с.
 7. *Донченко О. А.* Архетипи соціального життя і політика: моногр. / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
 8. *Крымский С. Б.* Философия как путь человечности и надежды [Текст] / С. Б. Крымский. – К. : Курс, 2000. – 308 с.
 9. *Крюков О. І.* Інституалізація політико-управлінської еліти [Електронний ресурс] / О. І. Крюков // Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: моногр. – К. : НАДУ, 2006. – С. 127–145. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr\5Cd7e5c57e-5875-45af-92dd-57ba3a681431.pdf.
 10. *Новаченко Т. В.* Архетипова парадигма керівника в державному управлінні : моногр. [Електронний ресурс] / Т. В. Новаченко ; за ред. Е. А. Афоніна. – Ніжин ; Київ, 2013. – 320 с. – Режим доступу : <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Novachenko.pdf>.
 11. *Радченко О. В.* Суспільні цінності в системі державного управління (категоріальний аспект) [Електронний ресурс] / О. В. Радченко // Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: моногр. / О. В. Радченко. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – С. 29–48. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr\5C14b82cda-6a9a-4273-82c6-99b0b5f969fa.pdf.
 12. *Суший О. В.* Психосоціальна культура державного управління [Електронний ресурс] / О. В. Суший ; за наук. ред. Е. А. Афоніна. – К. : Світогляд, 2012. – 344 с. – Режим доступу : <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Sushiy.pdf>.
- Спеціалізовані збірники наукових праць**
13. *Українська школа архетипіки : публікації 2010-2016* [Електронний ресурс] // Електр. б-ка Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Режим досту-

пу : – <http://www.academy.gov.ua/?lang=ukr&filtername=&filterautor=&filtertip-vid=13&tip=dop&page=78&tipn=library>.

Статті в періодичних виданнях

14. *Афонін Е. А.* Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. М. Балакірева // Український соціум. – 2015. – № 1. – С. 7–22. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/\NMKD\library_nadu\13\5Cc6268245-7155-4b00-bcfd-a22f5b9cd9f8.pdf.
15. *Афонин Э. А.* Архетипика как новое научное направление междисциплинарных исследований проблем государственного управления / Э. А. Афонин, Е. В. Суший // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. – М. : Изд-во МГУ, 2011. – Ч. 3. – С. 111–122.
16. *Афонін Е. А.* Архетипи світових релігій в умовах глобалізації / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов // Віче. – 2002. – № 3. – С. 70–74.
17. *Афонін Е. А.* Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. В. Суший, Л. М. Усаченко // Український соціум. – 2011. – № 4. – С. 7–30. – Режим доступу : http://www.ukr-socium.org.ua/stok/Annot_2011/Afonin_4_2011.pdf.
18. *Афонін Е. А.* Закономірності та особливості української трансформації [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. В. Суший // Стратегічна панорама. – 2015. – № 1. – С. 94–108. – Режим доступу : <http://panorama.niss.gov.ua/content/articles/files/12s-1456310188.pdf>.
19. *Афонін Е. А.* Психокультура України: «помаранчевий перехід» [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. А. Донченко, В. О. Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 77–93. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281>.
20. *Афонин Э. А.* Цвет и психика = Color and Psyche [Електронний ресурс] / Э. А. Афонин // Аэропорт. – 2006. – № 1. – С. 52–55. – Режим доступу : <http://afonined.livejournal.com/1179.html>.
21. Кримський С. Б. Архетипи Української культури / С. Б. Кримський // Вісник Національної академії наук України. – 1998. – № 7–8. – С. 74–87.

Навчальна література

22. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265–289. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.
23. *Соціальна глобалістика = Социальная глобалистика* : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за наук. ред. Е. А. Афоніна, В. Д. Бондаренка, А. Ю. Мартинова. – К. : Освіта України, 2011. – Режим доступу : <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Globalistika.rar>.

Наукове видання

АРХЕТИПІКА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ:
ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ
СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Збірник наукових праць переможців та кращих авторів
Четвертого міжнародного конкурсу молодих учених

Наукові редактори:
Едуард Афонін, Геннадій Рябцев

Коректор:
Марія Цветкова

Київ
НТЦ «Псіхея»
2016

Підписано до друку 28.04.2016.
Формат 60×84/16. Обл.-вид. арк. 6,48.
Ум.-друк. арк. 5,58. Гарн. Таймс.
Наклад 300 прим.

Науково-технічний центр «Псіхея».
04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 40 Г, тел. (+38 044) 234-68-39.
E-mail: oil@ukroil.com.ua.
Свідоцтво серії ДК № 4412 від 17.09.2012.